

عقیدہ پوہنہ

قاضي حفيظ الله بناد جبار خيل

۱۳۹۳

عقيدہ پوهنہ

قاضي حفيظ الله بناد جبارخېل

۱۳۹۳ ل کال

د کتاب ځانگړنې :

د کتاب نوم: عقیده پوهنه

لیکوال: قاضي حفیظ الله بناد جبار خېل

خپرندوی: د ملي تحریک فرهنگي خانگه

د خپرندوی پرله پسې نومره: (۱۳)

کمپوز: ظفر اقبال

پښتۍ ډیزاین: فیاض حمید

چاپ شمېر: ۱۰۰۰

چاپ وار: لومړی

چاپ کال: ۱۳۹۳ ل

لړليک

مخ	سرليک	گڼه
۱	د دين لومړی بنسټ	۱
۳	د دين دوهم بنسټ	۲
۱۲	د دين درېيم بنسټ	۳
۱۸	د دين څلورم بنسټ	۴
۲۰	د نړيوالو عقيدې	۵
۲۱	کافران	۶
۲۹	زنديقان	۷
۳۱	مسلمانان	۸
۳۴	مذاهب	۸
۳۵	په فروعو کې د صحابه وو او تابعينو د اختلاف اسباب	۹
۳۹	د فقهاوو د مذاهبو د اختلاف اسباب	۱۰
۴۴	د اصحاب الراي او اهل حديث ترمنځ د اختلاف سببونه	۱۱
۵۲	د خاوند تعالی پېژندنه	۱۲
۵۳	د الله تعالی پېژندنې ته اړتيا	۱۳
۵۶	د الله تعالی پېژندنې فطري غريزه	۱۴
۶۰	په علم د خدای تعالی پېژندنه	۱۵
۶۵	خاوند تعالی پېژندنه په مادي فلسفه کې	۱۶

۷۵	عقل	۱۷
۷۸	احتمالي خطر	۱۸
۸۱	حديث هليله	۱۹
۸۵	اضطراري منطق	۲۰
۹۱	ميتافيزيكي منطق	۲۱
۹۷	خدای پېژندنه په دين او فلسفه کې	۲۲
۹۹	خدای پېژندنه د يونان فلسفه کې	۲۳
۱۰۳	سوفستايان	۲۴
۱۱۲	خدای پېژندنه د ابي کوريبايانو او رواقيانو له نظره	۲۵
۱۱۷	خدای پېژندنه د نويو افلاطونيانو له نظره	۲۶
۱۲۰	خدای پېژندنه د مسلمانانو فلاسفه و و له نظره	۲۷
۱۲۸	خدای پېژندنه د غرب د معاصرو فلاسفه و و له نظره	۲۸
۱۴۲	د خدای پېژندنې عقيدې اثبات	۲۹
۱۴۵	د توحيد عقیده	۳۰
۱۵۰	ماخذونه	۳۱

د تحریک یادښت

فرهنگي څانګه د افغانستان ملي تحریک له اساسي څانګو څخه یوه ده. د دې څانګې دنده داده چې هېوادوالو ته فرهنگي خدمات وړاندې او ګټور فرهنگي کارونه ترسره کړي. د تاریخي، ملي، کلتوري ورځو او تاریخي او ملي شخصیتونو نمانځل د دې څانګې نورې دندې دي.

د هېواد د لیکوالو د علمي، دیني، روزنیزو او معلوماتي اثارو چاپ هم د دې څانګې له اساسي دندو څخه ګڼل کېږي. له هغې ورځې راهیسې چې تحریک خپل عملي فعالیتونه پیل کړي دي، نو دې څانګې هم ورسره سم خپل فعالیتونه چټک کړي دي. تاریخي ورځې یې نمانځلي، تاریخي واپونو ته یې لوجې جوړې کړي. علمي سیمینارونه او ورکشاپونه یې جوړ کړي دي.

د تحریک دې څانګې د تحریک د عمومي هدفونو په رڼا کې وپتېبله چې په یوځایي ډول (شل عنوانه) کتابونه چاپ کړي. په دې اثارو کې اکثره دیني او علمي اثار شامل دي چې درنو هېوادوالو ته یې وړاندې کوي.

دا اثر (عقیده پوهنه) چې ستاسو په لاس کې دی، ښاغلي (قاضي حفیظ الله ښاد جبارخېل) لیکلی او د همدغو شلو عنوانو اثارو له جملې څخه دی. هیله ده درانه لوستونکي ترې ښه ګټه پورته کړي. تحریک خپلو هېوادوالو ته ډاډ ورکوي چې په راتلونکي کې به هم خپلو دې ډول هڅو ته دوام ورکړي.

د هېواد د فرهنگ د بډاینې په هیله

په درناوي

د افغانستان ملي تحریک

فرهنگي څانګه

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

د دین لومړی بنسټ

نوي او پوره امنټ بالله

أَمَنْتُ بِاللّٰهِ بِوَجُودِهِ الْوَاجِبِ وَ أَسْمَائِهِ وَ صِفَاتِهِ وَ تَوْحِيدِهِ بِلَا شَرِيكَ وَ قَضَائِهِ وَ قَدْرِهِ وَ أَسْتَوَائِهِ عَلَى الْعَرْشِ بِلَا كَيْفٍ وَ غَيْرِ مُحْتَجٍ إِلَيْهِ كَسَائِرِ الْمُتَشَابِهَاتِ الْقُرْآنِ مَا هُوَ أَعْلَمُ بِمَرَادِهِ وَ بَرَبُوبِيَّتِهِ وَ تَنْزِيهِهِ مِنْ الشَّرِكِ وَ الْكُفْرِ وَ الْمَثَلِ وَالشَّيْبِهِ وَالْوَلَدِ وَالْوَالِدِ وَ النَّوْمِ وَالْأَكْلِ وَ الشَّرْبِ وَ الزَّمَانِ وَ الْمَكَانِ وَ الْجِسْمِ وَ الْإِحْتِيَاجِ وَ كُلِّ مَا يُنَافِي بِالْوَهْيِيَّتِهِ وَ بِمَلَكَّتِهِ وَ كُتْبِهِ وَ أَنْبِيَائِهِ وَ قَبِلْتُ جَمِيعَ أَحْكَامِهِ وَ أَرْكَانِهِ وَ بَخَّرْتُ مَعْرَاجَ رَسُولِهِ وَ بَوَاقِعَ عِلْمَاتِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ أَسْأَلُهُ النَّكِيرَ وَ الْمُنْكَرَ وَ الضُّعْظَةَ وَ التَّعْطِيمَ وَ التَّعْذِيبَ فِي الْقَبْرِ وَ بَاحِيَاءَ الْمَوْتَى وَ بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ حَسَابِهِ وَ مِيزَانِهِ وَ بِحَوْضِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ وَ شَفَاعَتِهِ وَ بَازَاعَةَ كُتُبِ الْأَعْمَالِ وَ قَدْرَ الْخَيْرِ وَ الشَّرِّ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى وَ بِالصِّرَاطِ وَ الْجَنَّةِ وَ الْجَحِيمِ وَ بَرُؤِيَّتِهِ فِي الْجَنَّةِ وَ إِفْرَارِ بِاللِّسَانِ وَ تَصْدِيقِ بِالْقَلْبِ وَ بِجَمِيعِ مَوْمنَ بِهِ.

ژباړه

په الله ايمان لرم او د هغه په واجب وجود او په نومو، صفتو بلاشريکه توحيد، قضا او قدر يې او په بلا كيف استوا كې په عرش باندې چې احتياج ورته نه لري، لكه د قرآن نورو مشابهاټو باندې چې دى يې په مراد بڼه پوهيږي او په ربوبيت يې او په تنزيه يې له شرک، سيال، مثل، شبيهه، ولد او والد، خوب، خوراك، خبناك، زمان، مكان، جسم، احتياج او په پربڼتو يې، كتابو يې، انبياوو يې او د ده ټول احكام مو منلي دي او په خبر د معراج د رسول يې او په راتلو د علامو د قيامت باندې او په پوښتنو د نكير او منكر او كېښكلو، تنعيم او تعذيب په قبر كې او په ژوندي كولو د مړو او په ورغ د آخرت او په حساب يې، په ميزان يې او د محمد صلى الله عليه وسلم په حوض او شفاعت كولو يې او په عملنامو او له الله تعالى د خير او شر په اندازه كولو او په پل صراط او په جنت او دوزخ او په ليدلو د الله په جنت كې او اقرار په ژبه دى او تصديق په زړه.

د دين دوهم بنسټ

اسلام له پنځو بناوو لومړۍ بنا د اسلام مقدس دين (ايمان، اسلام او شرايع) منل يعنې ايمان راوړل او مسلمانيدل او ټول شرايع منل دي، چې سم له بلوغ سره شاهدي ووايي پر دې، چې :

«لا اله الا الله محمد رسول الله»^۱ يني نشته لايق د عبادت مگر الله دی او محمد د الله رسول (استازی) دی. او تصديق ورباندې وکړي او ايمان لرل دي پر دې چې الله او د الله تعالی پرېښتې، کتابونه، رسولان، د قيامت ورځ، د خير او شر اندازه له الله تعالی څخې ده. پس له مړينې ژوندي کيدل، حساب، ميزان، جنت، دوزخ، د الله تعالی نومونه، ذاتي او فعلي صفتونه، د انبياوو معجزې، قبر کې د اولياوو کرامات، شفاعت د انبياوو، حوض د نبي صلی الله عليه وسلم، په قيامت کې قصاص او قبر کې جسم ته د روح اعاده، د نکير او منکر پوښتنې، ضغظه، تنعيم او عذاب په قبر کې، د معراج خبر، د قيامت له علامو د دجال، ياجوج ماجوج راوتل، له لويديزو لمر راختل، د عیسی عليه السلام نزول او نورې علامې چې صحیحو احاديثو کې بيان شوي دي حق او ثابت دي او عملنامې نيکانو ته په بني لاس او بدانو ته په چپ لاس د قيامت په ورځ ورکول کېږي. او ايمان لرل دي پر دې چې :

۱_ الله واحد دی شريک نه لري نه له حيث د عدد ځکه چې عدد اصعاف او اجزا لري او الله تعالی له هغو منزه دی.

---

۱. يو ځلی سم له بلوغ د کلمې ويل فرض دي او که چا وويل چې کلمه ووايه او يا په خپله چا په جهر کلمه ويله پر تا د هغې ويل واجيږي او غير له هغه به نورو حالاتو کې يې چې څومره وايي مستحب ده، که څوک کافر شي بيا د ذکر شوې کلمې ويل ورباندې فرضيږي. (د اسلام پنځه بناو د سرمحقق قاضي حفيظ الله بناد جبار خيل تاليف)

۲_ الله نه زيږيدلى دى، نه څه شى ترې زيږيدلى دى، نه سيال لري، نه مشابه او نه ده ته څه شى ورته دى.

۳_ الله او د الله تعالى نومونه، ذاتي او فعلي صفتونه قديمي او ابدي دي.

۴_ نوى نوم او صفت نه ورته پيدا كيږي، فاعل الله تعالى دى او مخلوق يې مفعول دى او د الله فعل مخلوق نه دى، د الله تعالى صفتونه ازلي دي نوي پيدا شوي نه دي. كه څوك يې مخلوق يا نوى پيدا شوى وبولي هغه كافر كيږي.

۵_ قرآن مجيد د الله تعالى كلام دى. په مصاحفو كې ليكل شوي، په زړو كې حفظ شوى او په ژبو قرائت شوى او پر نبي صلى الله عليه وسلم نازل شوى دى، زمونږ تلفظ او ليكل په قرآن باندې مخلوق دى. او الله تعالى چې په قرآن كې د موسى او نورو انبياوو عليهم الصلوة والسلام او د فرعون او ابليس خبرې ذكر كړي دي ټولې د الله تعالى خبرې دي چې د هغوى اخبار دى نو د الله تعالى كلام مخلوق نه دى او د موسى او نورو مخلوقاتو كلام مخلوق دى او قرآن د الله كلام دى، نه د هغوى كلام.

۶_ موسى عليه السلام د الله تعالى كلام اوريدلى دى هغه كلام چې د الله تعالى ازلي صفت دى او د الله تعالى ټول صفات په خلاف د مخلوقاتو له صفاتو دي. ځكه چې الله تعالى پوهيږي نه زمونږ د خبرو غوندي، اوري نه زمونږ د اوريدنې غوندي له دې امله چې مونږ په ژبه الاتو او حروفو خبرې کوو او الله تعالى يې له الاتو او حروفو خبرې کوي. حروف مخلوق دى، او د الله تعالى كلام غير مخلوق دى.

۷_ الله تعالى شى دى نه لکه نور اشيا يعنې الله تعالى شى دى په دې معنى چې الله تعالى ثابت دى جسم نه لري، جوهر او عرض نه دى، واجب الوجود دى، ضد او مثل نه لري.

۸_ الله تعالى يد، وجه او ___ لري، چې د ده بلاكيف صفات دي، له يد يې قدرت نه مراد يږي ځکه چې قدرت يې جلا صفت دى نو که يد او قدرت يو

خبز و گنبل شي بيا د يوه صفت بطلان منځته راځي نو يد يې جلا بلا كيف صفت دی. لکه غضب او رضا يې چې بلا كيف صفتونه دي.

۹_ الله تعالى اشياء له کوم شي نه دي پيدا کړي، الله تعالى د اشياوو په پيدا کولو مخکې د هغو له پيدا کولو په هغو ازل کې علم درلود. الله تعالى هغه ذات دی چې د اشياوو اندازه او فيصله يې کړې ده. نو په دنيا او اخرت کې هيڅ نه شته مگر په مشيت د ده کې دي او په علم د ده کې دي او په قضاء (حکم) او تقدير د ده کې دي او په لوح محفوظ کې ليکلو د ده کې دي ليکن ليکل يې په وصف دي نه په حکم.

۱۰_ قضاء، قدر او مشيت د الله تعالى ازلي بلا كيف صفتونه دي، نو معدوم باندې د هغه د عدم په حال کې علم لري چې معدوم دی او پوهيږي چې موجودول به يې څرنگه وي؟

او الله تعالى په موجود د هغه د وجود په حال علم لري، چې موجود دی، او ورباندې پوهيږي چې فنا به يې څرنگه وي، او الله تعالى په ولاړ د هغه د ولاړې په حال هغه باندې علم لري چې ولاړ دی او کله چې کښيني بيا يې په ناسته د هغه د ناستې په حال علم لري. بې له دې چې په علم کې يې تغيير راشي يا علم ورته پيدا شي ځکه چې تغيير او اختلاف د مخلوق په نزد منع ته راځي.

۱۰_ الله تعالى خلق له کفر او ايمان خالي پيدا کړل بيا يې مخاطب کړل بيا يې حکم ورته وکړ او منع يې کړل نو هغه څوک چې په خپل فعل خپل انکار او خپل جحود کافر شوی دی ويې نه منل ځکه چې الله تعالى هغوی وښوول او هغو چې په خپل فعل خپل اقرار او خپل تصديق د الله تعالى په نصرت چې ورسره و ومنل او ايمان يې راوړ.

الله تعالى د ادم عليه السلام اولاد د هغه له شار او ويستل عاقلان يې کړل نو مخاطب يې کړل، امر يې ورته وکړ او منع يې کړل نو اقرار يې په ربوبيت ورته وکړ نو دا د دوی له خوا ايمان شو چې په همدغه فطري ايمان

تولد کيږي نو څوک چې پس له هغه کافران کيږي هغوی فطري ايمان بدل او تغيير کړی وي او چا چې ايمان راوړ باوريې وکړ پر هغه فطري ايمان ثابت پاتې شو او دوام يې ورکړ، او هيڅوک يې له خلکو په کفر او ايمان مجبور کړی نه دی، بلکې اشخاص يې پيدا کړي دي. ايمان او کفر د بندگانو فعل دی. الله تعالیٰ څوک چې د خپل کفر په حال کې کافر کيږي په کفر پېژني او که دغه ايمان راوړي د خپل ايمان په حال کې يې مؤمن پېژني او محبوب يې گڼي بې له دې چې د علم يا بل صفت يې پرې تغيير شي.

۱۱- د بندگانو ټول افعال: حرکت، سکون په حقيقت کې د دوی خپل کسب دی چې الله تعالیٰ پيدا کړي او دا ټول يې د ده په مشيت د ده په علم او د ده په قضا او د ده په تقدير سره دی.

۱۲- طاعات چې څومره دي ټول واجب دي په حکم د الله تعالیٰ او په محبت د ده او په رضا د ده او په مشيت د ده او په قضاء د ده او په تقدير د ده او معاصي ټول د ده په علم د ده په قضاء او د ده په تقدير او د ده په مشيت سره دي نه په محبت د ده سره او نه په رضا د ده او نه په امر د ده.

۱۳- انبياء عليهم الصلوة والسلام له صغيره او کبيره گناهو، کفر او قبائحو منزله (پاک) دي، سهوې او بنويدنې ورځنې شوي دي او محمد صلی الله عليه وسلم د هغه حبيب، بنده، رسول، نبي غوره کړی او پاک کړی شوی دی. د سترگو د رپ په اندازه يې د بت عبادت نه دی کړی او الله تعالیٰ سره يې شرک نه دی نيولی صغيره او کبيره گناه يې نه ده کړې.

۱۴- وروسته له رسول الله صلی الله عليه وسلم له ټولو خلکو افضل ابوبکر الصديق بيا عمر بن الخطاب، بيا عثمان ذو النورين، بيا علي بن ابي طالب رضوان الله تعالیٰ عليهم اجمعين دي، په حقه عبادت کوونکي وو تل يې دوست گڼو او د رسول الله صلی الله عليه وسلم ټول صحابه رضي الله عنهم په خير سره يادوو.

۱۵- هيش يو مسلمان په گناه کافر نه گڼو که څه هم کبیره وي خو پورې يې چې حلال ونه گڼي او د ايمان نوم نه ترې زایلې کيږي. مومن يې بولو او دا درسته ده چې مومن په گناه سره فاسق شي، نه کافر.

۲- مسح په موزو سنت ده.

۱۷- هر پاک او فاجر مؤمن پسې لمونځ کول جواز لري.

۱۸- نه وايو چې مؤمن ته گناه ضرر نه لري او نه وايو چې دوزخ ته نه داخليږي. که فاسق له دنيا ايمان سره تللی وي نه وايو چې تل به په دوزخ کې وي.

۱۹- نه وايو چې زمونږ نيکۍ قبولې شوې دي او گناهونه مو بخښل شوي دي (لکه مرجیه چې وايي) لکن وايو چې څوک نيک کار ټولو شرايطو سره سم وکړي له مفسدو او عیبو خالي وي او باطل شوی نه وي او له دنيا مؤمن تېر شوی وي نو الله تعالی يې نه ضایع کوي، بلکې قبولوي يې او ثواب يې ورکوي او کوم گناهونه يې چې کړي وي غیر له شرک او کفر ځنې او توبه يې ترې نه وي ويستلې او مومن مې شي دی د الله تعالی په مشیت کې وي که خوښه يې شي عذاب ورکوي او که خوښه يې شي بخښنه ورته کوي او ابدي يې دوزخ کې نه په عذابوي.

۲۰- ریا که په کوم عمل کې واقع شي ثواب يې باطلیږي، تکبر هم همداسې دی.

۲۱- د انبیاوو معجزې او د اولیاوو کرامات حق دی او د الله د دښمنانو لکه ابلیس، فرعون، دجال چې احاديثو کې يې بیان راغلی د هغوی خازق العاده کړنې نه معجزې دي او نه کرامات، بلکې د دوی د حاجتو پوره کیدل دي ځکه چې الله تعالی د خپلو دښمنانو حاجتونه هم پوره کوي، دوی مغروره کوي کفر او طغيان يې زیاتوي، دا ټول کېدونکی او ممکن دی چې استدراج دې دوی ته عذاب پرې ورکول کيږي ځکه (استدراج) ورته وايي.

الله تعالی د مخلوق له پیدا کولو مخکې خالق دی او دروزی له ورکولو مخکې رازق دی. د الله تعالی رؤیت (لیدل) په اخرت کې حق دي. مؤمنان به یې په جنت کې د سر په سترگو ویني. کوم شي ته به ورته نه وي، کیفیت به یې معلوم نه وي، د ده او د خلکو له مخه به یې فاصله نه وي.

۲۴_ ایمان: اقرار او تصدیق کول دي، ایمان د اسمان والاوو او د ځمکې والاوو نه زیاتېږي او نه کمیږي، ټول مؤمنان په ایمان او توحید کې سره برابر دي، په اعمالو کې یو پر بل زیاتوالی لري.

۲۵_ اسلام د الله تعالی او امر و ته تسلیم او انقیاد (غاړه اېښودل) دي نو د لغت له پلوه د ایمان او اسلام ترمنځ توپیر دی او په شرع کې اسلام بې له ایمان نه وي او ایمان بې له اسلام نه وي نو دواړه لکه مخ او استرداسې دي.

۲۶_ دین: دین نوم دی د ایمان، اسلام او ټولو شرایطو.

۲۷_ الله تعالی پېژنو د ده په حقه پېژندنې سره هغسې چې ده په خپل کتاب کې خپل نفس بیان کړی دی په ټولو صفاتو سره.

۲۸_ هیڅوک نه توانېږي چې په حقه د خدای تعالی عبادت وکړي هغسې چې ده ته بنايي لکن عبادت یې کوي په امر د ده په کوم ډول یې چې حکم شوی دی.

۲۹_ ټول مؤمنان د الله تعالی په معرفت، یقین، توکل، محبت، رضا، خوف، رجا او ایمان کې سره برابر دي او غیر له ایمان نورو څیزو کې متفاوت دي.

۳۰_ الله تعالی څېښتن د فضل دی په خپلو بندگانو عادل دی کله څو چنده ثواب ورکوي هغه بنده ته چې لایق یې د فضل وي او کله خدای تعالی د خپل عدل له مخې خپل بنده ته په گناه عذاب ورکوي او کله یې د خپل فضل له امله عفو کوي.

۳۱_ د انبیاؤ علیهم الصلوٰة والسلام شفاعت ثابت دی او د محمد صلی الله علیه وسلم د گناه کارانو او د کبائرو گناهو لرونکو لپاره چې مستوجب د عذاب وي شفاعت حق دی.

۳۲_ د قیامت په ورځ په میزان کې د اعمالو وزن حق دی.

۳۳_ د نبی صلی الله علیه وسلم حوض حق دی.

۳۴_ د خصومو او مدعیانو ترمنځ د قیامت په ورځ قصاص اخستنه حق ده که څوک نیکی ونه لري نو د مدعي د گناهونو اچول په دوی باندې حق دی.

۳۵_ جنت او دوزخ جوړ دی هیڅکله نه فنا کیږي.

۳۶_ حور عین هیڅکله نه مړې کیږي او د الله تعالی عقاب نه فنا کیږي او نه یې ثواب له منځه ځي.

۳۷_ د الله تعالی چې چا ته خوښه شي په خپل فضل هدایت ورته کوي او که چا ته یې خوښه شي د خپل عدل له مخې په خپلو گمراه کولو او خپلو خزلان کولو یې گمراه کوي. د خزلان تفسیر داسې دی چې: خپل بنده ته په داسې څه توفیق نه ورکوي چې له ده پرې راضي شي او دا له الله تعالی عدل دی او همدارنگه د مخذول عقوبت د ده په معصیت باندې عدل دی.

۳۸_ روا نه دي چې څوک ووايي: شیطان په زور او جبر له مؤمن بنده ایمان اخلي لکن ویل کیدلای شي چې بنده ایمان پرېږدي دغه وخت کې یې شیطان ترې اخلي.

۳۹_ په قبر کې د نکیر او منکر پوښتنې، جسم ته د روح اعاده، ضغطه (کېښکل)، د ټولو کفارو او مسلمانانو لپاره په عام ډول حق دي او عذاب ورکول کفارو او ځینې گناه گارو مؤمنانو ته په خاص ډول او همدارنگه نعمت ورکول صالحو مؤمنانو ته هم په خاص ډول حق دي.

۴۰_ ټول هغه څه چې علماوو د الله تعالی له صفاتو په پښتو یا فارسي یا بلې ژبې ذکر کړي دي په هغه قول کول روا دي غیر له (بید، وجه) نوروا دي

چې څوک ووايي : بروی خدا عز و جل بې له تشبیه او کیفیت یا په پښتو (د خدای لپاره) بې د معنی، تشبیه او کیفیت په نظر کې نیولو سره.

۴۱_ د الله تعالی قرب او بعد له طریقه د طول او مسافې ځنې نه دی، بلکې په معنی د کرامت (عزت) او هوان (سپکوالی) دی نو مطیع ورته نږدی دی په بې لا کیف نږدیوالي سره او عاصي ترې لرې دی په بې لا کیف لریوالي سره، نږدیوالی، لریوالی، مخامخ کیدل په مناجات کیرې او په جنت کې به همسایه گي سره او ودریده د خدای تعالی په مخکې بلا کیف دي.

۴۲_ قرآن په محمد صلی الله علیه وسلم نازل شوی دی. په مصاحفو کې لیکل شوي دي، د قرآن آیاتونه د کلام په معنی ټول یو بل سره برابر دي. په فضیلت او عظمت کې مگر ځینې یې په ذکر کولو سره فضیلت لري لکه ایه الکرسي چې د خدای تعالی لویی په کې بیان شوې ده او صفات یې په کې راغلي دي نو ایه الکرسي کې دوي فضیلتونه دي یو د ذکر فضیلت او بل د مذکور فضیلت او ځینو ته یې یوازې د لفظ فضیلت دی لکه د کفارو قصې ځکه چې هغو کې یې مذکور فضیلت نه لري ځکه چې هغه کفار دي.

همدارنگه نومونه او صفتونه د الله تعالی ټول په فضیلت او عظمت کې سره برابر دي. په منځو کې یې تفاوت نشته.

۴۳_ د رسول الله صلی الله علیه وسلم د پلار او د هغه تره ابو طالب د کفر او اسلام په برخه کې علماوو سکوت اختیار کړی دی. قاسم، ابراهیم یې زامن و. فاطمه، رقیه، زینب او ام کلثوم یې لورگانې وې.

۴۴_ که د عقایدو په برخه کې چا ته مشکل پېښ شي سم له لاسه دې پوه عالم ته ورشي تاخیر دې نه راولي او خپل شک دې وباسي او که چا په کې توقف وکړي د کفر وېره یې ده.

۴۵_ د قیامت له علامو د دجال، یاجوج او ماجوج راوتل، له مغرب د لمر راختل، د عیسی علیه السلام نزول له اسمان ځنې او نورې چې صحیح احادیثو کې راغلي دي حقې او کیدونکې دي.

«والله يهدي من يشاء اليصراط المستقيم»

او د الله تعالی چې چا ته خوښه شي سمه لاره ورنښي.

(دا ټول له فقه اکبر ځنې)

www.melitahrik.com
0777 400 116

د دين درېيم بنسټ

د امام اعظم ابي حنيفه رحمه الله وصيت:

امام ابو حنيفه رحمه الله عليه د خپلې ناروغۍ په وخت کې خپلو اصحابو ته داسې وصيت وکړ:

زما وروڼو او ملگرو الله تعالی دې توفیق درکړي! د اهل سنت او جماعت په مذهب کې دولس قسمه خصلتونه دي، څوک چې دا خوښه ولري نه به مبتدع وي او نه به صاحب د هواء، نو تاسې دا خصلتونه ولرئ، چې د حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم شفاعت مو د قیامت په ورځ په برخه شي او هغه دا دي:

۱- ایمان: په ژبه اقرار او په زړه باور. یوازې اقرار ایمان نه دی ځکه که یوازې اقرار ایمان وی نو منافقان به ټول مؤمنان وای. همدارنگه یوازې معرفت هم ایمان نه دی ځکه که ایمان وي نو ټول کتابیان به مؤمنان وو.

الله تعالی د منافقانو په برخه کې فرمایلي دي: «والله یشهد ان المنافقین لکاذبون» یعنې او الله شاهدي وایي چې بېشکه منافقان خامخا دروغژن دي او د کتابیانو په برخه کې یې فرمایلي دي: «یعرفونه کما یعرفون ابنائهم... الایه» یعنې دوی پېژني دی لکه چې دوی خپل زامن پېژني.

ایمان زیاتې او کمی نه قبلوي ځکه چې د ایمان زیاتوالی نه متصور کیږي مگر په نقصان د کفر نو څنگه کېدلای شي چې یو شخص په یوه حال کې هم مؤمن وي او هم کافر. بل دا چې د مؤمن په ایمان کې شک نشته لکه چې د کافر په کفر کې شک نه وي. الله تعالی فرمایلي دي: «اولئک هم المؤمنون حقاً و اولئک هم الکافرون حقاً» یعنې دا کسان همدوی په حقه مؤمنان دي او دا کسان همدوی په حقه سره کافران دي، او د محمد صلی الله علیه وسلم د امت گناه گاران په حقه مؤمنان دي کافر نه دي.

۲_ عمل غیر له ایمان او ایمان غیر له عمل دی ځکه چې ډېر ځلې عمل له مؤمن پورته شي نو روا نه ده چې وویل شي له ده ایمان پورته شوی دی. لکه حائضې نه چې لمونځ پورته کيږي او نه دي روا چې وویل شي: ایمان ترې پورته شوی دی او دې ته شریعت حکم کړی چې روژه پرېږده بیا یې قضایې ونیسه او روا نه ده چې ورته وویل شي ایمان پرېږده بیا یې قضایې راوړه. او دا روا ده چې مسکین ته وویل شي: په فقیر زکات نشته او دا روا نه ده چې ورته وویل شي چې په فقیر ایمان نشته، او که څوک ووايي: د خیر او شر اندازه له غیر د الله تعالی څنې ده هرو مرو کافر کيږي او که توحید لري توحید یې باطلیږي.

۳_ اقرار کوو چې اعمال درې قسمه دي: فرض، فضیلت او گناهونه نو فرض به امر د الله تعالی وي او په مشیت د ده او په محبت د ده او په رضا د ده او په قضا د ده او په تقدیر د ده او په ارادې د ده او په توفیق د ده او په تخلیق د ده او په حکم د ده او په علم د ده او په لوح محفوظ کې په لیکنه د ده. او فضیلت په امر د الله تعالی نه وي لکن په مشیت د ده وي او په محبت د ده او په رضا د ده او په تقدیر د ده او په توفیق د ده او په تخلیق د ده او په ارادې د ده او په حکم د ده او په علم د ده او په لوح محفوظ کې په لیکنه د ده.

او معصیت په امر د الله تعالی نه وي، بلکې په مشیت د ده وي او په محبت د ده او په قضا د ده، نه په رضا د ده، او په تقدیر د ده نه په توفیق د ده او په خذلان د ده او په دغه معصیت نیول کيږي ځکه چې د خدای تعالی په علم او لوح محفوظ په لیکنه کې وي.

۴_ اقرار کوو چې الله تعالی په عرش استوی کړې ده بې له دې چې حاجت ورته ولري او پر هغه قرار لري او دی د عرش او د غیر له عرش ساتونکی دی، که دی ورته محتاج وای د عالم په پیدا کولو او په تدبیر به یې قادر نه وو لکه مخلوق او که په عرش کښېناستلو او قرار ته محتاج وی نو مخکې

د عرش له پیدا کولو چیرته وو؟ نو الله تعالی له دې منزله دی په لویې لویې سره.

۵_ اقرار کوو چې قرآن د الله تعالی کلام او د ده وحی نازل کړی شوی او صفت د ده دی نه عین او نه غیر د ده دی، بلکې په تحقیق هغه صفت د ده دی په مصاحفو کې لیکل شوی او په ژبو لوستل شوی او سینو کې ساتل شوی بې له دې چې څه شي کې حلول وکړي حروف رنگ، کاغذ او لیک یې ټول مخلوق دي ځکه چې د بندگانو افعال دي او د الله تعالی کلام مخلوق نه دی ځکه چې لیک، توري، گړې او ایاتونه یې ټول د قرآن اسباب او الات دي چې بندگان ورته اړتیا لري او د الله تعالی کلام د ده په ذات قایم دی. د هغه معنی په دغو اشیاوو معلومېږي، که څوک ووايي چې د الله تعالی کلام مخلوق دی کافر کېږي. الله تعالی معبود دی همیشه دی لکه چې همیشه وو او کلام د ده لوستل کېږي، لیکل کېږي، یادول کېږي بې له دې چې له هغه ذایله شي.

۲_ اقرار کوو چې د دې امت افضل شخص پس له نبی زمونږ محمد رسول الله علیه الصلوة والسلام ابوبکر دی، بیا عمر، بیا عثمان، بیا علي رضي الله تعالی عنهم اجمعين دي ځکه چې الله تعالی فرمایلي دي: «وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ» یعنې رومبني تلونکی رومبني ساتونکی دی. دا کسان له نزدیکانو د الله تعالی دی په جنتو د نعمتونو کې به وي هر هغه څوک چې رومبني دی نو هغه غوره دی او هر پرهیزگار مؤمن باندې گران دی او د هر شقي منافق بډا پسېږي.

۷_ مونږ اقرار کوو چې بنده له خپلو اعمالو خپل اقرار او خپل معرفت سره مخلوق دی نو هر کله چې فاعل (کارکوونکی) له خپلو کارونو سره مخلوق دی نو په طریق اولی سره به مخلوق پیدا کړی شوی وی. دوی طاقت نه لري ځکه چې ضعیفان او عاجز دي، او الله تعالی خالق او رازق دی. لپاره د دې قول د الله تعالی چې فرمایلي یې دي: «وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَمِيتُكُمْ ثُمَّ

يحييكم» يعني او الله پيدا كړئ تاسې، بيا تاسې مړه كوي بيا مو ژوندي كوي.

او په علم سره گټه كول حلال دي او له حلالو جمع كول د مال حلال دي او جمع كول د حرام مال حرام دي.

خلق درې قسمه دي: په خپل ايمان كې مخلص مؤمن، په خپل كفر كې منكر كافر او په خپل نفاق كې مداهن منافق. نو الله تعالى په مؤمن باندې فرض كړی دی، په كافر يې ايمان راوړل فرض كړی دی او پر منافق يې اخلاص فرض كړی دی. په دليل د دې قول د الله تعالى:

«يا ايها الناس اعبدا واربكم» يعني اى مؤمنانو اطاعت كوئى درب خپل او اى كافرانو ايمان راوړئ او اى منافقانو اخلاص وكړئ.

۸- مونږ اقرار كوو چې قدرت او اطاعت له فعل سره دی، نه مخكې له فعل دی او نه وروسته له فعل دی؛ ځكه كه له فعل مخكې وى نو بنده به د كار كولو په وخت كې له الله تعالى مستغني شي او دا د نص په خلاف دی لپاره د دې قول د الله تعالى: «الله تعالى غني دی او تاسې فقيران يې» او كه پس له فعل وى نو محال به و ځكه چې بې له فعل او بې له قدرته د يوه شي حصول امكان نه لري.

۹- اقرار كوو چې مسح پر موزو باندې جائزه ده د مقيم لپاره يوه ورځ او شپه او د مسافر لپاره درې شپې او ورځې ځكه چې حديث شريف داسې وارد شوى دی. څوك چې ترې انكار وكړي د كفر وپره يې ده ځكه چې په متواتر حديث شريف ثابت شوى دی او قصر او افطار رخصت دی په سفر كې د كتاب په نص چې الله تعالى فرمايلي دي «و اذا ضربتم فى الارض فليس عليكم جناح عليكم ان تقصروا من الصلوة» يعني او هر كله چې سفر كوئى تاسې په ځمكه كې پر تاسې گناه نشته چې په لمانځه كې قصر وكړئ» او په افطار كې د دې قول د خداى تعالى په استناد چې فرمايلي يې دي: «فمن كان منكم مريضاً او على سفر فعده من ايام اخر» يعني نو

څوک چې له تاسې څخه ناروغه وي يا مسافر وي نو هغه باندې په شمار سره دي د نورو ورځو (روژې نيول).

۱۰- اقرار کوو چې الله تعالی قلم ته امر وکړ چې وليکه: قلم وويل: څه وليکم ای زما ربه؟ الله تعالی ورته وفرمايل: څه چې د قيامت تر ورځې پورې کيږي لپاره د دې فرمودې د الله تعالی «وکل شیء فعلوه فی الزبر وکل صغیر و کبیر مستطراً» يعنې او هر شی چې دوی کوي په صحيفو کې او وږې او لويې ليکل شوي دي»

۱۱- اقرار کوو چې د قبر عذاب کيدونکی دی او د نکير او منکر پوښتنې ثابتې دي په دليل د احاديثو چې په دې برخه کې وارد شوي دي.

جنت او دوزخ ثابت دي او دواړه پيدا شوي دي نه فنا کيږي په دليل د دې قول د الله تعالی: «اعدت للمتقين» يعنې جنتونه د متقيانو لپاره تيار کړي شوي دي او د دوزخ په برخه کې يې فرمايلي دي: «اعدت للکافرين» يعنې تيار کړي شوی دی لپاره د کافرانو دواړه (جنت او دوزخ) الله تعالی د ثواب او عذاب لپاره پيدا کړی دی.

ميزان حق دی په دليل د دې فرمودې د الله تعالی «والوزن يومئذ الحق» يعنې او تول په دې ورځې حق دي.

او دا فرموده د خدای تعالی «اقراء کتابک» يعنې او ولوله کتاب (عمل نامه، خپله او «و کفی بنفسک اليوم علیک حسيباً» يعنې کافي دی نن ستا نفس پر تا باندې حساب کوونکی.

۱۲- اقرار کوو چې الله تعالی دغه نفسونه پس له مړه کيدلو د قيامت په ورځې د سزا او ثواب او د حق ادا کولو لپاره راژوندی کوي په دليل د دې فرمودې د الله تعالی «و انالله يبعث من فی القبور» يعنې او بېشکه چې الله تعالی به پورته کړي هغه څوک چې په قبرونو کې دي».

او د الله تعالی سره ملاقات د جنتيانو لپاره بلا کيف چې نه شبيه لري او نه جهت، حق دی.

او شفاعت د محمد صلی الله علیه وسلم حق او ثابت دی هر هغه چا ته چې هغه جنتي وي که څه هم کبیره گناه یې کړې وي. او عائشه رضي الله عنها پس له حديجة الكبرى رضي الله عنها ځنې د بنحو افضله ده او دا د مؤمنانو مور، له تهمت نه پاکه ده. او جنتیان به په جنت کې تل تر تله وي او دوزخیان به په دوزخ کې تل او همپشه وي په دلیل د دې فرمودې د الله تعالی په حق د مؤمنانو کې : «اولئك اصحاب الجنة هم فيها خالدون» یعنی دغه کسان ملگري د جنت دي دوی به په هغه کې همپشه وي او په حق د کافرانو کې یې فرمایلي دي : «اولئك اصحاب النار هم فيها خالدون» یعنی چې دغه کسان ملگري د دوزخ دي دوی به په هغه کې همپشه وي.

www.melitahrik.com
0777 400 116

د دين څلورم بنسټ

د عقيدې څلوېښت شمېرې:

رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي، چې:

- ۱_ په الله ايمان لره.
- ۲_ د اخرت په ورځ ايمان لره.
- ۳_ په پرښتو ايمان لره.
- ۴_ په كتابو ايمان لره.
- ۵_ په انبياوو ايمان لره.
- ۶_ پس له مرگ نه په ژوندي كيدلو ايمان لره.
- ۷_ د الله تعالى له طرفه د خير او شر په تقدير ايمان لره.
- ۸_ شاهدي وايه چې: ان لا اله الا الله و ان محمداً رسول الله.
- ۹_ په ښه كامل اودس لمونځ كوه.
- ۱۰_ زكوة وركوه.
- ۱۱_ د رمضان روژه نيسه.
- ۱۲_ كه مال لري د كعبې شريفې حج وكړه.
- ۱۳_ په هره شپه او ورځ كې كم له كمه دوه دېرش ركعته لمونځ كوه.
 $۳۲ = ۹ + ۵ + ۴ + ۱۰ + ۴$
- ۱۴_ په هره شپه كې وتر مه پرېږده.
- ۱۵_ الله تعالى سره هېڅ شى مه شريكوه.
- ۱۶_ د مور او پلار عاق نه ځان ساته.
- ۱۷_ په ظلم د يتيم مال مه خوره.
- ۱۸_ شراب مه څښه.
- ۱۹_ زنا مه كوه.

- ۲۰- په دروغو قسم مه خوره.
- ۲۱- په ناحقه شاهدي مه وايه.
- ۲۲- په خپل خواهش باندي عمل مه كوه.
- ۲۳- د خپل مسلم ورور غيبت مه كوه.
- ۲۴- محصني ته قذف مه وايه.
- ۲۵- مسلمان ورور مه غولوه.
- ۲۶- لويې مه كوه.
- ۲۷- عبث كوونكو سره عبث كارونه مه كوه.
- ۲۸- خنډ سپري ته د عيب په اراده خنډې مه وايه.
- ۲۹- هيچا پوري تمسخر مه كوه.
- ۳۰- د دوه وروڼو ترمنځ نامي (چو غلي) مه كوه.
- ۳۱- د خدای تعالی په نعمتو شكر باسه.
- ۳۲- په بلا او مصيبت صبر كوه.
- ۳۳- د الله له عذاب په امن مه اوسه.
- ۳۴- له خپلوانو سره خپلوي مه قطع كوه.
- ۳۵- خپلوانو سره خپلوي كوه.
- ۳۶- د الله مخلوق كې هيچا باندي لعنت مه وايه.
- ۳۷- تسبيح، تحميد تكبير او تهليل ډېر زيات وايه.
- ۳۸- د جمعې او اختر و لمونځونه مه پرېږده.
- ۳۹- پو شه چې هر هغه څيز چې تا ته رسيدونكي دی له تا به خطا نه شي او هر هغه څيز چې له تا خطا كيږي هغه به درونه رسيږي.
- ۴۰- د قرآن قرائت مه پرېږده.

د نړيوالو عقيدې

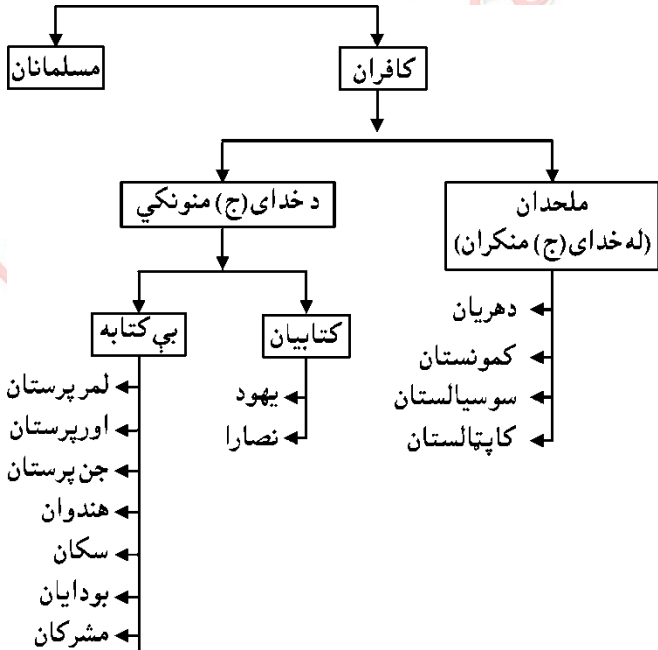
www.melitahtik.com
0777 400 116

کافران

کفر په لغت کې د انکار، ناشکری، او پتولو معنی لري او د شرع په اصطلاح کې کفر عبارت دی له مومن به څیزونو انکار کول یا یې سپکاوی که له یوه مؤمن به انکار وشي یا یې سپکاوی وشي بیا هم کفر بلل کیږي. کافران هم په دوه ډوله دي: یو یې ملحدان (له خدای (ج) منکر) او بل یې د خدای (ج) منونکی او هر یو ډول یې څو ډولونه لري، چې د لاندې شکل سره سم یې هر ډول لنډ شرح کیږي.

د نړیوالو عقاید

الحاد :

الحاد په لغت کې کړېدلو، مسخ، او له سمې لارې کږې لارې ته اووښتلو ته وايي او په اصطلاح کې هغې عقیدې ته وايي، چې له مادي څیزونو

پرته بل هېڅ نه مني. له مومن په شپونو بالکل منکرو وي. کائنات د طبیعت او مادې تغیراتو مخلوق او پیدایښت بولي. صرف په ماده او مادیاتو ایمان او یقین لري، له مادې څیزونو اخوا څیزونو نه منکرو وي، د دغې عقیدې څېښتن ته ملحد او دغې عقیدې ته یې الحاد وایي.

۱. ملحد :

ملحد هغه څوک دی، چې له خدای (ج) او مادې شیانو اخوا څیزونو نه منکرو او د پورته یاد شویو عقیدو لرونکی وي. دوی مختلفې ډلې لري چې ځینې یې دا دي :

۱_ دهریان (ماده پرستان) یا Matrealests ماتریالستان :

ماده پرستان غیر له مادې جهان نور هېڅ نه مني او کوم څه چې مني هغه هم د مادې تغیراتو نتیجه بولي، په دې عقیده روح او عقل د مادې تغیراتو نتیجه گڼي، له خدای (ج) بالکل منکرو دي، د کائناتو خالق طبیعت گڼي، څه چې حس کیږي هغه مني او څه چې نه حس کیږي د هغو په موجودیت قانع نه دي.

۲_ کمونستان :

کمونستان ځانونه ماده پرستان بولي او د ماتریالیزم عقیده لري او د هغو په اصولو تگ کوي، د شخصي (فردی) مالکیت په خلاف او د ټولنیز مالکیت طرفداري کوي، فرد سره هېڅ نه پریږدي ټول شیان حکومت ته سپاري. د خپل حکومت مشر لکه ستالین د ځان د روزی ورکوونکی گڼي. هر څه چې کوي څوک یې مخه نه شي نیولی، زر، ځمکه حتی بنځه هم شریکه بولي، د دغې عقیدې لپاره په لکونو خلک وژني خو خدای پرستان یې مخه نیسي او وخت په وخت یې ټکوي. په اوسني وخت کې داسې پت دي، چې هېڅ ځان نه معرفي کوي.

۳_ سوسیالستان :

سوسیالستان هم د کمونستانو غوندي د ماترياليزم (ماده پرستی) په اصولو ولاړ دي خو دوی فردي ملکیت ته یوه اندازه جواز ورکوي. صرف لوی صنایع او طبعي منابع دولتي گڼي، د مارکس په نظر سوسیاليزم د کمونيزم لپاره یو پیل دی، چې په هغه باندې ورته رسيږي.

۴_ کاپتالست :

کاپتالستان په ظاهره ځانونه د ماترياليزمانو مخالف بولي خو په حقیقت کې دوی هم ماديون دي، ځکه چې د هغوی هر کار د مادي گټو لپاره وي، دوی هاند کوي، چې په هره طریقه وي گټه وکړي او مادي وسايل په لاس راوړي. کاپتالستان که څه هم مشخصه نظريه نه لري چې په فکري میتود وي، خو ټول کړه یې ماوراء طبیعت په وړاندې ماتريالستانو ته ورته دی، دوی په مذهب او روحانیت باندې عقیده نه لري.

۲: خدای منونکي کافران :

د کافرانو ځینې ډلې کتابیان او ځینې یې کتابه دي چې په لنډ ډول لاندې معرفي کيږي:

۱- کتابیان (یهود او نصارا) :

کتابیان خپل پیغمبران او د هغوی کتابونه مني او له نورو پیغمبرانو انکار کوي. له دې کبله چې له محمد (ص) منکر دي له هغه وروسته دوی کافران گنل کیږي. لکه چې الله تعالی فرمایلي دي :

«يا اهل الكتب لم تكفرون بايات الله والله شهيد على ماتعملون. (ال عمران ۹۸)

ترجمه : ای اهل کتابه (یهود او نصاراوو) ولې تاسې د خدای له آیاتو انکار کوئ او پرې کافران کیږئ. حال دا چې خدای (ج) ستاسې په ټولو کارونو باندې گواه او خبردار دی.

یهود :

یهود د موسی علیه السلام امت دی. څه موده وروسته له اسماني لارښوونو واوښتل په تورات کې یې تغییرات او تحریفات راوستل، په بهو او حرام خوړلو یې پیل وکړ د مخورو او بېایانو لپاره یې د خدای (ج) احکام تغییر او تبدیل کړل بالاخره خدای تعالی د دوی د هدایت لپاره عیسی (ع) راواستاوه له څو ټولگیو پرته نورو ټولو یهودو یې مخالفت وکړ. بالاخره یې د دار تر څایه ورساو.

نصارا :

نصارا یا عیسیان هم د یهودو غوندې د عیسی (ع) او د هغه د کتاب له هدایاتو واوښتل، عیسی (ع) یې د خدای زوی وباله او د تثلیث عقیده یې منځ ته راوړه او په خپل کتاب کې یې تغییرات او تحریفات راوستل.

د تثلیث عقیده : دوی درې تنه خدایان گڼي العیاذ بالله (عیسی، مریم، خدای تعالی).

۲- بې کتابه کافران :

بې کتابه کافران هم د پرې ډلې دي چې ځینې یې لاندې په لنډ ډول ذکر کوو :

لمر پرستان :

لمر پرستان لمر ته سجده کوي او خدای يې گڼي لکه چې الله تعالی فرمايلي دي :

وجدتها و قومها يسجدون للشمس من دون الله .. (النمل ۲۴)

ترجمه : وې موندله دا ملکه او قوم د دې چې پرته له الله يې لمر ته سجده کوله.

اور پرستان:

دا ډله اور ته عبادت کوي او خدای يې بولي. دوی د اسلام د ظهور په وخت ايران کې ډېر وو او د کسری سلطنت د همدوی ځای وو.

جن پرستان:

داسې وگړي هم شته، چې د پيريانو عبادت کوي او په خدای يې نيولي دي د دوی په برخه کې قرآن کریم کې راغلي دي :

بل كانوا يعبدون الجن اكثرهم بهم مؤمنون. (سبا ۳۱)

ترجمه : بلکې دوی د جنیاتو عبادت کوي او زیات د دوی په جنیاتو ایمان لرونکي دي.

هندوان:

هندوان د (وید) په کتابو عقیده لري تناسخ فی الارواح ته ترجیح ورکوي، رهبانیت ته زیات اهمیت ورکوي، د قیامت له ورځې منکردي، د خاصو بتانو عبادت کوي. لکه: برهما - وشنو - شیو.

غوا ته عبادت او احترام کوي له انسان يې افضله گڼي حتی له خپلې مور يې پورته بولي.

گاندي ویلي:

غوا له مور ه راته گرانه او محترمه ده. د غوا خوشایي دارو دي، غوښه يې حرامه ده. په ذات پات کلک ولاړ دي.

ذات پات:

ذات پات په هندوانو کې خو طبقې جوړې کړي. يوه يې (برهمنان) بله يې (کشتريان) دريمه يې (شودر) ده.

برهمنان: برهمنانو به يواځې کتاب لوست او خلکو ته به يې د عبادت ورزده کول خپله دنده گڼله او له هر قسم نعمتونو يې برخه اخيستله.

کشتريان: د دې خلکو دنده د مقدسو کتابو لوستل او حکومت کول و.

شودريان: دې ډله به هندوان انسانان هم نه بلل، له ځانه به يې لرې ساتل، د دوی کار د خلکو چاکري وه او بس د مقدس کتاب لوستل او اوریدل يې ورته ناروا گڼل.

سکان:

سکان د گرونانک او د هغه د کتاب (گرنګ) پيروان دي، د گرونانک تعليمات اسلامي تعليماتو ته نږدې دي او له اسلامي نظرياتو متاثر شوي دي.

بودايان:

بودايان د بودا پيروان دي. گوتم بد هندو د هندوانو په مذهب کې تغيرات راوستل او د نجات لپاره يې ځانته لاره غوره کړه. دی د ذات پات سخت مخالف و. گوتم بد د آخرت له ورځې منکر او صرف دنيا يې منله.

بودا:

د بودا په تعليماتو کې د آخرت د ورځې هيڅ يادونه نه ده شوې او نه يې د خدای (ج) په هکله څه ويلې دي. هغوی چې په کومو خدايانو عقیده لرله تر درېدیرش زرو پورې رسيدلي وو نو ځکه په صحيح توگه سپری نه شي ويلاي چې د هغوی تعليمات په خدایي تصور باندې ولاړ وو.

بودايي مذهب نسبت هندو مذهب ته نوی شکل لري او ځينې کارونه يې اصلاح کړي لکه ذات پات او د نجات لارې.

مشرکان:

شرک : له خدای (ج) سره په ذات یا صفاتو کې بل څوک یا بل څیز برابر یا له هغه پورته گڼلو ته شرک وایي. شرک نه بښونکې گناه ده. الله سره هیڅوک شریک نشته او نه شریک نیولو ته اړه لري. ټول امور په خپله اداره کوي. په خپله اداره او نظم کې هیچا ته د مداخلې حق نه ورکوي او دا نه مني چې څوک ورسره د شریکېدلو دعوی وکړي. الله تعالی فرمایلي دي : ان الله لا یغفران یشرک به و یغفر ما دون ذلك لمن یشاء (النساء ۱۱۲)

ترجمه : یقیناً الله (ج) نه بښي دا گناه چې شریک ورسره ونیول شي او پرته له دې نه چې چا ته یې خوښه وشي گناهونه یې بښي.
د مشرکینو ځینې ډولونه :

۱_ مشرک بالطاغوت :

طاغوت : طاغوت له طغیان اخستل شوی د مبالغې صیغه ده. د پرزیات سرکش ته وایي، چې د خدای (ج) حکم او امر نه مني او خلک خپل امر او حکم منلو ته بولي، خلک له اسلامه کفر ته لېږدوي. نو طاغوت د سرکشه، باغي، بت او شیطان معنی لري.
الله تعالی فرمایلي دي :

فمن یکفر بالطاغوت و یؤمن بالله فقد استمسک بالعروة الوثقی (البقره ۲۵۲)

ترجمه : نو هغه څوک چې د طاغوت له اطاعت نه منکر شي په خدای باندې ایمان راوړي نو هغه په مضبوطې رسی باندې منگلي و لگولي، چې هغې ته بالکل پرېکړون نشته. الله تعالی د کافرانو په برخه کې فرمایلي دي :
یؤمنون بالجبث والطاغوت (النساء ۵۱)

ترجمه : دوی په خرافاتو (او هامو) او طاغوت باندې ایمان راوړي.

۲_ مشرک الاصنام :

دا ډله بتان له خدای تعالی سره شریک گڼي وایي ځینې واړه کارونه یې دوی ته هم پرېښي دي.

مرتدان :

ارتداد :

ارتداد د اوبستلو معنی لري او د شریعت په اصطلاح کې له اسلام نه گرځېدل او د بل دین اختیارولو ته وايي.

مرتد :

مرتد هغه شخص ته وايي، چې اول مسلمان وي بيا کافر شي.

د مرتد حکم :

د مرتد مرگ روا دی، خود امام اعظم رح په نزد د بيا اسلام راوړلو په خاطر درې ورځې مهلت ورکول کيږي، خودا کوم لازمي شرط نه دینود دغه شرط له پوره کېدلو مخکې یې هم مرگ روا دی. لکه چې د بخاري په یوه حدیث شریف کې راغلي دي :

من بدل دینه فاقتلوه (بخاري)

څوک چې خپل دین بدل کړي نو هغه ووژنئ.

زنديقان

زنديقيت :

زنديقيت داسې تغير ته وايي، چې ذات يې هماغه وي او د هغه په وصف کې تغير صورت و مومي او د شريعت په اصطلاح کې زنديقيت عبارت دی له اسلام نه بيا بيا گرځېدل دا عمل تکرارول. دين پورې مسخرې کول. په محمد صلی الله عليه وسلم باندې بد او رد ويل او د هغه مبارک توهين کول. په بنکاره د اسلام او په پټه د دهریت او الحاد عقايد لرل (العياذ بالله).

منافقان

نفاق :

نفاق په لغت کې خطا دوه رنگی او دوه مخی ته وايي او د شريعت په اصطلاح کې په مؤمن به شيانو باندې پوره باور او يقين نه لرل او په هغې کې شک او تردید کول او يا يې په باطن کې بالکل نه منل عبارت له منافقت څخه دی.

مثال يې د مدينې لوی منافق عبدالله بن ابی سلول دی. د ده په برخه کې الله (ج) فرمايلي دي :

ان المنافقين يخذعون الله و هو خادعهم (النساء ۱۴۲)

ترجمه : منافقان له الله جل جلاله سره دوکې او چل کوي (په خوله يې يو څه او په زړه يې بل څه وي) مگر الله جل جلاله دوی ته د دغې دوکې او چل جزا ورکوونکی دی.

منافقان دوه رنگي لري له کافر سره کافر او مسلمان سره مسلمان وي، ايمان او يقين يې پوخ نه وي. په تزلزل او بې تصميمی کې ژوند تېروي نه

د کافرانو خوا ته په مکمل ډول ولاړ وي او نه د مسلمانانو خوا ته په مکمل
ډول ولاړ وي. لکه چې الله تعالی فرمایلي دي :
مذبذبین بین ذلک لالی هولاء ولا الی هولاء (النساء ۱۴۳)
ترجمه : متردد د دواړو (کافرانو او مسلمانانو) ترمنځ نه د مسلمانانو څخه
دیاو نه د کافرانو څخه دی.

www.melitahrik.com
0777 400 116

مسلمانان

اسلام :

اسلام له تسليم څخه اخستل شوی، چې د انقياد او تابعدارۍ معنی لري او د شريعت په اصطلاح کې اسلام د خدای جل جلاله ټولو احکامو ته په پوره ډول تسليمېدل او پر ځان يې عملي کولو ته وايي.

ايمان :

په ټولو مؤمن به څيزونو باندې په ژبه اقرار کول او په زړه باور او تائيدول عبارت له ايمان څخه دی يعنې ايمان له اقرار او تصديق (باور) څخه عبارت دی.

د ايمان او اسلام اړيکی :

ايمان د زړې او اسلام د بوټي په څېر يو په بل تکیه دی. لکه، چې بې زړې بوټی منځ ته نه راځي همدا ډول کله چې ايمان نه وي هلته اسلام نه صحيح کيږي او کله چې اسلام نه وي. هلته ايمان نه ښکاره کيږي او نه خپلې نتيجه او ثمرې ته رسيږي. ځکه چې دانه بې ونې او ونه بې دانې او بې مېوې اهميت نه لري. الله تعالی فرمايلي دي :

قالَت الاعراب امانا قل لم تؤمنوا ولكن قولوا اسلمان و ما يدخل الايمان في قلوبكم (الحجرات ۱۴)

ترجمه : اعرابي وويل مونږ ايمان راوړی دی، دوی ته ووايه (ای محمده)، چې تاسې حقيقتاً ايمان نه دی راوړی مگر ووايئ، چې مونږ منقاد شوي يو لا تراوسه ايمان ستاسې زړونو ته نه دی درنوتی.

تقوی :

تقوی په لغت کې پر هېز او ځان ساتنې ته وایي او په شرعي اصطلاح کې د خدای تعالی په اوامرو او احکامو باندې عمل کول او له نواهیو یې ځان ساتل او په دې برخه کې هر وخت له خدای (ج) وېره او ډار لرل دي.

وېره د دې لپاره پکار ده، چې په احکامو کې ترې سستی ونه شي یا په کومه گناه اخته نه شي. الله تعالی فرمایلي دي :

يا ايها الذين امنوا اتقوا الله حق تقاته (ال عمران ۱۰۴)

ترجمه: ای مؤمنانو له خدای (ج) څخه وېره وساتئ په حقه وېره سره.

احسان :

احسان نیکي کولو ته وایي او د شریعت په اصطلاح کې د خدای (ج) داسې عبادت کول دي، چې د عبادت کولو په وخت د خدای (ج) د لیدلو احساس کوي. که د دې مقام استعداد ونه لري نو دا خو ضرور احساس کړي، چې پاک خدای (ج) دې ویني. بل دا چې خپل ځان د حق په پرتله وروسته کول او بل مسلمان له ځان نه وړاندې کول هم عبارت له احسان څخه دي. د بندگۍ آخري پړاو احسان او د اسلام بنکلا او بنایست پرې پیدا کېږي.

په حدیث شریف کې راغلي دي :

"الاحسان ان تعبد الله کانک تراہ فان لم تکن تراہ فانه یراک" (مشکوٰۃ

حدیث جبرائیل)

یعنی احسان دې ته وایي، چې ته خپل خدای (ج) ته داسې عبادت وکړي لکه چې ته یې مخامخ گورې، که ته نه شی کولای چې هغه وگورې نو هغه خو تا حتماً گوري.

توبه :

توبه په لغت کې رجوع او پنبېمانۍ ته وایي او د شریعت په اصطلاح کې گناه باندې پنبېمانی بنکارولو ته توبه وایي.

توبه درې شرطونه لري :

۱_ له مخکنيو گناهو پښېماني د هغو عفو غوښتل که مالي يا بدني عوض ولري د هغو ادا کول.

۲_ بيا هيڅکله د هغو گناهو قصدنه کول.

۳_ د اينده لپاره اصلاح کولو ته د ځان تيارول.

عبادت :

عبادت په لغت کې د تضرع، بې قيد او شرط د ځان تسليمول او ځان تپت گڼل، اطاعت کول، امر منل، بې له فکر کولو د امر منل او عملي کول، پرستش او بندگي کول، سجده اېښودل او داسې نورې معاني لري. او د شريعت په اصطلاح کې د خداي تعالی د اوامرو منل او عمل کول په تضرع او عقيدې سره عبادت دی.

مذاهب

www.meiftahrik.com
0777 400 116

په فروعو کې د صحابه وو او تابعینو د اختلاف اسباب

د رسول الله صلی الله علیه وسلم په وخت کې فقه تدوین شوی نه وه او دومره اختلافونه هم په کې نه وو ځکه چې صحابه وو کرامو د رسول الله صلی الله علیه وسلم اودس، لمونځ، حج او نور احکام لیدل هماغسې به دوی هم ادا کول نو پوښتنې ته حاجت نه و.

د رسول الله صلی الله علیه وسلم په وخت کې د ابن عباس په روایت صرف دیارلس پوښتنې شوې، کومې چې د دوی په ګټه وې، چې هغه ټولې په قرآن کې راغلي دي. لکه د سپوږمۍ، د اشهر الحرام میاشتو کې جگړه کول، په حیض کې جماع او داسې نورې.

نو صحابه وو به د هغه څه پوښتنه نه کوله کومه به چې لا پېښه شوې نه وه، خو سره له دې رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه به چې ځینې پېښو کې فتوی غوښتل کېدل ده مبارک به په ټولنو کې فتوی ورکوله، چې په کولو او یا نه کولو به یې ورته لارښوونه فرمایله.

همدارنگه ابوبکر صدیق او حضرت عمر فاروق رضي الله تعالى عنهما به چې په کومه مسئله علم نه درلود له خلکو به یې پوښتنه کوله، چې په هغې موضوع کې چا له رسول الله صلی الله علیه وسلم حدیث اوریدلی؟ لکه چې ابوبکر صدیق رضي الله عنه چې د ماسپښین لمانځه پسې د نیا د میراث په برخه کې د رسول الله صلی الله علیه وسلم د حدیث پوښتنه وکړه. مغیره

بن شعبه وويل : رسول الله صلى الله عليه وسلم شپږمه وركړې. بيا ابوبكر رضي الله عنه وويل چې آيا بل څوك په دې مسئله علم لري؟ محمد بن مسلمة وويل : د مغيره بن شعبه خبره رښتيا ده؛ نو ابوبكر رضي الله عنه شپږمه وركړه. همدارنگه په احاديثو كې د حضرت عمر رضي الله عنه پوښتنې او د رسول الله صلى الله عليه وسلم د حديث پيدا كوونې ډېرې راغلې دي، خو كله چې اسلام خپور شو او صحابه كرام نورو ووطنو كې خواره او هريو د ځانگړې ناحيې مقتدا شو واقعي زياتې شوې نو په مسئلو كې له دوى فتوى گانې غوښتل كيدلې. دوى هر يوه د خپل علم او حافظې په تناسب داسې فتوى گانې وركولې، چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم له حكم سره يې سم په نصوصو كې دوران درلود نو كه په نص كې به صراحت نه و هر يوه به د خپل اجتهاد له مخې فتوى وركوله. هاند به يې كاوه، چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم له اغراضو سره يې فتوى سمون ولري. په دې ډول د دوى ترمنځ اختلاف واقع شو لكه چې نسايي او نورو نه روايت دى، چې ابن مسعود رضي الله عنه ځنې د كوندې په برخه كې د دې د مړه مېړه له مال نه پوښتنه وشوه. ده وويل په دې حصه كې مې رسول الله صلى الله عليه وسلم ځنې څه نه دي ليدلي يوه مياشت پرې تېره شوه اخري يې په خپل اجتهاد وويل : دې ته مهر او ميراث شته او عدت هم ورباندې لازم دى نو معقل بن يسار ودرېد او ويې ويل : شاهدي وايم، چې نبى صلى الله عليه وسلم يوې بنځې ته همداسې حكم فرمايلى دى. نو ابن مسعود رضي الله عنه ډېر خوشحاله شو، چې په اسلام كې بله داسې خوشحالي نه وه ورته پېښه شوې. بل مثال د ابو هريره رضي الله عنه مذهب و، چې څوك به جنب وه روژه يې نه كيدله خو د رسول الله صلى الله عليه وسلم له پاكو بيبيانو يې چې واوريدل د جنب روزه صحيح كيږي. پس له هغه خپل مذهب نه وگرځيد او په حديث يې عمل وكړ او عمر بن الخطاب رضي الله عنه ته فاطمه بنت قيس شاهدي وركړه، چې دا په درې طلاقو

طلاقه شوه رسول الله صلى الله عليه وسلم نه نفقه ورته مقررده كړه او نه يې هستوگنځی ورته وټاكه خو حضرت عمر رضي الله عنه د دې شهادت رد كړ ويې ويل د يوې ښځې په وينا د خدای قول نه شم پرېښودلی زه نه پوهېږم چې دا رښتيا وايي كه دروغ؟ نو په درې طلاقو طلاقې شوې ته يې نفقه او سكنی ورمقررده كړه او د هغې شهادت يې رد كړ، عائشې رضي الله عنها ورته وويل: اى فاطمې ته په دې خپل شهادت له خدایه نه وپرېږې چې وايي ثلاثه مطلقې ته سكنی او نفقه نشته؟ نو د صحابه وو كرامو مذاهب هغه څه و چې په هغه كې به اساني وه ځينې قولو ته به يې په ځينې نورو ترجيح وركوله. كه څه هم له لويو صحابه وو به روايت شوی و.

همدارنگه د تابعينو علماوو په وخت كې هرې منطقي كې د مذهب امام و لكه په مدينه كې چې سعيد بن مسيب او سالم بن عبدالله بن عمرو و او په مكه كې عطاء بن ابى رباح و او په كوفه كې ابراهيم النخعي او الشعبي و او په بصره كې الحسن البصري و، او په يمن كې طاوس بن كيسان و، او په شام كې مكحول و، الله تعالى دوى ستر عالمان پيدا كړي و. له دوى به حديثونه او د صحابه وو رضوان الله عليهم فتوى گانې اخيستل كيدلې، د دوى مذاهب او تحقيقاتو نه له خپلو ځانو و، دوى ته به قضيې ورتلې او فتواگانې به ترې اخيستل كېدلې. له دوى نه سعيد بن المسيب او ابراهيم النخعي او داسې نورو د فقه بابونه ټول كړل. په هر باب كې يې د خپلو پېشوايانو اصول و، نو د سعيد او د هغو د ملگرو تگ لاره د عمر او عثمان رضوان الله عليهما له قضايوو او فتاواوو نه وه، دوى په فقه كې د حرمينو اهل له ټولو خلكو ثابت گڼل، او د عبدالله بن عمر او عائشه او ابن عباس رضي الله عنه فتوى گانې او د مدينې د قضااتو قضايو يې راټولې كړې. هغه څه يې ترې راجمع كړل چې اسان، قوي او ارجحي وي، ددوى تخریح له ايت او حديث وو او كه په دې دواړو كې به نه وو، نو د

پوښتنې ځواب به يې له هغې اشارې او اقتضاء راوبستله چې دوی نه به څرگنده شوه. په دې ډول هر باب کې زياتې مسئلې ورته څرگندې شوې.

ابراهيم او ملگرو يې نظر درلود، چې عبدالله بن مسعود او د هغه ملگري په فقه کې ډېر ثابت دي. لکه، چې علقمه ويلي دي "تر عبدالله بل څوک ثابت نشته" او ابو حنيفه رح اوزاعي ته ويلي دي چې ابراهيم له سالم ډېر فقيه دی. که عبدالله اصحابي والی درجه نه لرلې نو ما به ويلي و چې علقمه تر عبدالله بن عمر ډېر فقيه دی. د ده د مذهب اصل د عبدالله بن مسعود له فتاواو او د علي رضي الله عنه له فتواگانو او قضايوو او د شريح او د کوفي د نورو قضاتو له قضايوو او فتوی گانو وو، نو دا يې راټول کړل او د فقه مسئلې يې په خلص ډول هر باب کې برابرې کړې.

سعید بن المسيب د مدينې د فقه او ژبه و، د عمر رضي الله عنه په قضايوو او د ابوهريره رضي الله عنه په حديثو ښه پوه او د هغو حافظ و. همدارنگه ابراهيم د کوفي د فقه او ژبه و، دوی دواړو پخوانيو پېشوايانو ته صريحاً يا اشاره اکثره مسئلې منسوبې کړي، نو د دوی د ښارو فقه او په دوی دواړو اتفاق کړی، د دوی له عقل او پوهې يې فقه اخيستي ده.

د فقهاوو د مذاهبو د اختلاف اسباب

د رسول الله صلی الله علیه وسلم د فرمودې مطابق "يحمل هذا العلم من كل خلف عدوله" له تابعینو څخه د اوداسه، غسل، لمانځه، نکاح، بیوع او داسې نورو ډېرو پېښوونکو مسئلو سنتونه په مختصر ډول وروستنیو تبع تابعینو ته پاتې شول. دوی د رسول الله صلی الله علیه وسلم احادیث روایت کول د قضاتو فیصلې او د مفتیانو فتواگانې یې اورېدلې، د مسئلو پوښتنې یې کولې او په دې ټولو کې یې جهد او کوشش کاوه، خو چې د قوم مشران او د خپلو استاذانو غوندې بریالي شول، دوی په اثارو او اقتضاءاتو پسې نه گرځېدل، بلکې دوی په مسند او مرسل ټولو احادیثو تمسک او د صحابه وو او تابعینو په اقوالو استدلال کاوه او له نصوصو یې استنباط او اجتهاد په ښه طریقه کاوه او کومو موضوع گانو کې به چې اختلاف و او مختلف حدیث به په کې راغلي وو نو د صحابه وو اقوالو ته یې رجوع کوله که هغوی به د ځینو په نسخ قول کړی و او یا به یې په ترک اتفاق کړی و. ^(۲) په دې ټولو کې به یې د هغوی متابعت کاوه او چې د صحابه وو او د تابعینو په مذهبو کې به اختلاف وو دوی به د خپل ښارد استاذانو لاره غوره کوله ځکه چې هغوی په صحیح باندې ښه علم درلود نو په مدینې کې د عمر، عثمان، عائشه، ابن عمر، ابن عباس زید بن ثابت او د هغوی د اصحابو لکه سعید بن المسیب مذهب او د ابوهریره، عروه، سالم، عکرمه، عطاء، عبید الله بن عبد الله او د دوی په شان د نورو احادیثو تر نورو ډېر مستحق گڼل کیدل لکه چې نبی صلی الله علیه وسلم د

۲. لکه په ولوغ الکلب کې د مالک قول چې ویلي یې دي دا حدیث راغلی خو په حقیقت یې نه پوهېږم او فقهاوو نه دی عملي کړی.

مدینې په فضیلت کې احادیث فرمایلي دي او هغه تل د فقهاوو ځای او د علماوو مجمع وه. له دې امله مالک د مدینې داهالیو په اجماع تمسک کاوه او کوفه کې د عبدالله بن مسعود او د هغه د ملگرو مذهب، د شریح او شعبي قضایا او د ابراهیم فتاوی گانې تر نورو ډېرې مستحقې گڼلې کیدلې.

نو مالک او محمد بن عبدالرحمن بن ابی ذنب په مدینه کې او ابن جریج او ابن عبینه په مکه کې او ثوري په کوفه کې او الربیع بن صبیح په بصره کې کتابونه تدوین او تالیف کړل او ټولو په دې لاره تگ کاوه. کله چې منصور حج وکړ مالک ته یې وویل زه غواړم ستا کتابونه تکثیر کړم او هر ښار ته یې ولیږم او امر ورته وکړم چې په هغو عمل کوي، ده ورته وویل: ای امیر المؤمنین داسې مه کوه ځکه چې خلکو ته قولونه رسېدلې روایتونه او احادیث یې اوریدلي دي هر قوم په هغه څه عمل کوي، چې ورته رسېدلی وي نو خلک پرېږده، چې د هر ځای خلکو کوم څه ځانو ته غوره کړي وي په هماغه عمل وکړي، همدا قضیه یې چې هارون الرشید سره تېره شوې وه هغه یې هم ورته حکایت کړه. هارون الرشید له مالک سره مشوره کړې وه چې موږ به په کعبه وځړول شي څو خلک له هغه نه هغه څه واخلي، چې په دې کتاب کې دي نو ده ورته وویل: داسې مه کوه ځکه چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم اصحابو (رض) په فروعو کې اختلاف لري او په هر ځای کې متفرق شوي دي. هر حدیث چې ورته رسیدلی په هغه یې عمل ته دوام ورکړی دی، ده ورته وویل: الله دې موفق لره.

نو یارانو یې روایتونه او خوښې کړې مسئلې ولیکلې او مختصرې یې کړې او شرح یې پرې وکړې. په اصولو او دلایلو یې پرې وغږېدل او لویدیز ته یې خواره کړل، چې خدای تعالی د ډېرو خلکو لپاره گټور وگرځول که څوک دغه معلوماتونه غواړي د الموطا کتاب دې ولولي.

همدارنگه د امام ابو حنيفه ؑ د مذهب نه که څوک ځان خبروي د ده د يارانو کتابونه دې ولولي، چې د الاثار کتاب د محمد ؑ دی او د جامع کتاب د عبدالرزاق دی او د ابی بکر بن شيبه تالیفات دي.

د امام ابو حنيفه ؑ مشهور ملگری ابو يوسف ؑ دی، چې د هارون الرشید په وخت کې قاضي القضاة و، چې د دغه مذهب د ظهور او په هغه د حکم کولو سبب شو او په عراق، خراسان او ماوراء النهر کې خپور شو.

په دې مذهب کې ښه تصنيفونه د محمد بن الحسن دي، چې د امام ابو حنيفه ؑ او ابو يوسف ؑ څخه فقهي شو، بيا مدينې ته ولاړ موطاء يې له مالک ؑ ولوستله بيا بېرته خپل وطن ته راغی خپل مذهب يې له الموطاء سره مسئله په مسئله تطبيق کړ نو محمد ؑ د مرجحو موضوعاتو تصنيف وکړ، چې د ډېرو خلکو د گټې وړ شو، په خراسان او ماوراء النهر کې خپور شو، د دغه مذهب په المبسوط او الجامع الکبير کتابو کې کتلاى شئ.

د امام شافعي ؑ مذهب د ذکر شويو دوه مذهبو په اوایلو کې ظهور وکړ. د ده د مذهب مهم کتاب (الام) نومېږي، په دې کتاب کې په مرسل او منقطع احاديثو هم تکیه شوې ده، چې خلل يې وارد کړی نو اصول يې ورته کېښودل، چې دا د اصول فقه لومړی کتاب و. وايي، چې امام شافعي ؑ محمد بن الحسن کره راغی ورته ويې ويل: ته ثابت کړه، چې په واحد خبرايه باندې زياتوالی نشي کيدلی؟ (دا ځکه، چې محمد بن الحسن ويې ويل: د امام شافعي په مذهب کې په واحد خبرايه باندې زياتوالی راغلی، محمد بن الحسن ورته وويل: ما ته ثابت ده، چې واحد خبر باندې په کتاب الله زياتوالی نه راځي مثال يې ورته راوړ: ته وايې چې وارث ته وصيت جائز نه دی دليل راوړی، چې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي. "لا وصية للوارث" او الله تعالى فرمايلي: "کتب عليكم اذا حضر احدكم الموت ... الاية" داسې يې نور مثالونه هم ورته راوړل. په دې ډول د محمد بن الحسن خبرې بشپړ شوي. بل دا چې ځينې صحيح حديثونه د تابعينو

علماوو ته نه وو رسېدلي، خو يې د هغو له مخې فتواگانې ورکړې وای نو اجتهاد يې کړی او د خپلو اراو له مخې يې فتوی گانې ورکړې، خو وروسته چې په دريمه طبقه کې څرگندونې وشوې په هغو يې عمل ونه کړ، ځکه چې د خپلو ځايو د کړنو او لارو خلاف ورته بنسکار بدل. يا خو ځينې په دريمه پېړۍ کې هم څرگند نه شول، بلکې وروسته له هغه چې محدثينو د حديثو په راټولولو پسې سفرونه وکړل او په علومو کې يې څېړنې وکړې معلومه شوه، چې ځينې احاديث له صحابه وو رض خخه يوه يا دوه تنو روايت کړی نو فقهاوو نه پت پاتي شوي وو، چې د احاديثو د حفاظو په وخت کې څرگند شول نو امام شافعي رح ته بنسکاره شوه، چې ده د صحابه وو او د تابعينو علماوو په حديث عمل کاو خو چې حديث به يې په کومه موضوع کې ونه مونده بيا يې په نورو دلايلو استناد کاوه. بيا به چې په دغې موضوع کې حديث ورته پيدا شو له خپل اجتهاد به وگرځيدل په هغه پيدا شوي حديث به يې عمل کاوه. ^۳

د امام شافعي رح په وخت کې د اصحابو اقوال راجمع کړای شول بنسکاره شول، چې زيات يې له صحيح احاديثو مخالف وو ځکه چې دوی ته دغه احاديث نه وو ورسېدلي نو په هغو اقوالو يې عمل پرېښود او ويې ويل "هم رجال و نحن رجال" يعني دوی سړي وو او مونږ هم سړي يو.

د ځينې قومو فقهاوو له قياس سره خپل داسې فکرونه گد کړي وو، چې شرعي اساس به يې نه وو. کله به يې استحسان ته هڅه کوله کله به يې خپل فکر او کله گومان او کله به يې مصلحت د حکم علت گانه او قياس خو داسې وي، چې علت له منصوصي حکم راباسي او به هغه حکم دوران پيدا کوي، نو کله چې داسې کړنې وليدل شوې فقه له سره ونيول شوه. اصول ورته وضع شول او فروغ ورباندې فرع شول کتابونه تصنيف شول. فقها،

^۳. دې برخه کې ډېر مثالونه شته که يې گورئ (کتاب الاثناصاف) ته مراجعه وکړي، چې د ترکيې د استنبول چاپ دی.

پري راتول شول تصرفونه يي په كې وكرل كوتوالى او اورېدوالى يي په كې
راوستل، دليلونه يي پري راورل او په وطنو كې يي خورا كړل.
دا ډول و د امام شافعي ح مذهب.

www.melitahrik.com
0777 400 116

د اصحاب الراي او اهل حديث ترمنځ د اختلاف

سببونه

د سعيد بن المسيب او د ابراهيم او الزهري د زماني علماوو او د مالک او سفیان په زمانه کې او پس له هغوی خلکو په رای او خپل تعمق عمل بدگانه مگر چې داسې ضرورت به پېښ شو چې هېڅ چاره به ترې نه وه او لوی مقصد يې دا و چې له رسول الله صلی الله عليه وسلم نه د روايت شويو احاديثو نه کار واخلي.

له عبدالله بن مسعود نه د يوه څيز پوښتنه وشوه. ده وويل: دا بده ده، چې الله تعالی حرام کړی وي زه هغه درته حلال کړم او چې حلال کړی يې وي زه هغه درته حرام کړم.

همدارنگه معاذ بن جبل به ويل: له نزول د مخه په بلاء ( ) بېرته مه کوئ ځکه چې مسلمانان وپوښتېدل شي بند يري.

په همدې ډول له عمر، علي، ابن مسعود او ابن عباس نه په هغه څه کې، چې څه نه وي نازل شوي خبرې کول بدې گڼل کېدې.

ابن عمر، جابر بن زيد ته ويلي، چې د بصري فقهې يې نو بې له هغه څه چې قرآن پرې ناطق وي يا حديث پرې قضاوت کړی وي فتوی مه ورکوه، که بې له دې بل ډول وکړې خپله به تباه شي او نور خلک به هم هلاک کړي.

شعبي ويلي دي علماوو، چې څه له رسول الله روايت کړي دي په هغو عمل وکړئ او کوم څه يې چې له خپله فکره ويلي دي هغه ايسته وغورځوئ. دغه اثار دارومي راويستلي دي.

له دې کبله په اسلامي هېوادو کې د احاديثو تدوين پېل شو، هر څوک به چې د رای څېښتن و د احاديثو يو کتاب به يې درلود چې د خپل ستر ضرورت لپاره به يې تدوين يا نقل کړی و، نو د دې زماني سترو پوهانو

حجاز، شام، عراق، مصر، یمن او خراسان ته سفرونه وکړل د احاديثو کتابونه يې راټول کړل او رانقل يې کړل، غريب او نوادر اثار يې معلوم کړل د هر حديث د استعمال ځای ورته څرگند شو، ډېر صحيح احاديث يې وموندل کوم چې د مخه د فتویٰ خاوندانو ته معلوم نه وو. په دې ډول د ټولو هېوادو د فقهانو د صحابه وو او تابعينو آثار ورسره جمع شول، چې د مخه تر هغه به يې د خپل بنسار يا کلي له جمع کړ شويو احاديثو کار اخيست بل معلومات ورسره نه وو. دوی له پخوا نه د رواياتو د عدالت په مراتبو اعتماد کاوه نو د دې زمانې علماوو دغه فن هم مستقل تدوين کړ. په دغه تحقيق او تدوين سره د خفي، متصل او منقطع حالات ورته څرگند شول، په دې لاره کې سفیان، وکیع او امثالو يې بې انتها هاند کړی دی. د دې طبقې علماوو نژدې څلوېښت زره احاديث ټول کړي وو چې ابوداؤد يې د مرفوع متصل احاديثو شمېر له زرو کم ښودلی او بخاري له شپږ سوو احاديثو او ابی داؤد له پنځه سوه زرو احاديثو خپل تالیفات مختصر کړي او احمد خپل مسند د احاديثو پېژندلو میزان معرفي کړی دی. د دې زمانې د علماوو مشران او سران دغه کسان وو: عبدالرحمن بن مهدي، يحيى القطان، يزيد بن هارون، عبدالرزاق، ابوبکر بن شيبه، مسدد، هناد، احمد بن حنبل، اسحق بن راهويه، الفضل بن دكين، علی المديني او همزولو يې. دا ډله د محدثينو د طبقې لومړنۍ ډله وه. نو څېړونکو پس له دغه د روايت او د احاديثو د مراتبو د پېژندلو له فنونو فقهي ته رجوع وکړه، د دوی رای دا نه وه، چې د هغه چا تقليد وکړي، چې له دوی مخکې تېر شوي وو ځکه چې له دوی سره د دغو مذاهبو د هر مذهب د مناقضو احاديثو روايتونه وو نو دوی د نبی عليه السلام د احاديثو او د صحابه وو او تابعينو د آثارو پېروي په داسې قواعدو کوله چې لاندې په اسانه ډول بيانېږي:

دوی به چې په مسئله کې د قرآن آیت وموند نو له هغه یې بل شي ته تحول
 جائز نه گڼه او که د قرآن آیت به د خو و جو هو احتمال درلود نو د حدیث په
 توگه یې پرې قضاوت کاوه او که د کومې مسئلې لپاره به یې په قرآن کې څه
 پیدا نه کړل بیا به یې په حدیث عمل کاوه. دا حدیث به که ټولو ته معلوم و یا
 یوه ښار یا یوه کلي ته یو برابر و صحابه وو او فقهاوو به عمل ورباندې کړی
 و او که نه، او کله به چې په یوه مسئله کې حدیث و په خلاف د هغه اثر یا د
 مجتهدینو په اجتهاد یې عمل نه کاوه او که په کومه مسئله کې به یې له
 ډېره کوششه سره حدیث پیدا نکړ بیا یې د صحابه وو او تابعینو په اقوالو
 عمل کاوو دغو اقوالو به کوم قوم یا ځای پورې اختصاص نه درلود، دا هغه
 اقوال وو چې له دوی نه مخکې پخوانیو خلفاوو او فقهاوو به پرې اتفاق
 کړی وو. په هغه یې عمل کاوه او که اختلاف یې په کې درلود بیا یې د هغه
 عالم په حدیث عمل کاو، چې تر ټولو ستر عالم ډېر متقي، پرهیزگار او
 مشهور به روایت کړی و او که داسې مسئله به پېښه شوه چې دوه قوله به په
 کې برابر وو بیا به یې د قرآن، احادیثو اشارو او مقتضیاتو کې فکر کاوه د
 دې په څېر کومې مسئلې ته به چې ځواب ویل شوی و چې هغه به ورته نژدې
 وه په هغې به یې حملوله او په دې کې به یې قواعدو او اصولو باندې
 اعتماد نه کاوه، بلکې په هغه څه یې عمل کاوه چې معقول او زړه به مانه لکه
 چې د تواتر لپاره د رواتو د شمېر او حال اندازه معلومه نه وي لکن د زړه
 یقین ورباندې راځي. دا بیان د صحابه وو حالاتو کې مفصل راغلی دی.

دغو علماوو چې دا ډول کوم اصول راویستلي دي د اوائلو تصریحاتو نه
 یې نشته کړی دی. لکه چې میمون بن مهران ویلي دي، چې کله به ابوبکر
 ته خصوم راغلل په کتاب الله کې به یې وکتل. په هغه کې به یې که داسې
 څه وموندل چې د دوی ترمنځ قضاوت پرې کیدلای شوی نو په هغه به یې
 قضاوت کاوه او که کتاب الله کې به یې څه ونه موندل نو په احادیثو به یې
 قضاوت کاوه او که په حدیثو کې به یې هم څه ونه موندل بیا به یې له

مسلمانانو پوښتنه کوله، چې څوک په داسې مسئله کې قضاوت رانه غواړي ایا تاسې په دې باره کې له رسول الله صلی الله علیه وسلم څه اوریدلي دي؟ کله به څو تنو په داسې مسئله کې راټول شول د رسول الله صلی الله علیه وسلم د قضاوت بیان به یې ورته کاوه نو ابوبکر رضی الله عنه به ویل: "الحمد لله الذي جعل فينا من يحفظ علينا علم نبينا" یعنی د خدای حمد وایم، چې مونږ کې داسې څوک شته دی، چې نبی صلی الله علیه وسلم علم یې په یاد دی او که په دې ډول به یې هم د نبی علیه السلام لاره نه موندله نو مشران او غوره خلک به یې راټول کړل مشوره به یې ترې وغوښته په کومه خبره به یې چې اجماع او اتفاق وکړ په هغې به یې قضاوت وکړ. شریح نه روایت دی، چې عمر بن الخطاب ده ته ولیکل، چې که په کتاب الله کې څه ومومي په هغه حکم کوه، څوک دې ترې وانه پوي او که داسې موضوع درته راغلې وه، چې په کتاب الله کې یې حکم نه و، حدیثو کې یې حکم گوره او په هغه قضاوت وکړه او که داسې موضوع درته راغله، چې حکم یې نه په کتاب الله او نه په حدیث رسول الله کې و نو په هغه څه حکم وکړه، چې په هغه اجماع شوی وي او که داسې موضوع درته راغلې وه، چې د هغې په برخه کې نه کتاب الله کې او نه حدیثو کې مونده کېده او نه پخوا چا خبره ورباندې کړې وه. بیا دوه لارو نه یوه غوره کړه. یا په خپله رایې اجتهاد وکړه او قضاوت پرې وکړه یا یې وځنډوه څو په ځنډولو کې دې خیر دی.

له عبد الله بن مسعود رضی الله تعالی عنهما روایت دی، چې پس له دې که چا ته د قضاوت موضوع ورشي په کتاب الله دې حکم ورباندې کوي او که داسې موضوع وه، چې کتاب الله کې ورته څه نه و، بیا دې د رسول الله صلی الله علیه وسلم په قضاوت حکم ورباندې وکړي او که نه کتاب الله او نه حدیثو کې څه ورته پیدا شول نو د صالحینو په قضاوت دې حکم پرې وکړي. داسې دې نه وایي، چې زه و برېرم ځکه چې حلال او حرام څرگند دي

ترمنځ يې مشتبهات دي نو د (دع مايريبك الى مالا يريبك) قاعدې له مخې شكمن څېز پرېږده. هغه څه واخله، چې شك درته په كې نه وي. ابن عباس رضي الله عنه نه به چې چا د كومې مسئلې پوښتنه وكړه كه قرآن كې به يې ځواب وموند هغه خبر به يې وركاوه او كه قرآن كې به نه و له رسول الله صلى الله عليه وسلم به يې چې روايت راغلی و د هغه خبر به يې وركاوه او كه له هغه صلى الله عليه وسلم نه به يې هم خبر ونه موند نو دا يې بكر او عمر رضي الله تعالى عنهما له روايت به يې خبر وركاوه كه نه له خپلې رايې به يې خبراوه.

له اوزاعي روايت دی چې عمر بن عبدالعزيز وليكل: هيڅوك په كتاب الله او حديث كې د رای حق نه لري. له رای هغه وخت كار اخيستل كيږي، چې په كتاب الله او حديث كې سابقه ونه لري، دغه آثار دارمي راويستلي دي نو كله يې چې فقه په دغو قواعدو تياره كړه هيڅ يوه مسئله نه وه مگر چې د مخه به خبره په كې تېره شوې وه يا به په ايت يا په مرفوع متصل حديث يا په مرسل يا موقوف صحيح حديث يا د اعتبار وړ حسن حديث يا د شيخينو په آثارو يا د خلفاوو، قضاتو او فقهاوو په استنباط يا د عمومو په اشارې او اقتضا به متكي وه، د دوی په راس كې د سترې رای او فهم څېښتن فقهي احمد بن محمد بن حبل و، ورپسې اسحق بن راهويه و. نو د دوی د فقه ترتيب په دې ډول و چې د ډېرو احاديثو په راجمع كېدلو او اثارو يې عمل كاوه.

له احمد نه چا پوښتنه وكړه، چې د فقه لپاره سل زره حديثونه بس دي؟ ده وويل: نه! حتی پنځه سوه زره حديثونه يې ورته ياد كړل. وې ويل: فتوی بايد په دغه اصل وي.

بيا بله پېړۍ راغله چې علما يې د احاديثو له راټولولو او د فقه له مقدمې بېغمه وو ځكه يې نورو فنونو ته اقدام وكړ لكه د جمع كړ شويو احاديثو د صحيحو بېلول د لويانو محدثينو له مجموعو څخه لكه زين بن هارون يحيى بن سعيد القطان، احمد، اسحق او احزاب يې او لكه د فقه د

احاديثو جمع کول کوم چې د ښارو فقهاوو هغه د فقه اساس او د خپلو مذاهبو اصول گرځولي وو او لکه حکم په هر هغه حديث چې د حکم مستحق وي او لکه شاذ احاديث چې روايتونه يې نه وو شوي يا يې هغه لارې او طريقې يې له اولو بهتره نه وې راوېستل شوې. کومې، چې په هغو کې اتصال يا د سند لوړتيا يا له فقهي د فقه يا له حفظ د حافظ يا په مثل د دې د علمي مطالبو روايت وي. دا کسان البخاري، مسلم، ابو داؤد، عبد بن حميد، د اراميو ابن ماجه، ابويعلی، ترمذي، نسائي، دارقطني، حاکم، بيهقي، خطيب، ديلمي، ابن عبدالبر او د دوی په شان نور وو، له دوی څخه څلور تنه په خپل وخت کې يو بل ته نږدې وو. لومړی يې عبدالله البخاري و د ده غرض دا و، چې صحيح حديث له نورو جلا کړي. فقه، سيرت او تفسير ترې راوباسي نو جامع الصحيح يې تصنيف کړ. د ده د کتاب په فضيلت کې راغلي دي، چې يوه نیک سړي رسول الله صلى الله عليه وسلم په خوب کې وليد ورته ويې فرمايل: ولې د محمد بن ادریس په فقه مشغول يې او زما کتاب دې پرېښی دی؟ ده ورته وويل: ای رسول الله ستا کتاب کوم دی؟ ورته وې فرمايل: صحيح بخاري چې د صحت او قبول درجې ته رسيدلی. دوهم يې مسلم النيساپوري دی. ده خپل کتاب ډېر ښه ترتيب کړی د ټولو احاديثو لارې يې په يوه ځای کې جمع کړي دي. څو د امتونو اختلاف او د سندونو تشعب تصريح شي، د مختلفاتو ترمخ يې هم جمع کړي، چې چا ته له سنتو د غاړې غړولو عذر پاتې نه شي.

دریم يې ابو داؤد السجستاني دی. ده هغه احاديث راټول کړي، چې د ښارونو د علماوو او د فقهيانو دلايل به په هغو بنا و نو خپل کتاب يې تصنيف کړ. په هغه کې يې صحح، حسن او هغه چې د عمل کولو وړ وې راوړی دی. ابو داؤد ويلي دي: ما په خپل کتاب کې داسې حديث نه دی راوړی، چې په هغه د ترکولو اجماع شوې وي او داسې ضعيف هم په کې نشته چې په ضعف يې صراحت شوی وي، داسې حديث هم په کې نشته

چې په کومه وجه معلول گڼل شوی وي، بلکې داسې احاديث په کې دي، چې په هغو تگ شوی او عالم استنباط ورڅخه کړی وي. له دې کبله غزالي ويلي دي، چې دا کتاب د مجتهد لپاره کفايت کوي.

څلورم يې ابو عيسى الترمذي دی. ده په خپل کتاب کې د شېخينو او ابو داؤد دواړه طريقې جمع کړي او د صحابه وو تابعينو او د بنسارونو د فقهيانو مذاهب يې پرې علاوه کړي دي. د احاديثو طريقې يې په لطيف ډول په کې مختصر کړي. داسې چې يو حديث يې ذکر کړی او هغې موضوع کې يې نورو احاديثو ته صرف اشاره کړې ده او هر هغه حديث يې بنسودلی دی، چې صحيح دی يا حسن يا ضعيف دی يا منکر او د ضعف وجه يې هم راوړې ده خو د اعتبار وړ حديث پېژاندل اسان وي، د علماوو، فقهيانو او صحابه وو مذاهب يې چې ذکر کړي د هغوی تسميه حتی کنيه يې هم ذکر کړې ده. ځکه ويل کيږي، چې دا کتاب د مجتهد له پاره بس او کافي دی او مقلدينو ته غني ورپه برخه کوي. د دې په برابري د مالک، سفیان په زمانه کې او له هغوی وروسه پوښتنې او فتوی ورکول بد نه گڼل کيدل دوی به ويل: د دين بناء په فقه ده. فقه بايد ضرور خپره شي. نو د احاديثو او فقه تدوين منخته راغی. دغو علماوو په خپلو ځانو د لوړې تحقيقاتي درجې عقیده درلوده لکه چې علقمه ويلي او يا له دوی کوم يو شته چې عبدالله نه يې ثبوت وکړي او ابو حنيفه ويلي: ابراهيم له سالم نه ډېر فقيه دی که د صحابي والي فضيلت يې نه وی علقمه له ابن عمر ډېر فقيه دی. دوی سره زيرکي، د ذهن د انتقال سرعت او د مسئلو د ځواب په راوېستلو کې (د صحابه وو له اقوالو او هر څه به چې ورته موجود وو) قوي قدرت و نو د تخريج په قواعدو فقه تياره شوه او د هر هغه چا مذهب زيات خپور شو چې کورنيو کې يې چا د قضا او افتا دندې درلودې او تصانيف يې خلکو کې خواره شول او درسونه يې په کې ورکړل.

ابو سليمان الخطابي په خپل کتاب معالم السنن کې ليکلي دي چې زموږ په زمانه کې علماء دوه ډلې شوي دي. يوه اهل حديث او بله يې فقهيان دي، چې يوه له بلې جلا کېدلاینه شي ځکه چې احاديث اساس او فقه په هغه لکه فرع په اصل بنا ده. څرنگه چې اصل او فرع يو له بل سره لازم او ملزوم دي نو يو بل ته اړتيا لري چې يو د بل مرستندويي وي نه مخالفت کوونکي خود اکثر و محدثينو د طبقې هاند يې چې د احاديثو په راټولولو کې شوی. غريب، شاذ او مقلوب احاديث يې هم په کې راوستي دي. نو دوی فقهيان گرموي چې په دغو احاديثو کې عمل نه کوي؟ مگر فقهيان د خپل علم له مخې صحيح، احاديث له سقيمو بېل کړي په صحيحو عمل کوي د هر چا روايت يې چې خپل مذهب سره وي په هغو استناد کوي. د امام مالک مذهب د ابن القاسم، اشهب او داسې نورو کسانو روايتونه دليل نيسي که د عبدالله بن عبدالحکم يا د هغه په څېر د بل چا روايت ورته راشي هغه ته نه گوري. همدارنگه د ابو حنيفه رح مذهب کې د ابو يوسف، محمد بن الحسن او د هغه د ملگرو روايتونه معتبر گڼي که د الحسن بن زياد الولي او داسې نورو روايت ورته راشي چې د دوی د مذهب په خلاف وي نه يې قبلوي او باور نه پرې کوي.

د خاوند تعالیٰ پېژندنه

www.melihatirik.com
0777 400 116

د خاوند تعالی پېژندنه

سریزه

الله ستا حمد وایم او په نازولي پېغمبر حضرت محمد صلی الله علیه وسلم درود وایم. بیا هیله کوم، چې ستا د رضا لپاره د ثقلینو توجه ستا د خدای منلو لوري ته مخ اړولو لپاره ځینې معلومات وړاندې کړم نو داسې توفیق راکړه، چې دا یو بې ساری کتاب او په دې هدف کې خورا مؤثر او مفید وي. دا کتاب (عقیده پوهنه) په یوه وقایه کې شپږ کتابونه لري:

- ۱_ لومړی کتاب: خدای پېژندنه چې د پوهنتونو په یوه سمستر کې مقرر کتاب دی چې د اریان پوهنتون یې رسماً د جلا لیک په توګه د ساپي پښتو څېړنو او پراختیا مرکز ځنې د چاپولو هیله کړې ده.
  - ۲_ دوهم کتاب: د نړۍ والو عقیدې ممد درسي کتاب دی.
  - ۳_ دریم کتاب: مذاهب، دا هم یو ممد درسي کتاب دی.
  - ۴_ څلورم کتاب: اسلامي فرقې، دا هم یو ممد درسي کتاب دی.
  - ۵_ پنځم کتاب: د دین بنسټ، دا هم یو ممد درسي کتاب دی.
  - ۶_ شپږم کتاب: شرک پېژندنه، دا هم یو ممد درسي کتاب دی.
- چې هر یو یې جلا جلا د موضوعاتو فهرستونه لري او په آخر کې یې ماخډونه راغلي دي. الله تعالی دې مفید او ګټور کړي.

بناد جبار خېل

د الله تعالى پېژندنې ته اړتيا

کله چې انسان ته کوم سخت مشکل پېښ شي او يا سخت ناروغه شي د ټولو هڅو له ناکامۍ او نااميدۍ په صورت کې چې سر په سر وېرېږي ولگوي او بڼکې يې له سترگو راتويې شي او له ژوند او هر نجات ورکونکي يې تمه وشکېږي. د زړه له اخلاصه خپل پيدا کونکي، مړ کونکي او نجات ورکونکي خدای تعالی ته يې رجوع او توجه شي په قوي عزم، اراده او اعتماد د مقتدر څېښتن په فکر کې شي، له دې امله ويلاى شو، چې: خدای تعالی ته مخ اړول د ټولو ناخوالو لپاره د مقاومت وسيله ده نو په خدای جل جلاله ايمان لرل د بشریت ضرورت او اړتيا ده ځکه چې په خدای تعالی ايمان لرل انسان تقويه او هيله من کوي او له هغه داسې موجود جوړوي، چې پرېښتې ورته احترام کوي.^۴

ايمان د ټولو فضايلو بنسټ او د ټولو بديو مخه نيونکى دى، ايمان د قناعت او رضائيت بنياد دى، ايمان د مزاجونو او ضمائر و استقامت او اعتدال دى، ايمان له مصائبو سره مخامخ کېدلو کې په صبر، ملهم دى، ايمان په سينه کې د اميد او هيلو نور دى، نو د ايمان نشتوالى صورت کې به انسان له بد ترينو بده و او ضعيفو خزنده و او خيروونکو ځناورو نه به هم ډېر ناتوان او بېچاره وي، او له ټولو ژويو به بدتروي.

ايمان ته د رسيدلو لار خدايي هدايات دي، چې د انبياوو په وسيله رارسيدلي دي. ايمان ته د رسيدلو بله لاره فکر کول دي، د مخه تر هغه چې انسان د خدای تعالی بندگۍ باندې قايل شي د خپل فکر غلام وي، نو

^۴ مقدمه کتاب سرگذشت ايمان در فلسفه علم و قرآن.

انسان په حقيقي ډول د خداى بندگانې باندې نه شي قانع كيدلاى خو چې فكر ونه كړي، د فكر په وسيله انسان د نفس، عقل او فكر لرلو له كبله په ځمكه كې خليفه شو، له پرنبتو يې رتبه لوړه شوه، نو كه څوك خپل نفس تزكيه او اصلاح كړي برياليتوب به يې په برخه شي او څوك چې اغوا، طاغي او سرکشه شي ناکامى او نااميدى سره به لاس او گړپوان وي. لكه چې الله تعالى فرمايلي دي :

«قد افلح من ذكاهها و قد خاب من دساها»^۱ ژباړه : هرو مرو بريالى دى هغه څوك چې پاك وساتي نفس خپل او هرو مرو پاتې ناکام دى هغه څوك چې د خپل نفس پاكي پايمال كړي.^۲

www.melitahrik.com
0777 400 116

۱. الشمس / ۹ / ۱۰.

۲. سرگذشت ايمان / ۵۲۱-۵۲۵.

د الله تعالى پېژندنې فطري غريزه

د خدای پېژندنې غريزه د تغذي، جنسي او داسې نورو غريزو په څېر فطرته په انسان کې د هغه له پيدا کېدو سره سمه ورسره پيدا کېږي.

غريزه ښوونې او ښوونکي ته اړتيا نه لري په خپله بې تکلفه پرې پوهېږي. وگورئ ماشوم چې پيدا شي د تغذيې د غريزې په قوه د مور سينې ته ځان رسوي غواړي چې له شودو يې استفاده وکړي. همدارنگه د بوده و بچي چې پيدا شي بې له دې چې څوک يې د مور تې وروښيي په خپله يې غولانځې ته ورځي او شودې ترې روي.

همدارنگه چې انسان پيدا شي د خدای جل جلاله پېژندنې غريزه لري بې له دې چې وروښودل شي د خدای پېژندنې په لټه کې وي، دغه غريزې په ځينو کې قوي او په ځينو کې ضعيفې وي چا کې چې قوي وي سمې پرمخ ځي او په چا کې چې ضعيفې وي انحراف په کې راځي. لکه ماشوم چې د تغذي غريزې په قوه خور و ته ځان رسوي والدين يې صحي خواړه ورپه مخ کوي او له مضرو خوراكو يې ژغوري او که پاملرنه ورته ونه شي د خاورو يا سکرو يا داسې د بل څيز په خوړلو خوي اخلي منحرف کېږي چې بيا په ډېرو وسايلو هغه بېرته له انحراف سمې لارې ته نه راوړي.

همدارنگه د خدای پېژندنې د غريزې په قوه چې طفوليت کې د ماشوم مراقبت وشي په سمه لار صحيح عقيدې مخ په وړاندې ځي او که نااهلو سره مل شي په داسې حال کې چې دغه غريزه يې ضعيفه وي هماغو نااهلو سره منحرف او په کره لاره سم شي، چې بيا يې سمې لارې ته راوړل ستر تکليف غواړي. له دې کبله رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي: "الولد يولد على فطرة الاسلام فابواه يهودانه او ينصرانه او يمجسانه او

کما قال النبي صلى الله عليه وسلم" ^(٧) نو د ضعيفي غريزي څښتنانو باندې چې محيطي اثر پرېوځي او مخه يې ونه نيول شي انحراف مومي. له دې کبله مور او پلار مسووليت لري، چې خپل ماشومان په فطري ايمان د خداى پېژندنې غريزې په قوه سم پرمخ يوسي او له منحرف کېدلو يې مخه ونيسي.

د خداى پېژندنې فطري غريزې په توگه هر څوک پوهيږي، چې خداى تعالى موجود او واجب الوجود دى خو د ذات له کيفيت يې هيڅوک نه پوهيږي، نو هر انسان ته په کار دي، چې د خداى پېژندنې غريزه ترې منحرفه نه شي، سمه يې وروزي، يعنې هر څوک دې د خداى پېژندنې په لټون کې اوسي ځکه چې په دغې لټه کې هرو مرو د خداى پېژندنې هدف ته رسيږي او که چا سره د خداى پېژندنې د لټون فکر نه وي هغه به محروم پاتې شي، دوى بايد وهڅول شي او ورته وويل شي چې: که څوک له کور نه د باندې چا ته ووايي، چې "کور دې اور اخستى" که دغه مخبر دروغجن هم وي اوريدونکي ته کم له کمه يو شک پيدا کيږي له دې کبله د خپل کور د خبر اخستلو لپاره کور ته ځي، څو چې د موضوع له حقيقت نه ځان خبر کړي. که دا ذکر شوى خبر رښتيا وي د اور په مړ کولو به لاس پورې کړي او که دروغ وي د خداى تعالى شکر به ادا کړي، نو په همدې ډول چې ۱۲۴۰۰۰ کم يا زياتو پيغمبرانو عليهم السلام مونږ ته د خداى تعالى واجب الوجوديت خبر راکړى نو که د منحرفو کسانو يقين پرې نه راځي کم له کمه خودې شکي کېدلو لپاره د خداى پېژندلو په لټه کې شي، د لټون په هاند او هڅه کې به هرو مرو د خداى تعالى موجوديت درک کړي لکه چې عرب وايي "من جد وجد" يعنې څوک چې د يو څيز په لټون کې شي هغه مومي.

^٧. ژباړه: ماشوم د اسلام په فطره پيدا کيږي نو مور او پلار يې يهودي کړي يا يې نصراني کړي او يا يې مجوسي کړي او يا په دې معنى نبي صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي.

وگورئ چي د الوتکو له اختراع د مخه د فلزاتو لپږدول په هوا ناممکن
بنکار بدل خو چي دې لاره کي هاند وشو دغه ناممکن برېښېدونکي کار
خرگند شو چي ممکن و.

همدارنگه و سپنه په اوبو کي د غرقېدو خاصيت لري د اوبو په سريي
دروول يا لپږدول ناممکن و خو پوهانو دغه ناممکن کار ته ملا وتړله
وسپني نه يي کښتي جوړه کړه او د اوبو په مخ يي روانه کړه. په دې توگه
يې ناممکن برېښېدونکي کار ته د ممکن صورت ورکړ.

همدا ډول د خدای تعالی منکران که د خدای تعالی د پېژندلو په لاره کي
سعي وکړي ضرور به د خدای پېژندلو حقيقت درک کړي او پوه به شي چي
خدای تعالی موجود او واجب الوجود دی. نو هغه څه چي انسان خدای
پېژندنې ته هڅوي هغه د خدای پېژندنې غريزه ده.^(۸)

که د خدای پېژندنې غريزه په شعور^(۹) قوي وي داسې فکر^(۱۰) ته لومړنی
ديني فکر وايي او که فکر او شعور غريزې سره خلط شي او شعور د
غريزې په لار کي په لوړه پېمانه په کار واچول شي او فکر له غريزې سره او
عقل له عاطفې سره مزج شي نو کوم څيز چي له هغه منځ ته راځي عقل^(۱۱)

۸. غريزه: هغه قوه ده چي ژوی د هغه په توگه بې د فکر هدايت او تجربې له احتياج نه
هغه څه چي د فرد د حفاظت او د نوع د تسلسل لپاره ضروري دی طوعاً عمل کوي. غريزه
ده، غريزه چي په هر ډول وجود ته راغلي وي د ارث په ډول راتلونکي نسل ته نقل کيږي،
ځيني انساني غرايزو بريمن کړی لکه د غذا پېژندنې او خدای پېژندنې غريزه.

۹. شعور: شعور بې دليله ادراک او احساس ته وايي او علماء د انفس د شعور اطلاق په
علم کوي چي په نفس کي وي او عقل پرې شامل وي، چي هغه له ادراکاتو، وجدانياتو او
نزعاتو وي له دې امله ويل کيږي شعور درې مظاهر لري: ادراک، وجدان، نزوع (خروج).

۱۰. فکر: د عقل اعمال او په کار اچول دي د مشکل په برخه کي چي حل ته يې ورسپړي.

۱۱. عقل: ما يکون به التفکير و الاستدلال و ترکیب التصورات و التصديقات و ما
يتميز به الحسن من القبيح، والخير من الشر و الحق من الباطل و القلب، والديت و
الحسن والملجاء و جمعها عقول.

او آسماني دين^(۱۲) نوميرې، خدای تعالیٰ فکر د الې او مقیاس په توگه پیدا کړې خو د ارادې او غریزې په لاره کې خدمت وکړي. غریزه فکر د خپلو اهدافو په لاره کې استخداموي، غریزه له انسان سره جوخته پیدا شوې خو د فامیل، چاپیریال، ټولني، تعلیم او تربیې امتزاج پرې اثر کوي د هغې تېزوالی سستوي خو بیخي له منځه نه ځي، نو خدای پېژندنه یوه فطري او انساني غریزه ده که په لومړني خالص شکل پاتې شي، چې هاند او هڅې یې پخوانی دیني شکل خوښ کړي. عقل او فکر سره مزج شي د عقل او ارادې په اتفاق یې فکر او عاطفې دیني شکل نیولی وي په زرونو کالو د بشر د امن او راحت موجب څه چې د خدای مننې عقیدې لرلو له امله په سمه لاره تدين ته برابرېږي.^{۱۳} ابراهیم خلیل الله په دې برخه کې یې څرنگه څېړنه وکړه او څرنگه حقیقت باندې یې ځان پوه کړ چې وروسته به یې تفصیل راشي.

یعنې عقل هغه دی، چې فکر او استدلال ورباندې کیږي، د تصوراتو او تصدیقاتو ترکیب کوي، ښه او بد پرې جلا کیږي، خیر او شر، حق او باطل پرې معلومیږي، د زړه، دیت، قلعه او هستوگنځي معناگانې لري جمع یې عقول دی.

۱۲. دین: الدیانه، اسم لجمع ما یعبد یعنی دین دیانت ته وایي او نوم دې د ټولو هغو څیزونو چې عبادت کول کیږي.

۱۳. تجلی خدا در آفاق و انفس / ۵۴.

په علم د خدای تعالی پېژندنه

بشري پوهه که هر څومره پرمخ لاړه شي بيا هم د هر څه مسخر کېدلو غرور ورباندې نه دی په کار ځکه که د انسان او د هغه د توان په نسبت د بشر علم ستر عظمت لري. بيا پر ټول عالم د کامل علم په پرتله کوچنی او محدود دی لکه چې الله تعالی فرمایلي دي:

"و ما اوتیتیم من العلم الا قليلاً" (۱۴) (او نه مو دی درکړی تاسې ته له علم مگر لږ) نو بشر د خپلې کم علمۍ له کبله څرنگه له داسې وجود انکار کولای شي، چې د کائناتو نظام او د هغه پراختیا او ستروالی د ستایل شوي وجود د قدرت او عظمت د مظاهرو یو جزء دی د سالم عقل لرونکي یې په خپل قضاوت مني بالمقابل د څو محدودو معلوماتو لرونکي مغرور بوالهوسانه ځانته حق ورکوي، چې بې د خپل جهل په نظر کې نیولو او بې له دې فکر کولو چې د نړۍ پر مخ بې شمېره مجهولات وجود لري، چې په دې ضعیفو وسایلو د عالم حقیقي څېره څرگند بدلای نه شي او بې له دې چې د ټول عالم د پیدا کوونکي د وجود په برخه کې لتون، څېړنې، هاند او هڅه وشي له هغه انکار وکړي حال دا چې پوهېږو چې د عالم ماده پردغې کرې باندې چې انسان ژوند ورباندې کوي خلاصه شوې نه ده، بلکې په زرونو اسرار د کائناتو د اعماقو په تل کې او د اسمانولارو او ستورو کې

۱۴. د نویو علومو له مخې د (ژوند) مسئله لاینحله پاتې ده. دې برخه کې د زیاتو معلوماتو لپاره د (زنده خواری و مرده خواری) تحقیقي کتاب ته مراجعه وکړئ، چې د استاد داکتر احمد صبور اردوبادي تالیف دی او دوه ټوکو کې چاپ شوی دی. د دې کتاب ۲۰ مخ وگورئ (اصول و مبانی خداشناسی استدلال د محمد علي سادات تالیف دی او په ۱۳۲۱ ایران کې چاپ شوی دی.

دی، چې تراوسه انسان له هغو یو کوچنی معلومات هم نه لري او زمونږ دغه ځمکه له ټولو رموزو او گردو اسرارو سره د هغه په څېر د یوه غبار حکم لري نو څرنگه، چې مونږ د خپلې کرې له ټولو اسرارو معلومات نه لرو نو د کائناتو د ټولې دستگاه په پرتله خو د بشر علم که صفر کې نه وي صفر ته خو نژدې دی خو بیا هم هغه څرنگه ځانته اجازه ورکوي، چې دعوه وکړي چې د هستۍ د ستر جهان په وجود علم لري، دعوا آسانه ده نه خرڅ لري نه زحمت هر څوک هر ډول دعوه کولای شي خو ادعا چې علمي او منطقي مبنا ولري، د علمي تفکر ملاتړ ورسره وي تر هغې دعوی چې په جهل او ناپوهۍ ولاړه وي توپیر لري پر دې چې جاهل جراح، خدای تعالی د جراحی له چرې لاندې لټوي او هغه غافل چې له خپل میکروسکوپ لاندې خدای تعالی غواړي خو چې نه یې مومي انکار ترې کوي، نه پوهیږي، چې د جراحی چاره او مېکروسکوپ خپل آزمایش کې کولای شي چې هر څه له تجربې لاندې ازمېښت کې معلوم کړي؟

ځواب څرگند دی، چې د ازموینې دغه وسایل له خپل تکامل سره سره تراوسه نه دي توانیدلي چې په دې پراخه نه پېژندونکي تیاره عالم کې خپل د ازموینې عناصر وپېژني مثلاً نه دي توانیدلي چې (د ژوند حقیقت) یا د (مادي حقیقت) ^(۱۵) نه پرده پورته کړي نو د خدای تعالی وجود به په څه

^{۱۵}. برتراندراسل د مادي د اصلي ماهیت پېژندلو په برخه کې له ناچاری په خپلې ناپوهۍ او مطلق جهل اعتراف کړی دی. (اوترفورډ) او (بوهر) له نظره چې اتم له یو شمېر الکترونو او پروتونو جوړ شوی او د الکترونو حرکت د ذرو غوندې و څو ځلې به پراخېدل بیا به څښېدل، له دې پراخېدلو سره پس له څښېدلو هم الکترون د هغه الکترون په نوم چې مخکې څښېدلی و د تشخیص قابلیت یې درلود، خو متاسفانه چې اوس اتومونه له اتومي تجربو لاندې راغلي بنایي له تحولاتو یې - انرژي تشعشع پیدا کړي زمونږ حواس متاثر کړي نو هغه څه چې منځته راشي هغه به په لاس راغلي شواهد وي مگر اوس نه پوهیږو چې په اتوم کې څه تیرېږي. همدا ډول زمونږ پوهه د مادي بالخاصه د بشر د مغزو په برخه کې محدوده ده.

ورته معلوم شي؟ بلکې خپله ازمېښت کوونکي هم د ده مخلوق دی، اما څرنگه چې هغه تل دی او یو ځای هم د ده د هستۍ له رڼا خالي نه دی او د هر شي ظهور د ده د وجود په نور کېږي له دې کبله دی مشهور نه دی، که تاریکي نه وای د دې نور او رڼا له درک او فهم به هم (چې ښکاره او ښکاره کوونکې ده) عاجز وو.

حسي علومو او کلاسيکي (پوهې که صريح او مستقيم خبر له خالق نه دی ورکړی يا يې د وجود په اثبات کې مستقيم توفيق نه دی حاصل کړی، دا د همدې علومو ضعف او ناتواني ده، چې غير له ظواهر و خبر ورکولای نه شي او له داسې علومو بايد داسې انتظار ونه لرل شي؛ ځکه چې دغه علوم د خپلو څېړنو په ساحه کې د کامل حقيقت له درک عاجز دی او نه دی توانېدلی، چې بې شمېره ناکشف شويو اسرارو باندې پوه شي نو له هغه ستر حقيقت به په خپل محصور او محدود روش څرنگه مستقيماً خبر شي؛ نو د بشري پوهې د ضعف له کبله د مادي نړۍ د اسرارو کشف او د طبيعت د عالم کامله پېژندنه نه ده شوې، خو دا چې د هستۍ نړۍ يوازې د مادي په عالم کې منحصره نه ده، بلکې د مادي طبيعت تر شا نور عالمونه وجود لري، چې مادي علوم هغو ته هيڅ لار نه لري او نه له هغو کوم خبر لري، او داسې دليل هم نشته چې د دې مادي عالم تر شا نور عالمونه نه وي، بلکې برعکس ډېر عقلي، فلسفي او تجربوي محکم دلايل شته دی، چې داسې پراخه عالم، چې د پراختياله مخې يې قياس په مادي عالم نه شي کيدلای، وجود لري.

د مادي طبيعت تر شا عالمونو د منکرينو او همدارنگه له خدای تعالی نه د منکرينو دلايل د حس او ازمېښت له لارې وړاندې کوي. څرنگه، چې په حسي تجربې د مادي طبيعت تر شا عالمونو اثبات نه شي کيدلای نو عقیده نه ورباندې لري حال دا، چې له مادي جهان د باندې عالمو د اثبات لپاره (نظري عقل) او (عملي عقل) صلاحيت لري.

لکه چې الماني فيلسوف کانت (۱۸۰۴-۱۷۲۴م) چې د غرب ستر فيلسوف دی، دغه نظر څرگند کړی دی او د ده په څېر د اوومې هجري پېړۍ اسلامي فيلسوف جلال الدين محمد بلخي چې په (مولوي) شهرت لري، هم د مادي طبيعت تر شا عالمونو د اثبات لپاره غیر له حواسو په عقلائي قواوو او روحي استعدادو تمسک کړی دی. که داسې ونه شي او يوازې ظاهري عالم باندې اکتفا وشي د ظواهرو زندان کې به بند پاتې يو، نو د دې لپاره چې د هستۍ د نړۍ له ژورو جريانونو څخه خبر شو بايد له نورو حواسو څخه چې غیر له دې ظاهري حواسو دي استفاده وکړو.

پورته ذکر شوي مولوي يوه کيسه کړې، چې: (کوم ځای کې چې چا فيل نه و ليدلی فيل راوست او تياره کوټه کې يې واچاو نو خلک يې راوبلل. يو يوبه يې کوټې ته ورننويسته چې فيل وپېژني نو چې له کوټې به راووت پوښتنه به يې ترې وکړه چې فيل څرنگه څېر و؟ هغه چا به چې په خلتم لاس لگيدلی و هغه به ويل: فيل د ناوې غونډې دی او د هغه چا لاس به چې د فيل په پښه لگيدلی و هغه به ويل: فيل د ستنې غونډې دی او د چا لاس به چې پر شا د فيل لگيدلی و هغه به ويل: فيل د تخت غونډې دی، دا ځکه چې دوی به د لاس په حس حکم کاوه حال دا چې حقيقت په بل ډول و.

هو! دطبعي حواسو تنگ زندان کې د بشري معرفت بندي کيدل تر دې بل لوړ زيری له ځان سره نه لري نو لکه د مخه مو چې وويل: د مادي طبيعت تر شا عالمونو د پېژندلو لپاره نورو قواوو ته اړتيا ده لکه عقل، چې له هغې جملې د خدای تعالی پېژندنه ورباندې کيږي.

د علم له مخې اشيا دوه جزء لري: مادي او عقلي خو دا چې الله تعالی له مادي او عقلي اجزاؤ منزه دی. له دې کبله نه شو کولای چې الله تعالی د علم له لارې ومومو. اما د علم له لارې يې په وجود، وجود او لويو نېکو صفاتو پوهېدلای شو مگر د الله تعالی د ذات کنه او حقيقت له دې لارې نه شو پېژندلی. دلته بايد متوجه شو، چې معرفت (پېژندگلو) له علم

(پوهېدلو) توپیر لري. د مثال په توګه که څوک یو څیز د ننښو یا صفتو یا علامو له لارې وپېژني هغه ته معرفت (پېژندګلوي) وایي نه علم (پوهېدل). مونږ خدای تعالیٰ غیر د ماهیت له اجزاو (ماده او قوت، هیولا او صورت) چې خدای تعالیٰ ترې منزه او میرا دی په زرونو، نورو څیزونو پېژنو. الله تعالیٰ په صفاتو، صنع او دده د تجلی په آینه کې، په نیکو څیزو کې، بنایسته او ګټورو څیزو کې، په لوړو مبادي، او عالي مثالو کې او په انساني پاګو عواطفو کې لکه محبت، رحمت، شفقت او په سلونو او زرونو نورو په مثل د هغو په زړه او ضمیر کې پېژنو او د ابوبکر صدیق رضي الله عنه د وینا له مخې د مخلوقاتو د نفسونو د شمېر په اندازه هغه ته لاره لرو.

لنډه دا چې: علم د خدای تعالیٰ د ذات د کنه درک نه شي کولای، خود خدای تعالیٰ د وجود په موجودیت علم جلا څیز دی او علم یو له سترو لارښوونکو دی چې مونږ د خدای تعالیٰ وجود ته په لاره وربرابروي (رهنمائي کوي) او علم ډېر ستر شاهد دی په وجود د خدای تعالیٰ له همدې امله هر څوک پوهیږي، چې الله تعالیٰ موجود دی او وجود یې واجب دی خود ذات کنه یې هیچا ته معلومه نه ده.^{۱۲}

^{۱۲}. تجلی خدا در افاق و انفس ۴۹-۶۳.

خاوند تعالی پېژندنه په مادي فلسفه کې

د عقیدې له مخې له طبیعت ماوراء عالم په برخه کې درې فلسفي مکتبونه وجود لري، چې لاندې بیانېږي:

الف - هغه فلسفه، چې له طبیعت ماوراء وجود مني او هغه ثابتوي، چې (د متافزیک فلسفه) ورته وايي.

ب - هغه فلسفه، چې له طبیعت ماوراء مطلب اظهار نه کوي او ځان د هغه له نفي او اثبات عاجز گڼي دې ته (لادريه) وايي.

ج - هغه مکتب، چې په کامل یقین او جزم سره له مادي عالم د باندې هر ډول ځانگړی موجودیت نه انکار کوي او یوازې اصیل واقعیت ماده معرفي کوي، چې (مادي فلسفه یا فلسفې ماتریالیزم) یې بولي. د مادي فلسفې له نظره د (مادي د اصالت) د اصل مطابق اصلي او اولی واقعیت غیر له مادي بل څه نه دي او هر څه، چې له فکر، تصور، ادراک او نورو مشاهده کېږي هغه د مادي آثار او انعکاسات دي او ټولې ثانوي پدیدې (خیزونه) دي، د دې ماتریالیزم فلسفې له نظره ماده په خپل موجودیت او بقا کې له خپل ځان د باندې کوم علت ته اړتیا نه لري، بلکې یو موجودیت دی، چې له هره لحاظه په خپل ځان پوره ده.

مادیون د حسیونو غوندې داسې عقیده لري، چې: د علم د حصول لپاره غیر له حس او تجربې بله وسیله نشته. له دې لامله د دې نظر پیروان (د حس اصالت) مکتب پیروان او تابعداران بلل کېږي. دې برخه کې د توجه وړ خبره داده، چې: که څه هم حسیون د علم د حصول وسیله یوازې حس او ازمېښت معرفي کړي، لیکن د دې مکتب د مؤسسينو په اظهاراتو کې لیدل کېږي، چې د دوی په نظر محسوسات او حاصله معلومات د حواسو

له لارې يقيني ارزښت نه لري. لکه، چې: ژان لاک - انگليسي فيلسوف د حسي مکتب مؤسس حسي معلومات د گمانو په څېر گڼي، چې يوازې عملي ارزښت لري، اما په ورځني ژوند کې له باندني عالم سره تماس نيولو نه بايد کار واخيستل شي. يعنې حسي مکتب که څه هم د علم د حصول لپاره بې له حس او زمائش بله وسيله نه پېژني خو هيڅکله حس او محسوسات د حقيقت مقياس هم نه معرفي کوي، په دې نظر د حسي مکتب موضوع له طبيعت ماوراء برخه کې (لا ادري) ده. لکه (اگوست کنت) د حسي فلسفې سرکښ او د تحقيقي مکتب مؤسس چې ويلې: څرنگه چې د موجوداتو له پيل او پای نه بې خبره يو نو د سابقه يا لاحقو موجود وجود اثبات چې نشو کولای هم داسې انکار هم نه شو ترې کولای. لنډه دا چې حسي فلسفه د مطلق جهل په توگه دې برخه کې نظر څرگندولو نه ډډه کوي، همدارنگه فرعي علوم، چې د حسي فلسفې بنسټونه دي بايد د موجوداتو پيل او پای په باره کې له قضاوت ځان وژغوري يعنې د خداى تعالى له علم او حکمت او وجود نه انکار نه کوو، د نفي او اثبات ترمنځ يې بې طرفي وساتو.

"ماترياليزم ديالیکتيک" فلسفه چې د حسي نو د (حسي اصالت) د اصل او د متافزيک د فلسفې د "تجزم يا دگمانيزم" له اصل د (مادي اصالت) په نوم معجون يې ترې جوړ کړى دى په قطع او کامل يقين يې په محسوساتو کې د (هستۍ) په انحصار حکم کړى دى او څرنگه چې هر محسوس کار مادي وي له دې کبله يې يوازې (ماده) معتبر واقعيت گڼلى دى او (دمادي اصالت فرضيه) يا (له مادي د باندې کې د عدم حکومت) د خپل مکتب د اصولو اصل جوړ کړى دى، او دا فلسفه چې: (که د فلسفې نوم ورته کېښودل شي) په دې اساس يې بنا شوې ده خو دا چې په څرگند ډول روښانه ده، چې دا (فرضيه) د اثبات قابليت نه لري، او تراوسه د مادي فلسفې رهبرانو نه هېچا هغه نه ده ثابته کړې. له دې کبله بايد هغه له (موضوعه

اصولو) د ماترياليزم فلسفې ځنې وشمېرو. چې هر ماتريالستي بايد هغه تعبداً ومني ترڅو چې و توانيږي د (علمي فلسفې) عالم کې قدم کېږدي، اما دا چې آيا واقعاً له حسي او تجربې د باندې کې غير له محض نېستۍ بل څه وجود نه لري؟

د علومو تاريخ رانښيي، چې په تېرو اوږدو پېړيو کې په مليونو کسان د دې خاورينې کرې په مخ او سيدلي او تېر شوي دي. بې له دې، چې پوه شي دغه ظاهره، ساکنه او آرامه کره د څو ډوله تېزو حرکتو لرونکې ده، چې يوه شيبه هم نه دريږي. يا دغه لمر، چې د يوه قرص غونډې آسمان کې ښکاري محير العقول حرکتونه لري او تل په چور لېدلو کې دی! همدارنگه دې وروستيو وختو کې د فزيک علم ثابته کړې ده، چې مونږ د شدت او ضعف مختلفو اصواتو ترمنځ يوازې د هغه شمېر صوتونو په اورېدو توان لرو، چې د هغه (فرکاش) يا تناوبي دوره په ټاکلې فاصله کې وي يعنې چې د هغو د (نوسات) شمېر يوه ثانيه کې ۱۲ او ۲۰۰۰۰ وي او که چېرته کوم آواز د فاصلې له دې ذکر شوې حد له (فرکانس) د باندې وي عادي او ازونه د اورېدنې وړ نه وي، له دې کبله به د هغه له وجود بې خبره يو حال دا، چې يوه برخه ژوی د هغو په اورېدلو قدرت لري، چې په دې باره کې ډېرې تجربې سرته رسيدلي او موجودې دي. همدارنگه په باندني عالم کې مختلف رنگونه پېژنو چې د مختلفو موجو په اوږدو کې ارتعاشونه دي حال دا چې په خارج عالم کې هيڅ رنگ وجود نه لري او هغه څه چې د رنگ په عنوان بې وینو هغه په مخصوص ډول د انسان د بينايۍ حس د جوړښت له کبله د نور د مختلفو موجو په طول کې د مختلفو رنگو په عنوان احساسیږي او ديو شمېر ساکنسو د ليدنې جوړښت کې دغه خارجي واقعيت په يوه ډول ښکاري (لکه پشۍ او غويه چې په اشياوو کې د رنگونو له درک عاجز دی، يعنې هغه څه چې په حواسو حس کېږي د حواسو په خاص جوړښت او توانايۍ پورې محدود دي، له دې کبله د چا د باصري

حس چې د ځينې ناروغيو له کبله لکه (د التونيزم) ناروغي (د التون د يوه انگليسي شيمې پوه او فزيک پوه نوم دی) چې خپله په دې ناروغي مبتلا و داسې ناروغ يوه برخه رنگونه يا ټول رنگونه نه وينې دا ځکه چې د باصري حس يې ځينې عصبي اليافات ( ) نه لري.

په تېرو زمانو کې چې له وروستيو پرمختگونو په مختلفو څانگو کې هيڅ خبر نه وو، انسان چې خارج جهان، د مستقيمو حسي تاثراتو له لارې پېژنده له هغه څه چې نننۍ پوه انسان يې پېژني کاملاً تفاوت درلود ځکه چې د هغه څه ادراک چې د حواسو له لارې په مستقيم ډول کيږي هغه د خارج عالم انعکاس دی، چې د بني آدم د حسي ادراک په دستگاؤ کې دی، په حقيقت کې د حواسو اينه کې د جهان تصوير دی، اوس گورو چې دغه تصوير له خارجي واقعيت سره څومره سرخوري؟

ځواب يې د مربوطه علومو په صلاحيت کې دی، د هغو له جملې هغه څه چې نوي فزيک يې رازده کوي دا دی: چې دا ډول تصويرونه يوازې دا چې د باندني واقعيتونو ماهيت نه بيانوي، بلکې له هغو سره اساسي اختلاف لري. مثلاً هغه څه چې له خارج عالم نه يې حسي تاثراتو سره مستقيماً مومو، صلب، ثابت او ساکن څيزونه دي او د نوي فزيک د رابښودنې له مخې دغه اشيا په اصل کې نه صلب او سخت دي نه ساکن او آرام دي او نه ثابت او پايدار دي، بلکې د دغه هر يو څيز ظاهري اختلافات د هغه په اصل کې نشته يعنې دغه ټول سخت او صلب څيزونه په نهايي تحليل کې د ذراتو يوه مجموعه ده، چې په خلاف د خپلې ظاهري بڼې نه د غلظت او صلابت وصف په کې شته او نه د ارامش او سکون او نه د ثبات او پايه دارۍ، بلکې ټول حرکت، تغيير او تحول دی، په بل عبارت زمونږ حسي دستگاه د حرکت، نقل سیر او چورلښت مجموعه د ثابت او ساکن مجموعې په څېر ښکاري نو په اصل کې يې دغه سکون او ثبات نشته، اوس چې تازه د نوي فزيک په مرسته پېژنو چې تراوسه د خارجي واقعيت

کامل تصویر نه وو او کوم تصویر یې چې و هغه تصویر یې (ناقص) او نیمگړې و، نه کامل او تمام ځکه چې د بشر د ادراکي دستگاؤو په توانایی پورې محدود دي، ځکه چې د خارج عالم تصویر خامخا د ادراکي دستگاؤو له مجرا تېرېږي له دې کبله په داسې کامل او واقعیت سره مطابق تصویر باندې لاس بری له وسې وتلی کار دی، نو اوس چې د نویو علومو په مرسته د خارجي جهان له حقایقو څه پېژنو هغه د حواسو د مستقیم درک محصول نه دی، بلکې د دلیل او استنباط محصول دی، یعنی هغه څه چې وینو او لمس کوو یې همدغه ظاهري څیزونه دي چې له حقیقت نه زیاته فاصله لري اما هغه څه چې دلیل او استنباط له مخې مومو د اشیاءو له داخلي ماهیت سره نږدېوالی لري، په بل عبارت: انسان د خپلو طبعي حواسو له لارې ظواهر درک کوي، چې د خپلو حسي دستگاؤو په مرسته له محسوس عالم اخوا پرې قدم نه شي کېښودلای او هغه معلومات، چې د اشیاءو د داخلي ماهیت په باره کې د علومو له لارې په لاس راځي نه د حس له لارې بلکې د قوانینو له مخې چې د هستۍ په جریاناتو کې له تعقل کار ترې اخستل کېږي او د هغو په مرسته داسې حقایقو باندې لاس بری موندل کېږي، نو که بشري معلومات د مادیونو په وینا په محسوساتو پورې محدود کړو په دې صورت کې به له علم او پوهې څه شی پاتې نه شي مگر صرف همدغه مستقیم حسي تاثرات، چې هیڅکله به علم ترې تحصیل نه شي، له دې کبله افراطي حسیون چې مادیون دي په خپلو محسوساتو متکي معلوماتو نه دي توانیدلي، چې غیر محسوس معلوماتو نه ترلاسه کړي، ځکه چې دا واقعیت په محسوساتو کې محدود معرفي کوي او له هر غیر مادي امر منکر دي.

نوپه پورته ډول چې علمي مسایل د حواسو او د ورځنیو مسایلو په برخه کې راوړل شوي له هغو دا نتیجه په لاس راځي، چې د حسي او تجربې په ډگر کې حواس په تنهایی سره د حقیقت لاره نه شي وهلائی، چې یقیني علم

او پوهې ته پرې سپری ورسېږي. له دې کبله هیڅکله نه لیدل او نه اورېدل او نه حس کول د یو خیز په نشتوالي نه شي دلیل کیدلای، په تېره بیا یو عاقل څه چې څوک اقلأ شعور لري نه شي کولای د ژوند په عملي او ورځني مسایلو کې یوازې په نه لیدلو، نه اورېدلو او نه احساس کولو اکتفا وکړي. د یو خیز د نشتوالي دلیل یې وېبولي او دغه روش د مادي عالم په واقعیتونو کې جاري دی، له طبیعت ماوراء حقایقو شته والی نه په حس، تجربې او آزمایش لاندې راتلای شي او نه اصولاً حس د هغه توان لري، چې د هغه خیز په نفی کې کوم مطلب څرگند کړي. (دا مضمون یو له فلسفې مسلمو اصولو دی، چې په (منفي) د حس دلالت ردوي) نو څرگنده ده، چې: له لیدلو، اورېدلو او محسوساتو انکار دومره له منطق او له عقلي متعارفو اصولو لرې دی، چې د هغه د بطلان د اثبات لپاره د علمي یا فلسفي دلایلو وړاندې کولو ته اړتیا نه پاتې کېږي، که څه هم داسې څوک نه دي لیدل شوي، چې داسې واضح البطلاني دعوه وکړي یا په هغه ټینګار وکړي او خپله ناپوهي څرگنده کړي مګر تعجب په دې کې دی، چې داسې اصل یې یوه مکتب لاندې تشکیل کړی او د فلسفې اساس یې ګرځولی دی او تردې لا د تعجب ټکی دا دی، چې: په اصطلاح د داسې فلسفې پېروانو د تکفیر لکړه په هغه چا پورته کړې چې د دوی فلسفه نه مني او یا د دلیل او منطق مطالبه کوي، نو څرگنده ده، چې د مادي فلسفې پېروان چې له محسوس لوړ جهان واقعیت نه منکر دي، چې نه په دغه انکار دلیل لري او نه له مادي پورته قدم ږدي او نه عملاً دوی ته له مادي جهان نه د باندې کوم خبر شته دی، نو بالفرض که له طبیعت ماوراء د خدای تعالیٰ په وجود دلیل هم نه وي بیا هم انکار ته لاره نه لري. په داسې صورت کې باید له (لادریونو) سره هم اواز شي او د (نه پوهېږم) جواب هر نفی او انکار ته ترجیح ورکړي. یعنې که د خدای تعالیٰ د وجود مدعیان د خپلې ادعا په اثبات کې کوم دلیل وړاندې نه کړي بیا هم د ماتریالیستانو

د محسوساتو ماوراء باندې د عدم حکومت کولو اعتقاد غیر له (ظن) او گمان بل څه نه دی او تنها د خپل یوه علمي ضد ذوق انتخاب یې دی او داسې انتخاب د مادیونو له شخصي سلیقي پرته بله هیڅ مبنا نه لري او د داسې سلیقي محصول دی، چې کاملاً آزاده ده یعنې له هر منطقي حتی د حسي او تجربوي منطق له قید آزاده ده، چا چې له دوی د مذهبي تعصب لرلو سره سره نه دي غوښتنې چې په کاملاً غیر علمي له منطق لرې مطلب باندې اظهار وکړي او یا له خپل فلسفي او علمي اعتبار کمښت ومني، د خدای د پوښتنې په ځواب کې یې د (نه پوهېږم) ځواب ته له هرې نفي او انکار ترجیح ورکړې ده او د مادي او الهي فلسفې ترمنځ یې خپله بې طرفي حفظ او ساتلې ده.

د مثال په ډول:

(برتراندراسل) د (فردریک کاپلستون) ایتالیایي فیلسوف د پوښتنې په ځواب کې چې په خدای تعالی د عقیدې په برخه کې یې ترې کړې وه او هغه یې ځواب د مناظرې په ډول ویلی دی چې له بي بي سي هم خپور شوی دی. په لاندې ډول ده.

پوښتونکی - فردریک کاپلستون: و فرمایه چې ستا موضوع (لا ادري) ده یا انکار؟ یعنې آیا ته وایی چې د خدای تعالی د وجود عدم د اثبات قابلیت لري؟

ځواب ویونکی - برتراندراسل: صریحاً ځواب اظهاروي، چې: "نه" زه داسې څه نه وایم، زما موضوع (لا ادري) ده.

همدا ځواب یې د (وايت) پوښتنې ته هم ویلي دي، چې پوښتنه یې کړې وه: آیا فکر کوي چې په قاطع ډول د خدای په عنوان څه شی وجود نه لري؟ یا په دې اندازه چې: کاملاً ثابت شوی نه دی؟

راسل: په ځواب کې ورته ویلي دي: "زه فکر نه کوم، چې په قاطع ډول څه شی د خدای په عنوان وجود نه لري البته نه"

خو ماديونو تراوسه نه دي ويلي، چې ولې دوی په کامل قاطعیت داسې دعوه کړې ده او داسې گمان یې د علم او پوهې په ځای ترویج کړی دی. ایا دا به ټیک وي، چې: د دوی په خپله اصطلاح به (علمي) وي چې یو مکتب په وهم، ظن او گمان بنا کړي بیا له دې گمان او خیال قطعي نتایج واخلي او د خدای تعالی د وجود، روح، معادو او نورو انکار (د علمي تفکر د طرز) مقتضا وگڼي او په هغه ټینگار کوي؟

دا یوازې زموږ د زمانې ماديون نه دی، چې د حق او حقیقت مقابل کې یې داسې لاره غوره کړې ده. بې له دې چې ځان د خپلو افکارو، معتقداتو او اعمالو مسؤل وگڼي حاضر شوی دی، په داسې مهمې او حیاتي او داسې زیربنایي مسئله کې ظن، حدس او گمان د قطعي علم په ځای ونیسي، بلکې په تېرو زمانو کې هم یو شمېر خلک موجود وو، چې په آسانی حاضر بدل چې: خپل گمان د حقیقت په ځای ودروي او تاسف په دې دی، چې د خپل داسې حدس وهم او گمان په اتکا له حق او اهل حق سره په مبارزه راپاڅېدلي د دېوال په څېر د حقیقت د لارې په سر ولاړ دي، د حقایقو د نشر مانع کېږي، تر هغه پورې چې د انبیاوو او آسماني شخصیتونو هر یوه زمانه کې چې د خلکو د ارشاد او حق او حقیقت ته یې د هدایت کولو دنده لرله او د بشري پوهې او عقل د کمښتونو د تکمیلولو وظیفه په غاړه لرله، داسې خلکو چې د تعصباتو او نفساني تمایلاتو او د ډول ډول روحي او اخلاقي الودگیو محرک او مشوق و له حق او حقیقت سره یې د مبارزې په قصد د سفسطې، عوام فریبې او نورو جنجالو له لارې قیام وکړ او غوښتل یې چې: انبیاء له خپل قطعي علم او په پوهې متکي قاطعو دلایلو لاس واخلي او دهغوی د (ظن او گمان) پېرو شي.

په قرآن کریم کې څو مبارک آیاتونه دي چې پېغمبر صلی الله علیه و سلم یې د مشرکینو له متابعت منع کړی دی او د تعلیم په ډول یې رسول الله

صلی اللہ علیہ وسلم ته چې په واقع کې ټولو ته تعلیم دی د مشرکینو او مادیونو احوال داسې بیان کړي دي :

"ان يتبعون الا الظن و انهم الا یخرون" ^(۱۷) ژباړه : متابعت نه کوي مگر د ظن او گمان او نه دی دوی مگر په (گمان) حکم کوي او دروغ جوړوي، او بل ځای یې فرمایلي دي :

"ان يتبعون الا الظن و ما تهوی الانفس و لقد جاء هم من ربهم الهدی" ^(۱۸) ژباړه : پیروي نه کوي مگر د گمان او د هغه څه چې د دوی د نفسو غوښتنه ده او هرو مرو په تحقیق سره دوی ته د دوی له پروردگاره هدايت راغلی دی.

یعنې چا چې په قصد د انکار لاره غوره کړې ده او ځان یې بې لارې ته کش کړی دی کله چې داسې دلیل سره مخ شي چې د دوی گمان باطل کړي او د اهل ایمان سند شي د دوی نفساني تمایلات او خصوصي منافع یا گروه یا مکتب یا مسلک یې د داسې حجت او دلیل له قبول مانع شي او په دې ترتیب د دوی د نفسي هوا او حقیقت ترمنځ حایل شي او دوی له حقیقت سره د اشنا کېدلو له نعمت محروم کړي او په نتیجه کې له ظاهر تجاوز ونه کړي، له باطن وجود بې خبره پاتې شي، دغه ډول خلک په حسي او ظاهري څیزونو کې متوقف پاتې دي او د هستۍ له ژورو جریانونو چې باطن کې دي بې خبره دي. قرآن کریم د تحقیر په ضمن کې د هغوی د علم د مراتبو په برخه کې فرمایلي دي :

"یعلمون ظاهراً من الحیوة الدنيا و هم عن الآخرة هم غافلون" ^(۱۹)

ژباړه : (ظاهري) انسان د دنیا له ژوندانه پوهېږي او له آخرت په غفلت کې دي، یعنې دوی یوازې د پدیدو ( ) د ظاهر صورتونو په مشاهده

۱۷. سورة انعام / ۱۷.

۱۸. سورة نجم / ۲۲.

۱۹. سورة روم / ۷.

اكتفا ڪري غير له محسوساتو او مادياتو بل ڇه نه پيڙني او د علم او
معرفت د دغه محدوديت په علت د ابديت له جهان او د پس له مرگه عالم
(چي د ٽولو مرجع هماغه عالم دي) په غفلت او جهالت ڪي دي.

www.melitahrik.com
0777 400 116

عقل

له تېرو بحثو څرگنده شوه، چې له خدای تعالی د انکار د عوه په وهم متکي ده نو که فرضاً د خدایتعالی د وجود د اثبات لپاره هیڅ دلیل موږ سره نه وي، دې صورت کې باید وکتل شي، چې د مادي او الهي مکتب ترمنځ کوم مکتب احتیاط او عقل ته نږدې دی او کوم یو د هغه بل په پرتله د انسان د خیر او صلاح لپاره دی.

د احتمالي حساب په اساس: که لس دانې مری له یوې تر لسمې یوې کڅوړې کې واچوو او بڼې یې سره ونوروو او بیا په ترتیب سره هغه مری له کڅوړې راوباسو او د ورپسې مری له راویستلو مخکې دغه مری دوباره کڅوړې کې ورواچوو په دې ترتیب احتمال لري، چې له یوې تر لسمې شمېر مری په مرتب صورت له کڅوړې راووځي. دا یو رقم دی، چې یو تقسیم پر لس ملیاردو ته رسیږي او که د یوه سلول پیدایښت وگورو نو د هغې محاسبې له مخې چې (شارل اوژن گوی) سویسي زینت پیژندونکي کړې ده یو عدد دی په حدود دې یو تقسیم پر لسو یعنې که خلقت د جهان په دومره کوچني څیز کې چې په تجسم یې ذهن قادر نه وي لکه یو سلولی موجود چې د ډېر عاقل انسان عقل ورته حیرانېږي احتمال لري، چې د هغه د پیدایښت لپاره د لازمو موادو او شرایطو منځ ته راوستل ظاهراً د ډېر کوچني والي له کبله چې د درک او تصور قابلیت نه لري د هغه په وجود حاکم نظم او انتظام د تصادف له مخې وي، اما د عالم په اجزاو کې چې پیدا کېدل شته دي نو د باشعوره مبداء منل په ملیاردو کرته عقل او منطق ته نږدې دي نه د تصادف حکومت کولو ته او گورو چې د خلقت عالم یوازې په دغه یوه ناچیزه او حقیر موجود کې خلاصه شوی نه دی او د اجزاوو هر جز د کمال او شعور د څرگندونې اینه ده او د حال په ژبه د خپل

ځان په پيداښت کې د حکمت او قدرت د نفوذ حکايت کوي، په دې صورت کې هر انسان مکلف دی، چې د عقل او منطق په مقتضى عمل وکړي. له دې کبله دنړۍ اکثر و بې غرضو پوهانو فلاسفه وو او متفکرينو تر نن ورځې پورې د خداى پېژندونکو په حلقه کې دى، د غرب د فلسفي مفاهيمو نارسايۍ له يوې خوا او موهوماتو او خرافاتو ته په مذهبي رهبرۍ کې د دين او مذهب رنگ ورکول له بلې خوا سبب شوى دى، چې يو شمېر متفکرين يې له دين او مذهب ترولي دي او د مذهب په اصالت کې متردد شوي دي خو سره له دې نه دي توانيدلي، چې له خداى پرستۍ څنگ وکړي يا له حقيقت لرې موهومه عقیده ولري او کوم مورد کې چې درائجې الهي فلسفې د ضعف له کبله ځينو پوښتنو سره مخامخ شوي دي او نه دي توانيدلي چې مذهبي رهبرانو نه يې ځواب واورې بيا يې هم د انکار لاره نه ده خوښه کړې. که هر څو يې د زړه په اعماقو کې ترديد حس کړى خو انکار ورته معقول او منطقي نه دى ښکاره شوى او نه يې د داسې بې ادبۍ اجازه ځانو ته ورکړې ده، دې برخه کې د شواهدو وړاندې کول ځانگړى بحث غواړي او دلته مونږ د درنو لوستونکو او گرانو شاگردانو توجه دې ته راگرځوو چې: نويو ماديونو په خپلو فکري او فلسفي مبارزو کې خپل لاسونه خالي وليدل د دې لپاره چې هغو ته علمي بڼه ورکړي ډېرو خداى منونکو پوهانو او متفکرينو باندې يې په دروغو د خداى نه مننې مخالفين وځلول او د بشري علم او پوهې نړۍ سره يې خيانت وکړ. په خپل خيال يې هغوى په خپله نفع استخدام کړل مگر د دغو پوهانو اراوو ته که په محققانه او منصفانه نظر وکتل شي څرگند يږي، چې: د دوى په باب داسې ادعاگانې تهمت او افتراگانې دي خو سره له دې بيا هم که يو شمېر مخالفين تعصبات ولري دستر جمعيت په مقابل کې نادر د معدوم په څېر دي لکه چې وايي (النادر کالمعدوم) نادر د معدومو حکم لري ځکه چې سليم عقل نه شي منلى چې د دې جهان بنا دې په علم او شعور نه وي شوې.

دا امکان هم شته چې يوه سطحي فلسفه بشري ذهن د الحاد په طرف
واړوي خو عميقه فلسفه هغه ده چې انسان دين ته متوجه کوي ځکه چې که
څوک نږدې علتونه په نظر کې ونيسي او وړاندې لار نه شي ممکن خدای
تعالی ته قایل نه شي خو که د علونو او معلولونو ټولې لړۍ او سلسلې
نظر لاندې راوستل شي بالاخره به په ازلي مشیت او واحد خدای ایمان
راوړي.

www.melitahrik.com
0777 400 116

احتمالي خطر

انسان چې خپل ورځني ژوند کې چېرې احتمالي خطر احساس کړي هغه احتمال ته د يقين په سترګه گوري او د خپلو ټولو امکاناتو په توګه له هغه احتمالي خطرو او خسارې ځان ژغوري او د دفع کولو لپاره يې هر ډول مقدماتي چارو نه کار اخلي، په داسې مواردو کې دې ته نه گوري، چې دا احتمالي خطر د چا له خوا ابلاغ شوی دی، پوه دی که نا پوه، په سد دی که لیونی؟ رېښتونی دی که دروغزن؟ لوی دی که کوچنی؟ د ناپوه، دروغزن، لیوني او ماشوم خبرې ته هم د احتمالي خسارو له ویرې د عاقلانو، صادقانو، روغو او پوهانو د قول حکم ورکوي خو چې له احتمالي خطر نجات ومومي او زیان ورته ونه رسيږي، همدا ډول که لیونی یا ماشوم یا دېر دروغزن (چې په معمولي شرايطو کې يې وینا د انسان لپاره دليل نه شي کېدلای) د خطر د موجودوالي خبر ته يې چې د کوم خطر په برخه کې يې د لارې په سر هم ورکړی، د بې اعتنايۍ په سترګه نه ورته گوري، بلکې په دې استناد چې د دروغزن، لیوني، ماشوم قول دی او وثوق نه لري. بیا هم احتیاطاً اعتبار ورکوي، له هېڅ ډول بې توجهۍ نه کار نه اخلي، دا ډول روش د عملي دستور العملو له مصداقونو یو عملي مصداق دی چې د محتمل ضرر دفع کولو لپاره عقلاً واجب ګڼل کېږي.

نو څرنگه چې په داسې مواردو کې له احتمالي خطر بچ کېدلو لپاره هر ډول پېش بيني گانې په ځای کوي او کامله پاملرنه او مراقبت يې کوي د داسې سترو مسئلو لکه د هستۍ د عالم پای بیا راژوندی کېدل، اخروي سرنوشت او داسې نورو په برخه کې ولې غفلت کوو؛ په داسې حال کې چې په زړونو عاقلانو، صالحانو، صادقانو له داسې واقعیتونو خبر راکړی او

د ژوند د مسؤليت له دروندوالي يې مطلع کړي يو، ولې هېروو، سوچ او غور نه ورباندې کوو؟

د پېغمبرانو د فرياد په مقابل کې چې د خپل وخت خورا صادقین او نامي شخصيتونه دي او د «افحسبتم انما خلقنکم عبثاً» او از يې د نړۍ والو اعماقو ته رسولی دی ولې د تخيلاتو او غفلت په خوب کې ويده پاتې کېږي؛ ولې داسې نه گڼي، چې خدای به وي (او حتماً شته دی) نو له داسې حقيقت سره د اړيکو نه لرلو په صورت کې هر سعادت شقاوت دی، او د بشري ژوند هر هره برخه کې هره ترقي او پرمخ تگ عين تنزل او نقصان دی؛ نو ولې ځينې انسانان د خپل جهالت له لامله په ځان داسې ظلم کوي، جهولي او ظلومي بار په غاړه اخلي؟

د پورتنۍ موضوع طرح د دې نکتې لپاره ده چې: د خدای تعالی منکرين په دې برخه کې عقلاني اصول له پښو لاندې کوي نه دا چې خدای تعالی په وجود دلایل نه شته او يوازې عقيدې ته ترجيح ورکول کېږي، بلکې برعکس د خدای تعالی د وجود د اثبات لپاره تنها په اسلامي فلسفه کې نژدې شل ډوله محکم پولادي فلسفي دلایل شته دي، چې مونږ يې په يوه دليل اکتفا کوو چې په سلگونو فرضيو (چې په غلطه يې د فلسفې نوم ورباندې ايښی) د بطلان مهر ايردي ځکه چې په الهي استدلالی فلسفه ولاړ برهان او دليل سل په سلو کې يقيني د بطلان له احتمال پاک ارزښت لري او په دې محکمو فلسفي دلایلو سربېره د نورو علمي شواهدو او دلایلو د خدای پېژندونکو پوهانو له خوا وړاندې شوی دی، چې په مربوطه کتابونو کې اطلاع پرې ترلاسه کېدلای شي.

له پورتنې تفصيل پوهېږو چې د مادي او الهي مکتبو اختلاف چې يو يې په خپله بې دليله مدعي دی او بل يې له يوه افق شل ډوله دليلونه د خپلې مدعي د ثبوت لپاره لري. يو مکتب په تعصب ولاړ دی او د بل منبع په دليل، منطق، فکر او ځان خبرونې په اساس دی. د فکري آزادۍ له مخې

د دغو دوو مکتبو ځنې د یوه انتخاب لپاره قرآن کریم پوره آزادي اعلان
کړې فرمایلي یې دي :

«لا اکراه فی الدین قد تبین الرشد من الغی» په دین منلو کې زور نشته
هر و مرو سمه لار له ناسمې څرگنده شوې ده.

دا آزادي د دې لپاره اعلان شوې ده، چې حق او باطل روښانه معلوم دی.
نه ظاهري اجبار (لکه زور او سختي راوستلو) ته او نه باطني اجبار (جهل
او تعصب) ته اړتیا شته ده. نو هر څوک معقوله لاره غوره کولای شي.

www.melitahrik.com
0777 400 116

حدیث هلیله

(حدیث هلیله) د یوې مناظرې نوم دی، چې د حضرت جعفر صادق او د یوه هندي طبیب له منځه شوې ده د هغې ذکر داسې راغلی دی چې :

یوه ورځ هندي طبیب هلیله ټکوله او خپلې پخوانۍ خبرې یې داسې تکرارولې :

دنیا به تل وي، ونه شنه کیږي او وچیري، ماشوم پیدا کیږي او بني آدم مړ کیږي، خیال کوه چې جعفر صادق خدای پېژندنه ځان پورې تړلې، بې دلیل د خدای پېژندنې دعوی کوي او تصور یې کاوه چې د خدای پېژندنې مفکوره اولادو له پلرو او کشرانو له مشرانو د تقلید په ډول کور کورانه اخستی ده او فکر یې کاوه چې متخالف او موافق، ظاهري او باطني خیزونه یوازې په ظاهري حواسو درک کیږي او بس په همدې اصل یې خبرو ته دوام ورکړ وې ویل :

څرنگه چې د محسوساتو ترمنځ هېڅ شی ما نه دی حس کړی چې خدای ورته ووايم ځکه بې له خدای انکار بنکاراوه او زیاتوله یې چې : د الوهیت توصیف نه شي کېدلای مگر په ظاهري حواسو.

جعفر صادق ورته وویل :

د خدای تعالی د وجود ادراک په عقل او دلیل کیږي.

هندي طبیب وویل : کوم دلیل؟ ایا خدای دې لیدلی دی؟ یا دې د هغه غږ اوریدلی دی؟ یا دې استشمام کړی دی؟ یا دې ځکلی دی؟ یا دې په لاس لمس کړی دی؟

جعفر صادق ورته وویل : تا چې په کوم ظاهري حس خدای درک کړی نه دی انکار دې ورنه کړی دی او ما یې په وجود اعتراف او تصدیق کړی دی.

آيا غير له دې بله چاره شته ده چې يو له ما او تا رښتونی او بل دروغژن وي؟

وويل: نه.

صادق وويل: که ستا ادعا رښتيا وي ايا ما ته د عقاب وپره شته ده؟
طيب: نه.

صادق: که زما خبره رښتيا وي (او رښتيا ده) ايا ما له عذاب نجات نه دی موندلی؟ او ته به هلاکت کې نه يې ولوېدلای؟
طيب: ولې؟

صادق: نو له ما او تا کوم يو د احتياط او نجات لارې ته نږدې يو؟
طيب: ته- مگر دا چې ته په محض شبه او ادعا د خدای تعالی په وجود قايل شوی يې او زه يې په نفی او انکار يقين لرم؟ ځکه چې يوه حس مې هم نه دی درک کړی او زما حواس چې هغه درک نه کړي ما ته وجود نه لري.
صادق: ته د خپلې ناتوانۍ له کبله د خدای تعالی له وجود منکر شوی يې او زه له همدې جهته خدای منم.

طيب: آيا داسې څيز ممکن دی؟

صادق: هر څيز کې چې د ترکيب اثر وي جسم وي، او څه شی چې سترگې وينې رنگ وي؟ نو هر شی چې سترگې يا بل حس درک کړي هغه غير له خدای بل څيز وي، ځکه چې خدای له مخلوقاتو سره شبا هت نه لري او مخلوقات هم خدای سره شبيه نه دي، دغه مخلوقات تغيير او زوال مني او هر شی تغيير او زوال قبلوي مخلوق دی او مخلوق د خدای غوندې نه وي او پيدا شوی د پيدا کوونکي په څېر نه وي.

طيب: دا ستا خبره ده او زه چې په کوم حس څه شی درک نه کړم ترې منکر یم.

صادق: دومره چې په خپل اصل ټينگار کوي خپل جهالت او نادانۍ دليل نيسي، ولې له هغه څه چې تبستي په کې ولېږي؟ او هغه څه چې نه

غواړي د هغه مرتکب کېږي؟ نو ته نه وایی چې هر شی په خپلو حواسو
درک نه کړم په هغه ایمان نه لرم؟
طیب: هو!

صادق: ته چې ما په غیر محسوس ایمان لرلو باندې ملامتوي، ولې ته
په هغه څه چې احاطه نه لري، او په نفی یې دلیل نه لري انکار کوي؟ ووايه
ایا په ټولو خواو یې تا احاطه کړې ده؟ او د هغه منتها ته رسیدلی یې؟ آیا
دغه آسمان ته چې وینی یې تللی یې؟ آیا د ځمکې تل ته رسیدلی یې؟ او د
ځمکې ټولې برخې دې لیدلې دي؟ آیا د بحرونو په امواجو کې دې لامبو
وهلې ده؟ آیا په آسمانونو د پاسه او له ځمکې لاندې دې لټون کړی او
لیدلی دی، چې دا ټول له یوه مدبر دانا او بینا حکیم خالي دي؟ پس له هغه
دې له خدای انکار کړی دی؟

طیب: نه!

صادق: نو له څه پوهیږی چې خدای نه شته؟ شاید له هغه څه چې انکار
کوي په یو د دغو څیزونو کې چې تا په خپلو حواسو نه دي درک کړي هغه
موجود وي؟

طیب: نه پوهېږم بنایي په یو د دغو څیزونو کې چې تا وویل یو مدبر
موجود وي او بنایي چې نه وي.

صادق: اوس چې د انکار له مرتبې د شک مرتبې ته رسیدلی یې هیله لرم
د شک له مرتبې د علم او ایمان مرتبې ته ورسیري.

طیب: زه شکي شولم ځکه چې تا له داسې څیزونو پوښتنه وکړه چې زه
په هغو علم نه لرم خو بیا هم څرنگه په هغه څه یقین وکړم چې زما حواسو نه
وي درک کړي؟

صادق : له دغې هليلې چې ستا په لاس کې ده. بيا يې د هليلې په ساختمان کې په تدبير او صنعت سره د خدای تعالی اثبات ورته وکړ چې پوښتنه به يې ورنه کوله او جواب به يې ترې اخست خو چې له اوږدې مناظرې وروسته طبيب ايمان راوړ او شکر يې ادا کړ (مفصله قصه د بحار الانوار دوم جلد کې په عربي راغلې چې د مرحوم مجلسي (حديث اهللجه) تالیف دی هغه کې شته هله دې مراجعه وشي.

www.melitahrik.com
0777 400 116

اضطراري منطق

کله چې له يوې خوا ماديون د خپلې ادعا (له خدای د انکار) د اثبات له براهینو راوړلو نامیده شول او د خدای تعالی د وجود د اثبات د دلایلو ابطال یې په عملي او فلسفي دلایلو ونه شوای کړلی او له بلې خوا د خپل مکتب د مقتضا او خپلو مسلکي مصالحو لپاره له خدای تعالی د انکار په خاطر مغالطو او سفسطو نه کار اخیستلو ته داخل شول. د خپل ضعیف علمي او فلسفي تعقل له نظره یې عوام الناس چې د درک د استعداد او د حقیقت د تشخیص له لحاظه فقیر وو قانع یا اغفال کړي نو اضطراراً یې لاس په ابداع او اختراع په اصطلاح جامعه شناسی باندې پورې کړ، په خپلو ظنیاتو او فرضیاتو د ټینگو فلسفي دلایلو د بطلان په فکر کې شول او په داسې نظر پردازیدو د ډول مکتبو سرکښان شول.

نو منکرینو په دې څرگند واقعیت علم لرلو سره سره په نااثبات شویو فرضیاتو پېل وکړ؛ ځکه چې فلسفي دلایلو سره د مقابلې توان یې په ځانو کې نه لیده نو په مادي سرگردانه فلسفه (که د فلسفې په نوم وبلل شي) د الهي فلسفې له معارضې عاجزه او د خپلو ادعاوو د اثبات دلایلو له وړاندې کولو پاتې راغلل بله لاره یې ونه موندله غیر له دې، چې: په نااثبات شویو فرضیاتو ته یې لاس ورته کړ خو د خپل مشکل حل له دغې لارې وغواړي او څرنگه چې اجتماعي علوم له بل هر علم لکه علمي قاطع منطق او ریاضي لرې دي او له بلې هرې علمي رشتې غیر یقیني دي. او له هر علمي مبحث ډېر مناقشه قبلوونکي دي. او د جدل او مغالطې لاره په کې خلاصه ده نو هغه لاره یې د دفاعي سنگر په نوم ځانو ته غوره کړې ده، په الهي او فلسفي اصیل معارف یې حمله او د خپلو رنگارنگ فرضیاتو دفاع یې پېل کړې ده او هر چېرته چې په تنگ شوي په بېرته یې دیوې بلې

فرضيې په ابداع پېل کړی دی که څه هم نوې فرضيې يې د مخکينۍ فرضيې منافي وي.

د مادي فلسفې مدافعانو هاند کړی دی، چې د کمونيزم د مکتب اساسي دستور العمل عملي مصداق وگرځوي او ووايي: هدف و سيله مشروع گرځوي! يعنې داسې مکتب چې د هر څه و سيله وي درسته وي که نادرسته عادلانه وي که ظالمانه، انساني وي که غير انساني خو چې مفروض هدف ته ترې د رسيدلو لپاره گټه ترلاسه کيږي درسته، عادلانه او حکيمانه بولي او بنايي د داسې مکتب چلونکي د راتلونکې ورځې په فکر مخکې له مخکې (د حقيقت نشتوالی) خپلو پيروانو ته تعليم کړی وي، چې: د لزوم په وخت د مصلحت له ايجاباتو سره و توانيږي هر مجاز د حقيقت په نوم او هر حق د باطل په نوم معرفي کړي، چې د حق او باطل د مبادلي له لارې په جنجال خپل هدف ته ورسېږي.

نو د خدای او مذهب مخالفينو له خدای پېژندنې سره د مبارزې په خاطر ظاهراً علمي بڼه کې له خپل ځان نه فرضيې او تېورۍ گانې جوړې کړي او په عوامو کې يې خورې کړي، ځينې يې داسې فرض کړي دي چې:

۱- خدای تعالی ته د توجه منشه ټولو نژادو، ملتو او قبایلو کې بالاخره ټولو فرهنگو او تمدونو کې په ټولو پېړيو او زمانو کې له طبيعت او د بني آدم د ژوند تهديد وونکو عواملو له وېرې گڼلې ده.

۲- بلې ډلې بيا (خدای ته د توجه) عامل (د طبيعت د وېرې) په ونج (د جهل او بې علمي) عامل گڼلی دی.

۳- ځينې نور (وېره) او (جهل) دواړه ابلهانه بولي په اندک تعمق پوهيدلي دي، چې: که په پخوانيو ټولو انسانانو کې د خدای پرستۍ عقیده د وېرې او جهل له مخې خوره شوې وای نو د علم او فلسفې په عالم کې چې د نړۍ په سطح غوره اشخاص لري څرنگه دغه علتونه هغوی ته توجیه کېدالی شي؟ يعنې اوس چې د خدای پېژندنې په مسأله د علم او

فلسفې تاريخ شاهدي ورکوي، د نړۍ د لويانو په مفکوره کې ثبت ده. ايا هغه هم داسې توجیه کولای شو، چې د وېرې او جهالت محصول ده؟ اوس خورا ستر پوهان حتی په اکثريت سره د علم او پوهې سرکښان د خدای پېژندنې په حلقې کې دي او مذهبي افراد په متافزیکي موازينو معتقد دي. لکه (اینشتین، نیوټن، پاستور، پاسکال، ماکس، پلانگ، دکارت او داسې ډېر نور چې ماديونو په غلطه هغوی مادي معرفي کړي دي) نو څرنگه یې چې نه شوای کولای دا ډول پوهان جاهل معرفي کړي (ځکه چې د دوی پوهه یې ځانو ته افتخار گڼله، نو له هغو فرضیو تېر شول. بله فرضیه یې جوړه کړه او ترننه په نظریو او تیوریو جوړولو اخته دي او احتمال لري راتلونکي کې هم (د فرضیه جوړولو کارخانه) یې خپل دغه کار ته دوام ورکړی. له دې کبله یې یو شمېر په خدای باندې عقیده (د حاکمې طبقې اختراع په محکومې طبقې د استثمار لپاره گڼلی)

۴- یو بل شمېر (هغه د ضعف او اختراع له اقیواو سره د مقابلې لپاره شمېرلې ده).

۵- او بلې ډلې (هغه د فقیرې او محرومې طبقې اختراع د خپلو الامو د تسکین لپاره بللې ده).

۶- ځینو هغه د جنسي تمایلاتو شا ته غورځولو لپاره یوه طرح محسوب کړې ده.

۷- بالاخره یو شمېر د خدای پېژندنې عقیده د (سلطان) او پادشاه د مفهوم پیدا کېدلو نتیجه گڼلې ده.

۸- یوه بله ډله هغه انساني کمالات او د قدرتونو تجسم معرفي کړې دی. خو هغه نکته چې دلته د ذکر کولو وړ ده هغه دا ده چې:

که د دا ډول اشخاصو په وینا کې دقت وشي او د دا ډول فرضیاتو او نظریاتو د پیداېښت علت ته توجه وشي، د ذکر شویو تېوریو بطلان به له

یوې خوا او خدای تعالی ته د انسان د توجه راز به له بلې خوا معلوم شي
ځکه هغه څه چې د داسې فرضیاتو سبب شوي دي دا دي چې :

د داسې نظریاتو څېښتنان نه دي توانیدلي (خدای پېژندنه) په خلکو بې
له کوم علت وگڼي او هغه سبب نه لرونکي معرفي کړي. نو هغه حس او
منطق چې دوی یې د خدای پرستې سبب او علت پیدا کولو ته اړ کړي دي
(د علیت عمومي قانون باندې اعتقاد) دی، چې انسان خدای پرستی ته
راکاري، او خپل حال ته یې متوجه کړي دي، ځکه چې دخپل عقل د فطرت
په اقتضایي مورد کې هم د نورو مواردو په څېر نه دي توانیدلي چې د عالم
په وجود بې له علت معتقد شي او عالم چې د معلولیت او مخلوقیت آثار
ترې څرگندوي بې له علت مؤثر وگڼي، که څه هم د دې علت په لټه کې کله د
خپل فکر د سطح د محدودیت په نتیجه کې د بت پرستی په دام کې
لویدلي او بت یې له خدای سره تشبیه کړی دی اما په هر صورت د خپل
سلیم فطرت په مرسته نه دي توانیدلي چې عالم بدون له علت وگڼي.

نو خدای پرستی نه د جهل منشاء لري او نه یې خوف او وېره د پیدایښت
دلیل ده او نه فقر او اجتماعي محرومیتونه او نه داسې نور عوامل، بلکې
خدای تعالی ته د توجه اصلي عامل کاملاً عقلاني او منطقي ریشه لري او
د خدای پرستی لپاره به د بل هر علت تصور د دې څرگند اصل د نالیدلي
په منزله وي، د فطري او نهایی قدرتمن له انگېزې به تېر شو چې هر انسان
له سالم فطرت سره د خالق لوري ته کشوي او خدای تعالی ته د قلبي توجه
ضامن دی (او وروستيو څېړنو چې په نویو روان شناسیو کې د انسان د
باطني شعور د پېژندلو په زمینه کې منح ته راغلي دي په خپله پر دغې
مدعی روښانه شاهد دي) او هغه څوک چې د مخه تر دې بحث د خدای
تعالی د وجود په اثبات کې خدای پېژندنه یې د بشري ټولني په حال د
مضراتو متضمنه گڼلې ده، او له خپله ځانه یې په هغه زیانونه مرتب کړي
دي ورپسې یې د داسې خپلو مرتب کړو مفروضو زیاتونو په استناد خدای

پېژندنې باندې حمله کړې او په دې طريقه د خدای تعالی له وجود منکر شوي دي، او نه دي توانيدلي چې دې دواړو جدا جدا مسایلو (يوه د خدای تعالی د وجود اثبات او بله په خدای تعالی د ايمان لرلو حاصله اجتماعي او اخلاقي اثرات) ترمنځ توپير ته قايل شي او هغه دواړه يوه له بله تفکيک کړي، هغه چې فلسفه کې بحث لاندې نيول کيږي دا موضوع ده چې ايا خدای تعالی وجود لري که نه؟

که ثابت شي چې خدای تعالی په خپله حقيقي معنا چې د جهان، انسان او هر خيز پيدا کوونکی دی وجود لري، بلکې وجود يې حق دی. دا اعتقاد له حقيقت خبرتيا ده، بلکې (مطلق حقيقت دی) نه انسان ته د زيان او ضرر، منشاء، نو څوک چې له عقل او فکر کار واخلې پوهيږي چې د ضرر، شقاوت او بدبختۍ منشاء جهل او بې علمۍ کېدلای شي نه په حقيقت او واقعيت پوهېدل. له دې کبله څوک چې دخپل جهالت له کبله عقل او تعقل بې ارزښته او خدای پېژندنه د ضرر او خسارې منشاء وگڼي غير له دې چې د عقلاوو په مخکې ځان باندې ريشخند وهي بل څه نه کوي، نو د مبداء په وجود اعتقاد هيڅ ډول ضرر او فساد منشاء نه شي کېدلای، بلکې د عقل له مخې او د ډېرو شواهدو په استناد د بني آدم حقيقي سعادت په ايمان کې دی او په خدای تعالی ايمان لرلو نه مقصد يوازې تصوري او واهي عقیده نه ده، چې د ذهنيته په مرتبه کې باقي پاتې شي او د بني آدم د شخصيت د اعتلا او کمال په لوري کې دې د هيڅ ډول تحول او خلاقيت منشاء نه وي، بلکې برعکس (په خدای ايمان) لرل هر چا کې د هغه د آثارو له مخې ټول بدن کې روښانتيا معلومېږي، ځکه چې علماوو د ايمان تعريف کې ويلې دي: ايمان په ژبه اقرار، په زړه اعتقاد او په اعضاوو عمل دی، نو د ايمان د تسلط حوزه يوازې د بني آدم د وجود يوه برخه نه ده، بلکې د انساني وجود يو کونج هم د ايمان له حوزې وتلی نه دی او د تاريخ په شاهدي د هرې زمانې هر امت هر شخص په زړه کې رښتونی ايمان

خای نیولی او د خدای تعالی د معرفت په نور روښانه شوی دی. واقعي نجات، کمال او سعادت هم هغلته دی او له هغه سره دی. نو له خدای منکرینو له هغې جملې مادیونو چې خپل مکتب (له خالق د انکار) په مبنا بنا کړی او په خپلې ادعا د اثبات لپاره هیڅ ډول دلیل نه لري او دا ډول انکار صرف د ماده پرستی د فلسفې د رهبرانو علمي ضد شخصي سلیقې محصول دی او هغه چا چې د خدای تعالی د وجود انکار د نویو علومو د کشفیاتو له مخې گڼلی، غلط شوي دي او د جهان د پوهې په نسبت په مرکب جهل کې واقع شوي دي یا د حقایقو د مسخ له لارې د تبلیغاتو قصد لري چې عوام خطا باسي عمومي افکار په تېره بې خبره ساده گان اغفال کې اچوي او بس.^(۲۰)

۲۰. محمد علي سادات (اصول و مبانی خداشناسی استدلالی)، چاپ سال ۱۳۲۱ انتشارات هدی ایران.

میتافیزیکی منطق

۱- د روش اختلاف :

په هرې علمي څانگه کې څېړنه ځانگړې لاره لري، چې د هماغې څانگې د موضوع په اړوند پرمخ بيول کيږي او حقيقت ته رسيږي نو د يوې علمي څانگې د څېړنې په طريقه د بلې علمي څانگې څېړنه نه شي کېدلای او نه دا چې د يوې علمي څانگې موضوع يو څيز وي او څېړنه له هغې موضوع د باندې بل څه کې کيږي؛ نو د علمي څانگو د څېړنو او مطالعې ځانگړو لارو پېژندلو ته چې رواج لري (مندولوژي) يا (روش پېژندنه) وايي. د مثال په توگه د (جامعه پېژندنې) د علم د څېړنې له طريقې، روش او لارې نه د (زيست پېژندنې) د علم څېړنه نشي کېدلای، بلکې هر علم د خپلې موضوع په اړوند ځانگړی (روش) لري، چې د خپلې څانگې په موضوع او اړونده مسئلو له څېړنو او مطالعې رښتيني نتيجه په لاس راځي نو د يوې موضوع په څېړنه کې د هغې له دائرې وتل او تجاوز په کار نه دي.

له دې امله لومړی د څېړنې لپاره بايد موضوع (ماهيت) وپېژندل شي بيا د هغې د څېړنې (روش) وپېژندل شي. پس له هغه دغه (خاصه موضوع) په (خاص روش) وڅېړل شي، يو انگليسي فيلسوف (ادينگتن) تجربوي پوه وايي: ماهيگير، چې جال او بو ته اچوي يوازې د او بو حيوانات نيسي هغه هم دومره، چې په جال کې ځاييږي او د هغه له سوريو، نه تېرېږي. نه دا چې له هغه د زرکو، هوسۍ، سويانو او د وچې د ژويو د بنسکار احمقانه هيله ولري.

د متافزیکي او د ماوراء الطبیعه واقعیتونو د حقایقو اشکال هم په دې کې دي، چې څوک د ماوراء الطبیعت جهان ته په نادیده د انکار په سترگو گوري د هغه بنکاري په څېر دی، چې له ماهیانو ډک سیند ته جال اچوي او ارزو د زرکو، هوسیو د بنکار کولو لري، خو چې جال راوباسي ماهیان په کې گوري او زرکې په کې نه وي، نو د (زرکو) له وجود منکر شي او له دې غافل وي، چې زرکې په سیند کې نه وي هغه په صحرا او ډاگو کې وي. هغه د ماهیانو په جال نه نیول کیږي د هغو د بنکار لپاره، دام او جلا وسایل پکار دي، نو څوک چې په تجربوي وسایلو د ماوراء الطبیعت د حقایقو درک کولو لپاره د څېړنې او حقیقت ته د رسیدلو هڅه کوي داسې دي لکه چې د جراحی په چرې د الکتروماتیټیک د څېړنې په فکر کې لویدلې وي.

د ماوراء الطبیعت واقعیات کوم مادي او طبیعي کار نه دی، چې صرف د آزمایش په مرسته یې حقایق کشف شي، بلکې د ماوراء الطبیعت د واقعیاتو د حقایقو د کشفولو او څېړلو لپاره باید د دې خاصې موضوع د پېژندلو او څېړنې لپاره له (خاص) روش استفاده وشي؛ ځکه چې حس او تجربه له دې حده تجاوز نه شي کولای او د ماوراء الطبیعت له سرحد نه شي تېرېدلای همدارنگه د هغه علم حقایقو ته هم نه شي رسیدلای، بلکې انسان تصور او تفکر د عقل او استدلال په مرسته د ماوراء طبیعت له سرحد اخواد استدلال او استنتاج په توگه د هغه عالم د حقایقو ادراک کولای شي. له دې لارې د تجربوي علومو زیاتو متخصصینو پوهانو خالق پېژندلی دی او د خپل تجربوي منطق په مرسته له داسې حقیقت پرده پورته کړې ده، خو بیا هم چې انسان هر څومره د علمي معرفت په لاره کې پرمختگ وکړي. د هغه ماشوم په څېر دی، چې تر و تازه حیرت ناکو تعجباتو انتظار ته آماده او تیار وي، نو بې غرضه زړونه شک نه لري، چې د دې منظم او حساب شویو حدوداتو ماوراء یو داسې قدرت دی، چې په

نهایت حکمت علم، شعور او مشیت کې دی، اما هغه څوک چې حیرت وونکی شعور د بې شعوره او ړندې مادې محصول معرفي کړي باید پوه شي، چې شعور له فاقد شعور حاصلېږي نو په دې صورت کې په علم له جهل رنایې له تاریکي او بالاخره وجود له عدم هم حاصل شي، خدای پاک فرمایلي دي :

"قل هل یستوی الاعمی و البصیر ام تستوی الظلمات و النور (رعد ۱۶۱) یعنی ووايه : ایا بینا او نابینا برابر دي، ایا تاریکي او روشني برابرې او یو شانته دي؟ دا انکاری استفهام دی یعنی نه! هیڅکله بینا او نابینا، تیاره او روښني سره برابر نه دي.

نودما وراء الطبیعت د عالم د حقایقو څېړنې په حس او مادي وسایلو نه شي کېدلای، بلکې د عقل او استدلال جلا وسایل او روشونه لري.

۲۔ متافزیک منطق :

اوس گورو، چې متافزیک حقایقو کې د څېړنې او مطالعې روش څه دی؟

آیا داسې روش اصولاً شته دی، چې د بني آدم سوچ له محسوساتو د فوق عالم پورې رهنمائي کړي؟ او د ماوراء الطبیعت حقایقو په درک او پېژندنه موفق شي؟ یا داسې روش او وسیله په مطلق ډول د انسان په اختیار کې شته؟

د تجربې منطق طرفداران وايي: انسان د پېژندلو لپاره غیر له تجربې او ازمېښت بل هېڅ ډول مقیاس په اختیار کې نه لري.

او د متافزیک منطق طرفداران وايي: د (عقل قوه) د متافزیکي حقایقو په مطالعه او پېژندلو کې هغسې نقش لري، چې (تجربه او ازمېښت) یې په حسي علومو کې لري. یعنې که (تجربې روش) مادي څیزونو کې د څېړنې او مطالعې روش مشخص کړی دی، په مابعد الطبیعه فلسفه کې هم (تعقلي روش) د حقایقو د کشف وسیله ده حتی په انسان کې د دې پټې قوې په توګه نه یوازې متافزیکي پېژندنې کیدلای شي، بلکې تجربې پېژندنې هم ورباندې کیږي؛ نو کله چې په تجربې علومو کې د داسې عامل حکم او قضاوت دقبول او اعتماد وړ دی ولې په څه علت په نورو موردو کې دهغه له احکامو استفاده ونه شي او ولې اعتماد ورباندې ونه شي؟

دلته دوه ډوله ادراکات یو (تصور) او بل (تصدیق) په نظر کې دي، چې (تصور) هغه ادراک ته وايي، چې هېڅ ډول حکم د نفي یا اثبات ورسره نه وي لکه له (اور) د هر چا خبرتیا یا (کاغذ) او نور، اما (تصدیق) هغه علم او ادراک دی، چې اقلأ د دوه نسبتې تصورو په منځ کې موجود شي او حکم، تصدیق یا قضاوت ورباندې وشي لکه (اور سوځونکی دی) چې دا تصدیق د دوه نسبتې تصورو د اور او د سوزیدونکي ترمنځ برقرار شوی دی یا (دا

کاغذ سپین دی، چې دا عبارت حکمي او تصديقي مفهوم لري چې د کاغذ او سپین ترمنځ واقع شوی دی نو هغه څه چې دلته یې بیانول په نظر کې دي د (تصدیق علم) پورې تړلي دي.

په منځنیو پېړیو کې اروپایي فرهنگ سخت د مسیحیت له تاثیر لاندې و، خو کله چې د بیت المقدس د استرداد لپاره په ۱۰۹۵ کې صلیبي جگړې پېل شوې او له اسلام یې معلوماتونه حاصل کړل حیران پاتې شول نو صلیبي جنگونو کې اروپایي فرهنگ د اسلامي فرهنگ تر تاثیر لاندې راغی، د مسلمانو علماوو د اسلامي حکماوو د عربي آثارو د جمع کولو له لارې یې د مسیحیت نړۍ د اسلامي پوهانو او یوناني فلاسفه وو سره اشنا کړه له پخوانۍ مفکورې چې تعقل او تجربه یې نه منله، یو څه رابنکته شول چې لاندې یې بیان مخې ته راځي.

۳_ د تعقلي منطق مبادي:

د تعقلي منطق له نظره یو شمېر مفاهیم او عقلي مبادي وجود لري، چې هغه نه په تجربه او مشاهده زده کېږي او نه د برهان او استدلال له لارې حاصلېږي، بلکې د داسې مبادیو او معانیو حصول انسانانو ته د (عقل د فطرت) په مرسته کېږي ځکه ورته (بدهي اولی) وايي.

عقلي اولیه بدهیات: یو لړ اصول او تصدیقات دي، چې انسان یې په خپل عقلاني استعداد، د یقیني، حتمی او ضروري معلوماتو په صورت مومي او هغه د خپل تفکر مقياس گرځوي او هر علم په هغه سنجوي.

که د تجربې منطق د ادعا له مخې چې وایي ټول بشري احکام او معلوماتو نه د تجربې او مشاهدې له لارې حاصل شوي دي او په نتیجه کې ټول معلومات په واسطه وي او بې واسطې معلومات د انسان عقل ته نشته په دې صورت کې هر حکم د (واسطې) صحت پورې اړه لري لکه (تجربه، مشاهده او نور) او د داسې واسطې صحت به هم یا په بداهت پورې روښانه او مسلم وي، چې په دې صورت کې به (بدهي) بې واسطې

وي او يا به د دې صحت هم د بلې واسطې په صحت پورې مربوط وي چې د واسطې واسطې په برخه کې به همدارنگه مسئله تکرارېږي. بنا پر دې که ټول بشري احکامي تصدیقات او معلومات واسطې سره وي هغه به ټول مشروطي معلوماتونه وي چې شرط یې موجود نه وي. په داسې صورت کې به ټول علوم او بشري معارف په دې علت چې صحت یې مسلم نه دی وران او ویجاړ او د بشري معرفت ماتی. به متزلزله او ړنگه شي. په داسې صورت کې نه بسایي، چې په هیڅ علم او پوهې اعتماد وشي نو باید د بشري معلوماتو ترمنځ خو اصوله موجود وي، چې د هغوی صحت نه د واسطې په وساطت بلکې د بې واسطې په صورت د عقل په نزد په بدهت روښانه او مسلم وي او د هغو درستي او صحت عقل مطمئن کړي وي.

دا ډول اصول او اولیه عقلي مبادي، چې د تجربې محصول نه دي او اصولي، کلي او ضروري دي، د محسوساتو او مادیاتو چوکاټ کې یې شمول محدود نه دي، بلکې هر هغه شي کې شاملیدلای شي چې له وجود نه گټه لري یعنې د هغو علمي اصولو او قوانینو په خلاف چې د تجربې رېښې لرلو په علت یې د شمول دائره په محسوساتو او مادیاتو کې محدوده وي دا ډول عقلي اصول او کلیات په (مطلق وجود) کې شامل دي. مادي وي او که غیر مادي او هیڅ موجودله داسې اصولو مستثنی نه دی. دا ذکر شوي عقلاني اصول او معارف او عقلاني استنتاج او استدلال د داسې اصولو په بنیاد د (تعقلي منطق) اساس تشکیلوي.^{۲۱}

^{۲۱} - ذکر شوې مرجع.

خدای پېژندنه په دین او فلسفه کې

فلسفه له دین نه راختلې ده، د فلسفې هر عنصر (فن او علم) له علم کلام، د عباداتو فن، اخلاقو علم، حقوق او نور د اجتماعي علومو تظاهر کوي او هغه برخه علوم چې د خدای په وجود پورې د مادې صورت، انرژي او شعور پیدا کوونکي په توګه او د خدای تعالی صفات چې د ټولو طبایعو او موجوداتو د خواصو او فعالیت د منشاء په توګه دي. طبعاً باید په فلسفه طرحه شي او د کلام علم چې په دې برخه کې بحث کوي داسې علم دی، چې د هغه په علمي ماهیت د فلسفې روحیه غلبه لري.

فلسفې د دین په لاره کې د یوې الی او وسیلې په توګه خدمت کړی. باید د دیني او اخلاقي خدمت لپاره ترې کار واخیستل شي. نو د چا چې دیني او د خدای پېژندنې ملکه ضعیفه وي فلسفه استعمالوي علوم هم په دې لاره کاروي خو د علم اثر د فلسفې په نسبت دې لاره کې کم وي له دې امله په دې لاره کې له علومو استفاده کول لکه کیمیاوي علاج او په عقیده کې له فلسفې استفاده لکه د غړي (عضو) علاج داسې دی څرنگه چې د ځان او خدای پېژندنې غریزه انساني پاکه او نظیفه ده، نه مادي او حیواني غریزه، له دې کبله په خپله ذاتاً فلسفې ته لار میندونکې شوه. نو انسان د خپلې غریزې په اساس د ځان پېژندنې لټه کې په دې عقیده شو، چې دی د یوه داسې مقتدر او بې مثله، ذات پیدا شوی څیز دی، چې د ده ذات باید ضروري او د کمال په ټولو صفاتو متصف وي. که نه داسې څیز، چې نن وي سبا نه وي، ضعیف او ناقص، مادي او مرکب وي د دې کائناتو مصدر او منشاء نه شي کیدلای، دې مفکورې دومره انکشاف او تحول کړی، چې د واجب الوجود مجرد، ابدیت او نور لا یتناهي مثالونه د بشر په معلوماتو

کې اضافه شوي دي او بشر توانيدلی دی، چې فلسفه تکميل او تدوين کړي، چې په اصل کې د دين يو فصل دی. که څه هم ځينې يې د دين په ضد استعمالوي.

په يونان کې د مسيح له ميلاد نژدې ۹ پېړۍ مخکې او له موسی (ع) څلور پېړۍ وروسته او له ابراهيم (ع) تقريباً شپږ پېړۍ وروسته فلسفه پيل شوې ده.^{۲۲}

ابراهيم خليل الله د خدای پېژاندنې په څېړنه کې چې لمر وليد د خدای گومان يې پرې وکړ خو کله چې هغه ولوېد وويل: الله تعالی زوال نه لري او دا لمر خو زائله شو، نو له خپلې مفکورې وگرځېده. بيا يې په سپورمۍ او ورپسې يې په ستورو د خدای گمان وکړ خو چې هغه به پر بوتل دي به له خپل گمان تېرېده او ويل به يې چې: دا چې فنا خدای گڼل يې روا نه دي خو چې په حقيقي ډول د خدای تعالی په پېژاندنه موفق شو. دا ډول چې ابراهيم خليل الله په خپل تحقيق کې خدای تعالی په صحيح ډول وپېژانده او له منحرفو لارو يې ځان بچ کړ هر چا ته ښايي چې له اشتباهاتو ځان وژغوري حقيقي خدای تعالی وپېژني او په هغه ايمان راوړي، والدين په دې برخه کې خپل اطفال بايد په سمه لاره برابر وساتي او ترې منحرف نه شي. نو هر څوک چې د خدای تعالی لټون کوي هرو مرو د خدای پېژندنې هدف ته رسېږي.

خدای پېژندنه د یونان فلسفه کې

د اتوم نه تر شمسي نظامو د ټولو کائناتو نظما و د سپلین دلالت کوي چې د دې پراخه تکوني نظام چلوونکي مدبر حکیم او علیم هغه ذات دی چې د ورې نه وره او د لویو نه لویه پدیده یې هم تر کامل او پوره نظم لاندې راوستې ده. دې برخه کې د یونان او نورو فلاسفه وو په لاندې ډول نظریات لري:

فلاسفه له محسوساتو انکار نه شي کولای ځکه چې دوی د کامل اصل ثابت او غیر متغیر، د موجوداتو له صفاتو مجرد ذات په لټون کې دي، چې د اشیاءو پیدا کوونکی ورته وویل شي او د کایناتو د اصل او مصدر په توګه ومنل شي. د دوی دغه تلاش له ملحدینو سره د مبارزې په خاطر یا خدای تعالی ته د بلټنې لپاره نه و، بلکې د دوی دغه هاند د خپل عقل د ارضا او قناعت او د حقیقت څرګندولو لپاره و، دلته صرف د متالهیڼو نظریات په ساده ډول لنډ لنډ راوړو غرض زموږ د انسان د خدای پېژندنې د فکر تشبیت دی. هغه انسان، چې له الهي کتاب د خدای تعالی پېغمبرانو سره اشنایي نه لري، مونږ دلته د پخواني شرق ادیان او له (اهورا مرزاد) د خیر خدای او د شر خدای (یزدان) او اهریمن او له ثنوي ادیانو صحبت نه کوو اگر چې دا هم د خدای پېژندنې لټون دی او رابښي چې انسان په تېرو تیارو وختو کې هم د خدای پېژندنې په لټون کې و. مونږ دلته له هغه وخت پېل کوو، چې د انسان فکر له تماسو او شرقي ارتباطو وسطې آسیا او

مدیترانه کې منظم او مرتب شول د فکر نواع او قهرمانانو په کې ظهور وکړ.

دلته د یوناني فلاسفه وو څخه د ځینو نظریات په لاندې ډول راوړو.

۱- اکرینوفانس (۵۷۰-۴۸۰ ق، م)

اکرینوفانس د یونان له لومړنیو فلاسفه وو یو تن دی، چې په خپلو معاصرو برتري لري. ده د یونان خرافات چې خدای یې د تجسم مفکوره کې د بشر په هويت کې افاده کاو ونه منل، د یونان د خدایانو، چې خوراک او څښاک یې کاو توالد، تناسل او مړه کېدل یې درلودل د هغه په هکله یې وویل: خلکو په خپله خدایان اختراع کړي د هغو تصور د خپلو ځانو په څېر کوي، که غوایانو، او بسانو، اسانو او زمریانو رسم کولای شوای خدای به یې د خپلو ځانو په څېر رسم کاو مگر داسې نه ده. غیر له یوه خدای بل خدای نشته هغه له ټولو موجوداتو پورته دی.

زمونږ په څېر مرکب نه دی او نه زمونږ په څېر فکر کوي. د دغه ذات ادراک د بشر د عقل په توان کې نه دي، یو انسان هم خدای تعالی په حقیقي صورت نه شي پېژندلی که څوک یې تصادفاً په حقیقي توصیف هم وپېژني او هر څه یې چې ویلي وي حق او حقیقت وي بیا به هم نه پوهیږي، چې دی حق او حقیقت وایي. څه چې کرینوفانس ویلي دي نورو فلاسفه وو هم هغه تایید کړي، خو ځینو ساده صحبت کړی او ځینو په مغلقو تعبیرونو هغه مطلب افاده کړی، خو خلاصه او نتیجه یې یوه ده، چې هغه د خدای تعالی په وجود باندې ایمان او اعتراف دی. په دې ترڅ کې داسې کسان هم شته، چې له سمې لارې منحرف شوي په بله لاره تللي عجیب او غریب تصورات او خیالات یې وړاندې کړي دي. له هغې جملې یو هم دیموکریت دی، چې وایي^{۲۳}:

^{۲۳} - تجلی خداوند در افاق وانفس / ۷-۸ و قصه الایمان / ۲-۴۳.

۲- دیموکریټ :

د هر شي موجودیت د هغه شي په جوړوونکي دلالت کوي، دغه ستر کائنات هم د هغه په جوړوونکي دلالت کوي چې د کامل قدرت او زور خاوند دی. ځینې کسان چې له سمې لارې منحرف شوي عجیب تصور کوي لکه دیموکریټ چې ویلي یې دي: دا جهان لایتناهي متشابه او لا متناهیو اذلي او ابدي ذرو او اتمو څخه تشکیل شوی، چې په لایتناهي خلا او فضا کې په خپله په حرکت کې دي د هغو له امپزش او تصادم ټول جهان او موجودات جوړ شوي دي او د اشیاوو په صفاتو او ممیزاتو کې چې اختلاف څرگندېږي دا د هغه اختلاف نتیجه ده، چې د اشیاوو د وجود په ترکیب او تالیف، کیفیت او موقعیت کې او یا د ادراک کوونکو د درک په اختلاف کې دی. د دیموکریټ دلیل د ذراتو د اذلیت او ابدیت په برخه کې دا دی، چې وایي: وجود له عدم نشي راتلی، بلکې له هستۍ څنې منخ ته راځي لکه چې هستي نه نشته کېږي، دی وایي:

که په تشه فضا یا خلا کې ذرات نه وای د نورو اشیاوو وجود به ممتنع و، ده عقیده لرله، چې په جهان کې درې اولي حقیقتونه موجود دي. (ذرات، خلا، حرکت) دیموکریټ داسې تصور کاوه، چې د ذراتو حرکت (د کورکورانه او بې هدفه ضرورت) نتیجه ده، چې ذرات یې د حرکت امیزش په پیدا کولو مجبور کړي دي، دا ډول له صحیح فکر منحرف شوي حتی تصور کوي، چې ارواح او الهه هم له ذرو مرکب شوي دي، چې د دغه (کورکورانه بې خبره او بې ضرورته) قوت په توگه په حرکت کې دي. دا ډول تصورات غلط او له عقل لرې دي ځکه چې که یو وران ساعت په بند دکان کې کېښودل شي که هر څومره وخت پرې تېر شي هغه ساعت به خپله جوړ نه شي او نه به کومه بیدیا کې په خپله کوم تعمیر جوړ شي خو چې ساعت جوړوونکی هغه ساعت او معمار هغې میداني کې تعمیر جوړ نه کړي نو څرگنده شوه چې شیان جوړول جوړوونکی لري چې هغه خدای تعالی دی.

دیموکریټ چې ویلي له عدم څه شی نه پیدا کېږي خو مونږ وینو چې خدای تعالیٰ په ځمکه له عدم ژوند پیدا کړی دی ځکه چې د جغرافیه پوهانو په نظر د ځمکې کره له لمر راپه شوی ده چې د لمر حرارت کې ژوند ناممکن دی نو د ځمکې پارچه کې یې هم ژوندی څیز نه و خو وروسته چې سره شوه خدای پاک ژوند په کې پیدا کړ او حیوانات په کې منځته راغلل. دا نظر ځینې فلاسفه وو هم تائید کړی لکه اناکساغوراس.

۳_ اناکساغوراس :

اناکساغوراس یوناني فیلسوف په خپل وخت کې د ستر ایمان لرونکي په شان وویل : مستحیل دي چې ناپوه، کون او وړوند قوت او قدرت دا بنکلی او بنایسته نظام چې په دې جهان کې ځلیږي پیدا کړی. ناپوه او ناخبره قوه غیر له خپل سرې او انارشی بل څه شی نه شي جوړولای نو له دې کبله څوک چې مادې ته حرکت ورکوي کاملاً عاقل، رشید، سلیم، پوه او حکیم دي. د ده له خبرو څرگندیږي چې په خپل سلیم عقل پوه شو چې دا محکم نظام حتماً له کامل عقل صادرشوی دي، دی لومړنی فیلسوف دی، چې روحاني فلسفي دروازه یې خلاصه کړه فکر او نظریې په حق وڅرخېدل او د ارسطو دستاینې وړ وگرځید. دا رنگه پخواني پوهان د خدای پېژندنې په طرف تللي کله بنسويدي له سمې لارې او سالم فکر او بنسويدي او کله یې د سالم فکر کولو په لارې بنسويدي دي. د ده مفکورې ته نورو فیلسوفانو هم رجوع کړې او هغه یې تائید کړې ده.

سوفستایان

په دې ترڅ کې سوفستایان او د سوفزم پیروان د جدل زده کوونکي وو او د حقایقو په اړولو کې یې د کاذبو په توګه مهارت درلود تر یوې اندازې په انحراف او پرته پرته ویلو کې غرق شول نژدې وو چې د دوی کړنلاره او اساسات د عقل او معرفت مباني ږنګه کړي، خو پوهانو فلاسفه وو عقیده لرله، چې حقیقت په عقل پیژندل کېږي او حس د حقیقت په ادراک کې نقش نه لري ځکه چې حواس سراسر غولونکي دي او سوفستایانو د عقل په توګه پېژندنې نه انکار کړی یوازې احساس د پېژندلو مصدر ګڼي.

۴- پروتاګوراس :

پروتاګوراس مشهور سوفیست انسان د هر څیز مقیاس وګاڼه او حس یې د پېژندلو او معرفت یوازینی وسیله وشمېرله، مګر دا چې خلق د جسم او عمر د اختلاف په اساس خپلو احساساتو کې یو له بله توپیر لري له دې امله د حقیقت ادراک مستحیل دی او هغه څه چې یو شخص یې درک کوي د همدغه په نسبت صحیح دی او څه چې خطا نومېږي اصلاً وجود نه لري.

۵- جورجیاس :

جورجیاس فلسفه وروستني هدف ته ورسوله د اشیاو له وجود یې بیخي انکار وکړ علم او معرفت پېژندنه او تفاهم یې د خلکو ترمنځ مستحیل وګاڼه، حال دا چې دا ډول پرته پرته ویل او باطل بافي په علمي او فلسفي بحثو کې ځای نه لري.

۷- سقراط :

سقراط معرفت او پیژندګلوي د فلسفې بنسټونه وبلل. د معرفت او ادراک قوانین یې په عقل باندې بنا کړل، دی وایي : په حواسو د معرفت

بنا کول معقول نه دي ځکه چې حواس د اشخاصو شرایطو حالاتو د اختلاف له کبله مختلف او متفاوت کیږي، بنا پر دې لازم دي، چې د معرفت او ادراک لپاره یو ثابت اصل ولټول شي، چې خلک په هغه کې اختلاف ونه لري او هغه عقل دی، زموږ په معلوماتو او معارفو کې له یوې خوا جزیبي ادراکات وجود لري، چې د حواسو له لارې لاس ته راغلي او له بله پلوه په هغه کې کلي او عمومي ادراکات موجود دي، چې په نړۍ کې له ذهن د باندې محسوس وجود نه لري، حسی مدرکات جزیبي دي د اشخاصو او فکري محیط او د هغو د ژوند په اختلاف تفاوت او اختلاف قبولي. اما عقلي احکام چې څو پورې سلیم عقل وي اختلاف نه لري. د کلي عقل د ادراکاتو په توګه د هر شي لپاره حد او تعریف تهیه کیدلای شي او د حقایقو لپاره صحیح ثابت مقایسات منع ته راوړل کیدلای شي.

۷- سیسرون :

سیسرون وايي سقراط فلسفه له اسمان نه ځمکې ته رابنکته کړه، هغه افاق ته کم کتل. د ده ټوله توجه نفس ته وه د اخلاقو علم یې بادوامه، حقیقي او مفید ګانه او عقیده یې لرله، چې اخلاق دانسان ماهیت معلوموي.

سوفستایانو ویل : انساني طبیعت شهوت او هوس دی او قوانین د طبیعت د مهارولو لپاره وضع شوي دي. له دې کبله نسبي څیزونه د احترام وړ نه ګڼل کیږي. دوی ویل : څوک چې قوم والا، مالدار او قوي عاقل او ماهر وي حق لري، چې دغه قوانین په سپکه سترګه وګوري حتی منسوخ یې کړي او د خپل طبیعت مطابق روان شي.

اما سقراط ویل : انسان عبارت له روح او عقل دی چې په حس باندې د تدبیر قوه لري، عاده قوانین له عقل صادر شوی او له انساني طبیعت سره موافق دي. په بل عبارت دغه قوانین د غیرمکتوبي قوانینو کاپي دي، چې خدای تعالی هغه د انسانانو په زړونو کې په ودیعت ایښي دي. څوک،

چې د عادلانه قوانینو احترام کوي د عقل او الهي نظام د ارشاداتو احترام کوي. داسې خلک هم شته، چې د دې قوانینو په خلاف حیلې جوړوي خو په دې نړۍ کې هغو خوندونو کې پاتې شي خو دوی به په بل جهان کې له عادلانه قصاص سره هرو مرو مخامخ شي.

۸_ افلاطون :

افلاطون د سقراط شاگرد د خپل استاد د معرفت تیوري تائید کړې او دا معرفت یې د (مثل) یا مثالونو په پایه درولي دي. دی عقیده لري، چې کلي معاني د حواسو په توګه نه درک کېږي. هغه یوازې عقل درک کوي د مثال په توګه بنایست او بدرنگي معاني دي، چې په ډېرو داسې څیزونو کې چې په خپلو مظاهرو کې یو بل سره مختلف دي ملاحظه کېږي. اما په کومه وسیله پوه شولو چې دا څیزونه په جمال او ښکلا کې یو بل سره اشتراک لري. زمونږ حواس دغه اشتراک نشي پیدا کولی، بلکې د هغو میندونکي زمونږ عقل دی (عقلونه دي) چې په ښکلا کې یې مشترک څیزونه یو بل سره مقابله او مقایسه کړي او د هغه ښکلا مومي او دغه مقایسه ایجابوي، چې زمونږ عقلونه د بنایست او بدرنگۍ په برخه کې د مخه سلیم او اساسي فکر ولري. داسې فکر زمونږ د عقل اختراع نه ده که نه حقایق به د سوفستایانو غوندې په شخصي او محض فردي مقیاس قیاس او اندازه کولای شوای. بنا پر دې وایو چې دغه کلي معاني زمونږ د عقلو تر شا حقيقي وجود لري، افلاطون د هغه نوم (مثال) ایښی دی. زمونږ نقشونه او روحونه د مخه تر هغه چې روح په وجود کې ننوزي د مثل په عالم کې یې هستوګنه درلوده او بس له هغه چې روح زمونږ وجود کې ننوت د مثل جهان یې هېر کړ خو کله یې چې نظر په کلي معانیو لکه بنایست او بدرنگۍ ولوېږي هغه وخت د هغه مثال یاد ته راولي. داشیاوو ترمنځ بنایست او بدرنگي د مقایسې او مقارنې په اساس درک کوي. د ټولو کلي معانیو ادراک لکه فطانت عدالت او خیر... په همدې ترتیب

دی، بنا پر دې علم د مثالونو تذکر او یادونه دی او جهل د هغه هیروول دي، او د ژوند تجربې و سیلې دي، چې عقل د هغو په توگه په هغه څه سره چې پخوا د مثال په نړۍ کې ورسره اشنا و متوجه کوي. د افلاطون په نظر کې مثالونه مادي نه دي، بلکې مجرد معاني دي د هغو د وجود عناصر د هغو له خپله جنسه دي له کوم خارجي څیزو سره یو ځای شوي نه دي.

مثالونه د اشیاءو اساس دی او په کوم بل څیز نه دی ولاړ، بلکې نور څیزونه په هغو ولاړ دي. دغه مثالونه ثابت، ابدی ساکن او کامل دي زمان او مکان یې نه شي محدودولای...

له دغه ځایه افلاطون د خدای تعالی په وجود اعتراف کړی او هغه پیدا کوونکی د جهان او د امورو مدبر گڼي او د دې فکر او ادعا د اثبات لپاره دلایل اقامه کوي، چې له هغو ډېر مهم د نظام دلیل دی، چې وایي:

(جهان د جمال او نظام نمونه ده) په هېڅ صورت امکان نه لري، چې دغه جمال او نظام د اتفاقي علتونو نتیجه او تصادفي وي، بلکې د عاقل او کامل ذات پیدا شوی صنعت دی، چې د نیکیو اراده لري او هر څیز یې د قصد او حکمت له مخې پیدا کړی دی.

د فکري تحول او تکامل له نظره کومې ورځې نه چې انسان انسان شوی او د عقل په توگه له نورو ممتاز شوی زموږ دا ځمکه او آسمان هېڅکله د یوه برحق خدای له مفکورې فارغ او خالي شوي نه دي او نه به خالي شي. پوهان تل د برحق خدای په لټون کې دي. ځینو یې لاره وموندله د ځینو عقل د هغه له تصور نه عاجز شو، گمراه شول.

د دوی په څنگ کې پوهان فلاسفه بلکې ټول بشریت تصور کوي، چې دا پلنه پراخه نړۍ ناممکنه ده، چې له مطلق عدم نه موجود شي. هر پېل په حقیقت کې د تغیر او تحول له جز نه پرته بل څه نه وي، نو لازم دي چې یوه ازلي او قدیمی ماده فرض شي، چې ټولو موجوداتو له هغه شکل اخستی

وي او منځ ته راغلی وي، دغه لومړنۍ ماده د ځينو په نظر اوبه، او د ځينو په نظر هوا وه. ځينې اور او ځينې خاوره معرفي کوي. ځينې دا څلور واړه د موجوداتو منشا گڼي، ديموکریت چې اتومي مذهب ورته منسوب شوی عقیده لري، چې جهان له متشابه او متجانسو لا يتناهی اتومي ذراتو چې لا يتناهی فضا کې په حرکت دي جوړ شوی دی. د افلاطون له نظر سره مناسب دی چې ووايو: اتوم دومره وړوکی دی چې په میکروسکوپ هم نه بنکاري، د هغه لیدو ته له (الکتران میکروسکوپ) نه کار اخیستل کېږي. دغه وړه زره چې په غور وکتل شي داسې نظام په کې بنکاري چې تعجب ورته کېږي. د الکترونو گرځېدل په خپل مدار او د هر عنصر د البکترونو ټاکلې شمېر او د هغو د مدارو نظم دلیل دی چې یوه پوه، حکیم او لطیف ذات جوړ کړی دی چې هغه خدای پاک دی.

۹_ انکسیمندر :

انکسیمندر فکر کوي، چې مخلوق هر یو د صفاتو لرونکی دی، چې د هغو په توگه له نورو موجوداتو توپیر لري نو معقوله نه ده، چې هغه ټول څیزونه د صفاتو او ممیزاتو له تفاوت او اختلاف سره له داسې مصدر او اصل منځ ته راغلي وي، چې له هغوی سره د خپلو خاصو صفاتو او ممیزاتو له لحاظه متفاوت دي نو له دې کبله معتقد شوی چې: د موجوداتو اصل او منشاء یې شکل او غیر متناهی ماده ده.

۱۰_ فیثا غورث :

فیثا غورث عقیده لري، چې د دې جهان اصل او منشاء باید داسې عام صفت لرونکی څیز وي، چې ټولو مادي او غیر مادي څیزونو باندې شامل وي او دا خاصیت په عدد کې موجود دی ځکه د اشیاءو بې رنگي، بې بويي، بې خوندي او بې حجمي تصور کیدلای شي، مگر دا ناممکنه ده، چې داسې یو څیز ومومو، چې د شمېر قابلیت ونلري. دا د تجریدي نظریه که څه هم خیالات دي خو بیا هم له مادي منزله او مجرد خدای او برحق

خدای رسیدلو ته د انسان له تلاش نمایندگي کوي او د بشر تمایل خدای پېژندنې ته څرگندوي.

کله چې افلاطون غواړي توصيف کړي چې دا جهان خدای تعالیٰ څنگه پيدا کړی عقل يې مشکل سره مخ کيږي نه توانيږي چې له نيستی د هستۍ تصور وکړي له دې کبله وايي: اشيا له مادې (هيولا) او صورت تشکيل شوي دي. او صورت له مادې يو ټاکلی خيز جوړوي، ځکه چې صورت د داسې مثال اثر دی، چې اشياوو ته ټاکلی شکل ورکوي، اوس د خپل مثال صورت په لاس راوړی، چې بې وصفه او بې شکله ماده وي او چا چې د طبيعت مادې ته شکل او د هغې مثال ورکړی او هغه يې له نيستی پيدا کړی خدای دی. په هر صورت افلاطون د نورو پوهانو غوندې د خپلې عقلي ناتوانۍ له کبله له مطلقې نيستې د هست کولو تصور د داسې تصوراتو د تاييد او تشبیت په طرف کش کړ شو.

۱۱- ارسطو:

ارسطو ته چې د لومړي بسوونکي لقب ورکړی شوی د خدای تعالیٰ په وجود عقیده لري خو کله چې غواړي د هغه د وجود له اسرارو معرفت حاصل کړي نو د نورو غوندې نښویدلی دی.

عقیده لري، چې: د معرفت د حاصلولو لپاره حسي ادراک لومړنی قدم دی. دویمه مرحله د تجربه او دریمه مرحله يې فکر (نظري تامل) دی، چې استنتاج او حکم ته پرې رسيږي. دا ټول فکري منطق دی، چې ارسطو د هغو قواعد او قوانین ترتیب کړی او له هغه يې علم منځ ته راوړی، چې د هغه په توگه يې د فلسفې په تاريخ کې د (اول معلم) لقب اخستی دی.

دې ستر مفکر ماده له نيستې تصور نه کړه، بلکې ماده يې قديمي وگڼله. وې ويل: ماده کوم ټاکلی خيز نه شي کيدلای ځکه چې صورت نه لري. دی ونه توانيد، چې د مادې تعريف وکړي. دومره يې وويل، چې ماده قابليت او استعداد منل دي يعنې ارسطو د جهان پيدا کيدل د نورو الاتو په شان

تفسیر کوي، چې انسان هغه له ټاکلو ماده په ټاکلي صورت او شکل د ټاکلي غرض او هدف لپاره جوړوي.

ارسطو عقیده لري، چې هر شی د لاندې څلورو علتونو په نتیجه کې منځ ته راځي.

مادي علت: هغه ماده ده چې له هغې شی جوړېږي.

صوري علت: هغه صورت دی، چې د هغې په وسیله ماده یو معین شی جوړېږي.

فاعلي علت: هغه علت دی، چې یو څیز جوړوي شکل او صورت ورکوي.

غایي علت: هغه هدف دی، چې د هغه لپاره فاعلي حالت په ټاکلي شکل یو شی جوړ کړی دی.

د مثال په توګه په میز او چپرکټ کې مادي علت لرګی دی. صوري علت د هغو شکل دی، چې لرګي ته یې ورکړی دی او له هغه میز او چپرکټ جوړ شوی دی. فاعلي حالت یې نجار (ترکان دی، چې چپرکټ یې جوړ کړی او غایي علت یې له میز او چپرکټ استفاده کول دي.

بیا ارسطو غایي، صوري او فاعلي علتونه سره خلط کړي ټول یې په یوه علت کې ځای کړي او نوم یې ورته صورت ایښی دی. ویلي یې دي: صوري علت، چې د شي ماهیت معرفي کوي په غایي علت کې نغښتی دی او له هغه سرچینه اخلي ځکه د شي غایه او هدف هغه وخت تحقق مومي، چې صورت له مادې سره یوځای شي. هغه وخت صورت په غایي دلالت کوي صوري او غایي دواړه علتونه له فاعلي صورت موجودېږي او د فاعلي علت اثر په غایه او صورت کې څرګندېږي او مادي علت یې چې ماده ده (هیولا) وبلل. ارسطو له (مادې او هیولا) د هغې مادې اراده نه لري، چې مونږ یې فکر کوو ځکه چې زموږ په نظر ماده کم له کمه جسم وزن او شکل لري اما هیولې د ارسطو په نظر مطلقاً صفت نه لري، بلکې خپل صفات له

صورت حاصلوي او د مخه هغه څه شی د وصف او تعریف قابل نه وي، هیولي د ده په نظر غیر له قابلیت او استعداد بل څه نه دي ځکه وایو هغه ماده چې ارسطو یې نوم اخلي عدم او نیستی ده.

ارسطو د خدای تعالی د توحید په برخه کې مبالغه کړې ویلي یې دي خدای باید یوازې یو مخلوق ولري، چې هغه اول فعل دی، ځکه که یو خدای دوه یا درې یا زیات مخلوقات ولري وحدت یې نه پاتې کیږي. ارسطو غواړي اول علت اول سبب او هم تامه علت (کامل) د خدای په حیث وپېژني ځکه دی تصور کوي، چې دا ډول تامه علت باید یو یې هم معطل نه وي نو معلوم باید یې له زمانې او حسي تصوري تاخیر او بې له اندک تعطیل او توقف د خپلې تامه علت د تعقیب پسې وي یعنې د خدای او د اول عقل ترمنځ یوه ثانیه زمانې فاصله نه پېژني د ده له دې تصور د اول عقل قدم لازمېږي چې خدای بې ارادې او بې اختیاره بنسبي او د طبیعت د قواوو غوندې یې د خپلو دندو په اجرا مجبور وگڼي. ارسطو نه پوهیږي، چې خدای ژوندی دی د ټولو مخلوقاتو ژوند له ده دی اراده لري د خیر او شر اختیار ده سره دی کوم ذات چې مرید او مختار نه وي د هغه توحید او تنزیه فروغ نه لري.

د ارسطو د میتافزیکي فلسفې خلاصه دا ده چې جهان له مادي صورت حرکت او محرک سره یې چې خدای دی قدیم دی د ارسطو په نظر کې خدای صوري او غایبي علتونه او د دې جهان قوت دی، دی وایي: جهان د زمانې په لحاظ پېل نه لري اما خدای د جهان په نسبت قدیم دی لکه مقدمه چې د نتیجې په لحاظ مخکې وي د خدای رابطه له جهان سره د علت او معلول د رابطې غوندې نه ده چې زمان په کې ډي دخل وي او رول په کې ولري، بلکې دا رابطه یوه منطقي رابطه ده: خدای جهان ته وجود ورکړی لکه چې سريزه د نتیجې د وجود باعث کیږي او د مقدمې تقدم په نتیجې باندې فکري تقدم دی نه زمانې که د ارسطو ټول اقوال په فلسفه

کې مطالعه کړو دې ته رسيږو چې ده په خپل عقلاڼي نظر او علمي وسعت غوښتل د وجود سرد عقل په وسيله پيدا کړي خو په ډېرو او هامو، خيالاتو او بې نظميو کې ولوېد او بې شمېره نفرتونه ترې وليدل شول. مثلاً د جهان او حرکت په قدم عقیده لري د (قدرت) په صفت يې توقف کړی دی. د (اراده) صفت يې نادیده پربنسی دی ځينې علوم يې دنيا ته معرفي کړي لکه منطق، بيالوژي او روانشناسی او داسې نور^{۲۴}.

دلته به د خدای تعالی په وجود د دليل راوړلو لپاره د گرانو لوستونکو پام د انسان د وجود د معاینې ته واړوو او هغه کې که يوازې د زړه وظيفې ته زير شو چې ټول بدن ته په يوه شان وينه ورکوي دا نظم او مساويانه ویش په دې دلالت کوي چې دا هغه ذات پيدا کړې چې هغه عادل دی حکيم دی او مقتدر الله جل جلاله دی.

www.melitahtahrik.com
0777 400 116

خدای پېژندنه د ابی کوریا یانو او رواقیانو له نظره

الف - ابی کوریا یان :

د ابیکوریا یانو او رواقیانو په وخت کې د میتافزیکي وجود نظریه له مادي ماتې سره مخامخ شوه او د شکي نظریو د پیدا کېدلو سبب شوه خو نوي افلاطونیان منځ ته راغلل، چې د جهان د پیدا کېدونکي خدای وجود یې تایید کړ.

۱۲ - ابی کور :

ابیکور وایي : دنیا کې الوهیت شته دلیل یې دا دی چې دا دنیا د یوه پخواني فکر موضوع ده، چې ټولو انسانانو کې خوره ده او احساس یې موجود کړی دی. څرنگه چې انساني احساس صادق وي نو دا فکر هم صادق دی.

بل : مونږ سره د دایم، قدیم او مسعود وجود (چې طبعاً الهي وجود دی) فکر موجود دی. له بلې خوا هر شی یو ضد لري چې د عالم په وجود کې تعادل راوړي. له دې کبله باید د فاني وجود په مقابل کې باقی او مسعود وجود موجود وي. دوی وایي مونږ باید د الوهیت ذات د بهترینو څیزونو مطابق چې مونږ سره وي تصور کړو او فکر وکړو، چې دی له مونږ او زموږ له کړاو په لرې دنیا کې دی او همیشه دی. څرنگه چې د الوهیت د دنیا مسعودي له مونږ لرې ده په مونږ عنایت نه لري د ده عیسی زموږ له اوضاع او احوال نه مکدره کیږي.... زموږ له خیراتو او صدقو نه متاثره کیږي د الوهیت مقام ته د ده د رضا لپاره قرباني وړاندې کول د الوهیت له

مقام سره منافات لري، ځکه که الهي ذات په دې عواطفو او مشاغلو مصروف شي د دې سعادت او اطمینان برهمیري له دې کبله مونږ باید له هغه خاطر جمع اوسو، خوف او وېره له ځانه لیرې کړو.

ایبکورد جهان د پیدا کېدو په هکله د دیموکریټ له نظریې پېروي کوي او عقیده لري، چې دا جهان اصل ذرې دی چې ذاتي حرکت لري او د حرکت علت یې په خپل ذات کې دی او دا علت د هغو ثقل دی. ذرات د خپل ثقل په تناسب د پاسه بڼکته حرکت کوي، چې دا رابڼکته کیدو او سقوط په وخت کې لږ منحرف شي او یو بل باندې لگیدلی په نتیجه کې له هغو مرکب څیزونه منځ ته راغلي دي او ټوله زندگی د ذراتو له اتفاقي او تصادفي ترکیب او تالیف موجود شوي ده.

ب - رواقیان :

د افلاطون او ارسطو مکتب پسې د رواقیانو مکتب دی، چې د یونان د نورو مکتبو په نسبت یې زیات انتشار درلود، چې ان د یونان د باندې په روم او نورو ځایونو کې هم خپور شوی او مشهور اشخاص یې دا دي :
کانوسیرون، سنیکا مارک، اوربل د روم فاضل امپراطور او ابکتیشی، ایمانوئل کانت او داسې نور متاخرین فلاسفه هم رواقی وو. دغه مدرسه هیڅکله منقرضه شوې نه ده. په څلورم هجري لسم میلادي پېړۍ کې اخوان الصفا د رواقیانو ډله وه، چې پټ یې فعالیت کاوه او د شبنامو په صورت کې یې خپل مسلک او عقیده خوروله. دا خلق طبعیې او مادي او په عین حال کې روحي او اخلاقي دي او وحدت الوجودي هم دي.

۱۶ - جان پول سارتر :

ننني وجودیان په فرانسوي وجودي جان پول سارتر راټول شوي چې د مکتب او فکر په لحاظ رواقی او د مشرب په لحاظ ایبکوري دي، رواقی او ایبکوري که څه هم یو د بل ضد دي ځکه چې ایبکور لذت او علم خوښوونکی او تن اسادی او رواقیان لذت گریز او زحمتکش دي. رواقیان

په عقل قوي د حق او باطل تمیز کولو کې شکمن دي. د دوی په عقیده مونږ ته معلومات او پېژندگلوې له محسوسو موجوداتو صادرېږي او مونږ ته د حواسو په وسیله رارسېږي او کلي مدرکات او معلومات هغه افکار دي، چې زموږ عقلونو هغه د جزيي احساساتو په نتیجه کې ورځني ژوند کې منع ته راوړي دي په دې اساس عقل د حق او باطل د تمیز مقياس نه شي کیدلای، نو دې نتیجه ته رسېږي، چې حقیقت د احساس او د شعور له لارې پېژندل کېږي ځکه چې حقیقي اشیاء او موجودات قوي او غیر قابل انکار احساس او شعور انسان ته پیدا کوي.

او رواقیان د جهان د پیدایښت په برخه کې په یو وخت کې هم خدای پالونکی او هم ملحد دي دوی وايي: د هستۍ په عالم کې غیر له مادي بل څه وجود نه لري او هر موجود له دوه عنصرو جوړ شوی یو منفعل او غیر متحرک عنصر او بل فاعل عنصر چې مادي ته حرکت او ټول شکل ورکوي دغه عنصر اور دی.

دوی وايي: خدای هماغه اول اور و په حقیقت کې غیر له خدای بل څیز چې په شکل او هیئت کې اوړوي موجود نه و دا اور په حرکت کې شو یوه برخه یې په هوا بدله شوه او بله برخه یې له هوا په اوبو بدله شوه او له اوبو په خاورې بدله شوه او ټول څیزونه بېرته اور ته ورگرځي خدای د جهان نفس ارواح دی او جهان د خدای جسم دی.

دا مکتب خدای مرید او واجب الوجود گڼي د خدای په حکمت او عنایت قایل دي.

۱۷_ کلیانتیس :

کلیانتیس د دې رواقی مکتب پیرو د خدای د اثبات په برخه کې وايي: خوږونه او طبیعتونه ایجابوي چې ځینې د ځینو نورو په نسبت غوره وي چې انسان له ټولو بهتر دی خو هغه بیا هم ناقص دی نو لازم دي چې له هغه هم کاملتر موجود وي او هغه عبارت له ذات د خدای تعالی نه دی، چې

کاملترین دی. سربېره پر دې د طبیعت هولناک مظاهر له نیکيو او ښکلا و سره یې او د انساني نفسي انفعالات د دې مظاهرو او ښکلاو په برابر کې او وحی او الهام ټول د خدای او وجود دلایل دي، د روایانو په عقیده چې وحدت الوجودیان مادیونو ته نژدې دي دنیا چې الهي صبغه لري خپلې مادې سره قدیم ده اما نظام یې حادث دی، ځکه کوم تغییرات چې په کې واردیږي د حدوث دلایل دي او دا ټول معقولیت حکمت او هدف مندي والی چې په اشیاوو کې دی مونږ د خدای په وجود معتقد کوي.

روایانو عقیده لرله چې اولی پیدا کوونکی یو خدای دی. دې علت او مطلق موجود دی چې عقل او نفس یې په یوه وار پیدا کړی دی او نور مخلوقات یې د دې دوه مخلوقو په واسطه پیدا کړي دي، د دوی په نظر عقل او نفس د ده ابدی جوهر دی.

۱۸ - شهرستانی :

شهرستانی وایي چې روایانو ویل : انسان باید هره ورځ مخ په اینه کې وگوري که بد یې وویني باید بد کار ونه کړي چې دوه بده یوځای نه شي او که ښه یې وویني باید هاند وکړي چې هغه په بد سلوک په بدی بدل نه کړي. فکر او عقیده :

دا رنگه د شرق عقاید د غربی شرق میانه او شرق نزدیک عقایدو سره ملاقي شوي بالاخره یونان ته ورسیدل او د یونان د خلکو د خاص استعداد په نتیجه کې یې فکري رنگ واخیست او په تدریج سره فکري جنبه د عقیدې په روح غالبه شوه څو عقیده له منځه لاړه او فکر د هغې ځای ونيو. عقیده ځانته استناد په کار لري هاند کوي چې په اتکاء د هغه استناد خپل موجودیت او وحدت وساتي او فکر د عقیدې په عکس خودسره گڼي، پای بند نه لري. هر طرف یې چې میلان شي مانع یې په مخ کې نه وي له دې کبله وو هر فکر چې هرې خوا ته غوښتل هغې خوا ته به لاړ نو متعدد او په عین حال کې متناقض افکار منځ ته راغلل، دې مکتبو د تعارض او

تناقض د عصبيت رنگ اخستی و، هر مکتب به د خپل مکتب په حقانيت متعصبانه اصرار کاوه. حال دا چې فکري مکتب نبايد دومره متعصب او متحجروي په تېره بيا چې دا مکتبونه ټول د علومو ايجاد خوانيوو يوه هم د بقا وړتيا نه لرله دې مکتبونو د اينده افکارو لپاره زمينه مساعده کړه. مقدوني حملې دغه مکتبونه له منځه يووړل او داسې افکارو ته زمينه برابره شوه چې مور يې عقیده او دايه يې ايمان او يقين وي.^{۲۵}

www.melitahrik.com
0777 400 116

خدای پېژندنه د نویو افلاطونیانو له نظره

۲۱- فلیون (۲۰۰ق، م- ۲۵۰ق، م) :

د اسکندر له یهودیانو یوه تن یونانیانو ته وښودل چې تورات کې یوه فلسفه ده، چې د دوی له فلسفو لوړه ده، له فلیون د مخه د افلاطون مکتب د قبل المیلاد په دوهمه پېړۍ ځینې مترقي ښارو کې تاسیس شو، یوه پېړۍ وروسته د قبل المیلاد اوله پېړۍ کې (نوی فیثا غورث) هم د یوه اخلاقي مکتب په حیث منع ته راغی. هم دغه وخت اکثر و مفکرینو دغه دوه نوي فکرونه سره گډ کړي و، په عین حال کې شرقي دینونو هم په کې لار کړې وه، بیا په اولې او دوهمې میلادي پېړۍ کې د خلکو توجه د افلاطون مکتب ته زیاته و او بنسټه په هغه یې خصوصاً په (تیماسوس) یې شرحې ولیکلې، کومې چې یهودو له فلیون مخکې په تورات لیکلې وې، دوی تورات د روح سرگذشت باله، چې څرنگه جسم ته په لړې کېدو او نږدې کېدلو خدای تعالی ته لړې او نږدې کېږي؟ دوی د سفر اول فصل کې د تکوین تاویل داسې کوي: خدای تعالی اول خالص عقل پیدا کړ، بیا یې د همدې خالص عقل په شکل ځمکې ته نږدې بل عقل (ادم ع) پیدا کړ او هغه یې په حسي (حوا) چې ضروري معاونه یې وه ملگري کړه.

د فلیون افکار چې بې ترتیبه، متناقض او ډېر اوږدوالی لري د هغو له مطالعې څرگندېږي، چې وایي لومړی اساسي څیز دا دی، چې دنیا پیدا کوونکی لري، چې له دنیا د باندې دی، هغه پیدا کوونکی په دنیا ځیمومیت لري، چې عقل یې نه شي درک کولی ځکه چې عقل او حواس د خدای له ادراک عاجز دي. د خدای عنایت هم په مستقیم صورت نه دی باید واسطه یې منع کې وي، روح هم بې واسطې خدای ته نه شي رسیدلی.

دلته سرې پوهېرې، چې فلسفه څرنگه له دین راووتله او څرنگه یو څو وخته له هغه تغذیه شوه، بیا یوه موده له هغه جلا شوه خو استقلال یې پیدا نه کړ. بالاخره له منځه لاړه. اوس بیا غواړي دین سره پيوند شې. (بې د فلیون له تاییدو ښه څرگندیږي)، دین هم په دې وخت کې فلسفي ته احتیاج درلود ځکه چې په دې وخت کې تورات د یهودو د غیر منطقي تحریفاتو له کبله د موسی علیه السلام دین تقریباً له منځه وړی وه، خود عیسی علیه السلام په بعثت د خدای تعالی دین تازه او نوی شو، بیا د یهودو د تبلیغاتو له کبله یې دومره استناد ونه کړ، فلیون او نورو یهودیانو سعی کوله، چې خپل دین د عقلي دلایلو له مخې تقویه کړي.

۲۲_ افلوپین (۲۰۴-۲۷۰ م) :

افلوپین د مصر او د نوي افلاطوني مکتب له سترو مؤسسينو و، دی یوولس کاله د وثنی امونیوس ماکاس شاگرد وو، دی د نوي افلاطونیانو د مکتب لومړنی وثنی فیلسوف و. د افلاطون فلسفه کې د وجود لپاره څلور ارکان دي. اول رکن یې (واحد) دی، چې نه د کوم څیز صفت کیدلای شي او نه په کوم وصف موصوفیدلای شي مگر چې سلبي صفات وي. دوهم رکن یې نمونه (مثال) دی، چې ذاتي ژوند لري. دریم رکن یې د (عالم روح) دی او څلورم رکن یې (ماده) ده. افلوپین هم دا ډول ترتیب لري خو هغه یې (اقانیم اربعه) نومولي دي، چې (واحد) او پس له هغه درې نور اقوم یعنی (عقل، نفس او ماده) دي.

نوي افلاطونیان د جهان د پیدایښت په برخه کې داسې نظر لري: امکان نه لري، چې دا جهان په خپله منځ ته راغلی وي، بلکې حتماً پيدا کونکي پيدا کړي دي، چې هغه یو ازلي او ابدي په خپل ځان قایم او له روح او مادې لوړ خدای دی. خدای له هر څیز لوړ او پورته دی او ټول څیزونه یې پيدا کړي دي. دوی وایي څرنگه، چې د خدای او اشیاوو ترمنځ ورته والی نشته. له دې کبله خدای بې له سلبي صفاتو په نورو صفتونو نه شو

توصیف کولای؛ خدای ماده نه ده په حرکت او سکون نه شي توصیف کیدلای هیڅ یو صفت ورته نه شو منسوبولای؛ ځکه چې بیا له مخلوق سره تشبیه کیږي او محدودیږي. حال دا چې خدای کامل ذات او غیر متناهي دی هیڅ شي ته محتاج نه دی. زمونږ عقل د هغه له درک عاجز دی. د دوی دا عقیده به تنزیه او تقدیس کې زیات اغراق لري نو په سلبي صفاتو اکتفا درسته نه ده ځکه چې دوی د علم، قدرت او ارادې صفات چې عقلاً خدای تعالی ته واجب دی خدای تعالی ته نه ثابتوي.^{۲۲}

www.melitahrik.com
0777 400 116

خدای پېژندنه د مسلمانانو فلاسفه و و له نظره

۲۳- رازي :

د يونان فلاسفه و په تېره افلاطوني نوې فلسفې په خدای باندې کلک ایمان درلود، خو بيا يې هم او هام او خرافات پرې علاوه کړي و. رازي وايي : د عقل موجودیت په ځينې ژوو کې چې ښه عملونه کوي د دې دليل دی، چې پیدا کوونکی شته چې هر شی يې غوره او ښکلی پیدا کړی دی، رازي په دغه ساده دليل اعتماد لري، چې شک ته په کې هيڅ لاره نشته.

۲۴- فارابي :

فارابي عقیده لري، چې علم په مطلق تصور او تصدیق سره ویشل شوی دی، نو تصور سره چې خو بل تصور موجود نه وي نه تکمیلېږي. لکه د یوه جسم تصور چې مخکې د هغه د طول، عرض او عمق له تصور نه میسرېږي لیکن هر تصور دا روش نه ایجابوي، بلکې دا سلسله باید په یوه تصور منتهی شي، چې فکر هلته توقف وکړی او په هیڅ بل تصور مسبوق نه وي لکه تصور د وجود، وجوب، امکان.

فارابي موجودات دوه نوع گڼي. ممکن الوجود او واجب الوجود، که ممکن الوجود، غیر موجود تصور شي کوم ممانعت په کې نشته ځکه چې وجود يې له علت مستغني نه دی او که ممکن الوجود موجود تصور شي هغه وخت د بل موجود په توگه واجب الوجود کیږي، او که واجب الوجود غیر موجود تصور شي دا محال دی ځکه چې واجب الوجود خپل وجود ته علت نه لري د بل موجود په توگه نه موجودیږي، بلکې په خپل ذات قايم

دی او ممکنات چې یو له بله علت او معلول وي بناءً متناهي وي په بل عبارت تسلسل په کې جائز نه وي او د دور مفهوم هم په کې مورد نه لري، نو حتماً باید په واجب الوجود چې لومړنی موجود او د اشیاوو د وجود اولین سبب دی منتهی شي، او اول وجود او لومړنی سبب خدای تعالی دی.

فارابي وايي: خدای تعالی تر ټولو موجوداتو کامل دی، زمونږ علم او معرفت د ده په مورد کې په هر لحاظ باید کامل وي، خو مونږ د مادي اړخ لرلو له کبله په خپل محدود معلومات او معارف د هغه له ادراک عاجز يو.

۲۵_ بلخي ابن سینا:

ابن سینا وايي حیواني ادراکات په ظاهري او باطني ویشل شوي. ظاهري پنځه حواس دي او باطني (مصوره) قوه ده، چې د حسي ادراکاتو خزینه گنل کېږي. بله (واهمه) قوه ده، چې د محسوساتو هغه اړخ درک کوي، چې د حواسو په توگه نه درک کېږي. د مثال په ډول پسونه داسې قوه لري، چې په هغه د دښمن عداوت درک کوي حال دا چې د لیدو حس یې په تنهایی نشي درک کولای. بله (حافظه) قوه ده او د ټولو څیزونو خزینه ده، چې په واهمه درک کېږي. بله (مفکره) قوه ده، چې امانتونه او د مصدري او حافظي یادښتونه د هغې په تصرف کې دي. ځینې د هغو له ځینو نورو سره یوځای کوي او ځینې نورې د هغو یو له بله جدا کوي. د ابن سینا له نظره حس (خالصه معنا) درک کولای نه شي او د دې توان نه لري، چې صورت بدون له مادي او بدون له رابطو د مادي لکه کم او کیفیت، مکان او زمان ... وپېژني، یوازې انساني روح دی، چې ثابت مفاهیم د هغه له بیگانه او نااشنا ارتباطاتو لري. د داسې قوې په وسیله چې (فطري عقل) ورته وايي تصور کوي. محسوس د محسوسوالي په لحاظ معقول کیدلای نه شي او معقول په اعتبار د معقولوالي یې محسوس کیدلای نه شي. دی وايي: حس د خلق په عالم یعنی په کایناتو کې تصرف کوي او عقل د امر

په عالم کې تصرف لري او څه چې د خلق او امر له عالم پورته وي له حس او عقل دواړو مستور او پټ دي. له دې کبله د خدای تعالی د ذات پېژندلو ته لاره نشته. هغه چې د پېژندلو د معرفت وړ وي د خدای تعالی صفات دي، عقول دومره صلاحیت نه لري، چې د خدای تعالی په اعمالو او د پیدا کېدلو په اسرارو، حکمت او تدبیر، قضا او قدر یې قضاوت وکړي.

دی وایي: د خدای تعالی د وجود د اثبات دلیل د ده په مخلوقاتو کې باید ونه لټوو، بلکې لازم دي چې د لومړني موجود (واجب الوجود) دلیل له هغه څه چې موجود دي او له هغه څه چې وجود یې عقلاً جایز وي استنباط کړو... په دې ډول د اول موجود اثبات ته غیر له فکر کولو او تامل په ده کې بل څیز ته غیر له ده احتیاج نشته. که څه هم مخلوقات د ده په وجود دلیل دی، مگر لومړنی استدلال غوره او محکم دی. دا دواړه ډوله دلیلونه د خدای تعالی په دې فرموده کې موجود دي: (سنریهم ایاتنا فی الافاق و فی انفسهم حتی یتبین لهم انه الحق، او لم یکف بربک انه علی کل شیء شهید.)^(۲۷) ژر به خپل ایاتونه په مخلوقاتو او ځانو کې یې پرې وویښو څو چې د ده حقانیت ورته څرگند شي ایا رب ته دې کافي نه ده، چې د هر څه مشاهده کوونکی دی؟

۲۲- ابن مسکویه:

ابن مسکویه وایي: د موجوداتو خالق څرگند او پټ دی. څرگند په دې دی، چې حق دی او حق واضح او روښانه وي. اما پټ په دې دی، چې زمونږ عقلمونه یې د هیولایي پردو د تراکم په نسبت چې د ده او د پروردگار د ذات د حقیقت ترمنځ حائل شوي د هغه له درک ناتوانه دي. خدای پاک ټول څیزونه له نیستی- اختراع کړل؛ ځکه چې که هغه یې له کوم موجود څیز موجود کړی وای بیا به ابداع او اختراع مفهوم نه درلود. ... ابن مسکویه

فکر کوي، چې انسان تل مخ په وړاندې ځي د ذکاوت او د فکر او نظر د صحت په لحاظ د تکامل په لوري حرکت کې دی. خو اعلیٰ افق ته ورسېږي او یو له دې دوه مقامو ترلاسه کړي کوم، چې د دایمي فکر او نظر له کبله حقایقو کې موجود دي، چې د خدای احکام او امرونه ورته روښانه شي یا بې له دې چې فکر او نظر په کار واچوو او بې له سعی او تلاش د خدای له لوري ورته واضحه شي، لومړی مقام فیلسوفانو ته او دوهم پېغمبرانو ته چې د خدای فیض او رحمت یې نصیب شوی ثابتېږي.

انسان کله د عقل او سوچ صحیح نظریه وسیله د ازلي او ابدی د کمال په صفاتو متصف یوه خدای په وجود ایمان راوړي او شریعت هم دا ډول خالص عقلي ایمان له مؤمنانو غواړي، خو بیا هم په دې تحلیل د نبوت اړتیا پرې نه پوره کېږي ځکه چې له سوچ کولو دا ډول ایمان راوړونکي ډېر کم او نادر دي نو بیا پر دې د ټولو خلقو ترمنځ د تبلیغ او دعوت لپاره نبوت او رسالت لازمي او ضروري دی.

۲۷- ابن خلدون :

ابن خلدون وايي : محسوسات د ادراک او معرفت منبع او منشاء دي او ټول خبرې کوونکي او غیر خبرې کوونکي ژوي په دې حسي ادراک او معرفت کې شریک دي، خو انسان د هغه معرفت په وسیله چې له محسوساتو مجرد دی له نورو ژویو توپیر لري خو سره له هغې هیڅوک د امورو له مبادیو او د هغو له ترتیب خبر نه دي ځکه چې ذکر شوي مبادي داسې امور دي چې هغه خدای تعالیٰ په فکر کولو کې ودیعت ایښی دی. ځینې هغه ځینې نور تعقیبوي او پیروي یې کوي او انسان یې د پېل او پای له پېژندلو عاجز دی او پوهان غالباً له ظاهري طبعي اسبابو مطلع دي او ابن خلدون د ذاتي څیزونو د حقایقو پېژندلو کې د عقل قوه ناتوانه گڼي او د عقل دغه ناتوانی د ده په نظر عقل او معرفت ته کوم عیب نه متوجه کوي بلکې د ده په نظر عقل صحیح او سلیم مقیاس او میزان دی. احکام

یې یقیني او غیر قابل انکار دي، خو داسې تصور دې ونه شي، چې وحدانیت پورې مربوط امور د آخرت ورځ، د نبوت حقایق، الهي صفات او هغه څه چې د انسان له توان وتلي دي د عقل په توګه به سنجش شي، ځکه چې داسې تصور محال د تحصیل طمع ده، عقل د وجود یوه ډېره وړه زره ده. څرنگه خدای او صفات یې په برکي نیولي شي؟

په هر تقدیر ابن خلدون د هستۍ په برخه کې د (حدوث) په مشهور دلیل تکیه کوي. وایي: د جهان حدوث، ذوات وي که افعال مخکیني اسباب او علتو ته اړتیا لري او دا ټول قبلي سببونه نوي پیدا شوي دي ځکه چې نورو سببو او علتو ته احتیاج لري، په دې ترتیب اسباب پرله پسې له یوه سبب بل سبب پورې ارتباط پیدا کوي، خو چې په پای کې مسبب الاسباب یا د ټولو اسبابو پیدا کوونکی لا اله الا هو باندې منتهی شي.

۲۸- ابن طفیل:

ابن طفیل د معرفت، وجود او په خدای تعالی د ایمان په فلسفه کې لاندې حقایق اثباتوي:

الف: - د هغو مرحلو توضیح چې عقل هغه د معرفت په لاره کې له جزیي محسوساتو تر کلي افکارو پورې په تدریجي صورت تیروي.

ب: - بشري عقل یې له تعلیم او رهنمایي د صادقو دلائلو موجوده آثارو او د مخلوقاتو د دلایلو له مخې د خدای تعالی د معرفت او ادراک قادر دی.

ج: - عقل کله د استدلال د لارو په طی کولو کې عجز او ستومانیو سره مخامخ کیږي په تېره بیا چې غواړي مطلق ازلیت مطلق عدم، غیر متناهي والی، زمان، قدم او حدوث او د هغو نظائر تصور کړي.

د: - ممکنه ده، چې قدم یا حدوث عقل ته راجع وي، خو د هر یوه نتیجه د خدای تعالی د وجود د اثبات متضمنه ده.

هـ :- انسان د عقل په توگه کولای شي د علمي او اجتماعي اخلاقو اصول او د فضايلو اساسات وپېژني او ځان په هغه سم برابر کړي.
 و :- د اسلامي شريعت او امر او لارښوونې او د سليم عقل معارف او مدرکات د حق، خبر او ښکلا په برخه کې يو بل سره هيڅ اختلاف نه لري.
 ز :- کومه لاره چې شريعت خلقو ته وضع کړې د هغې تعقيب کې حکمت دی، دوی سره يې د دوی د عقلو په سويه صحبت کړي. دوی يې د الهي حقايقو او اسرارو په کشفولو نه دي مکلف کړي، د خلقو کامل خير په هغه څه کې دی، چې د شريعت مدد کول پرې لازم شوي وي او تعمق په کې ترک گڼل شوی دی.

۲۹ - امام غزالي : (۲۸)

امام غزالي چې په حجة الاسلام ملقب دی د پخوانيو فلاسفه وو نظريات يې مطالعه کړي او په ډېر عالمانه او معقول صورت يې رد کړی دی د هغو نظريات د خدای تعالی او د انسان په برخه کې چې د فلسفې اصلي موضوع ده. په (مقاصد الفلاسفه) نومې کتاب کې په هغه ډول چې دوی ويلي په تفصيل بيان کړي. بل کتاب يې د هغو د نظرياتو په رد کې د (شهامت الفلاسفه) په نوم وليکه او د هغو واهي او خيالي نظريات يې په کې رد کړي دي. وروسته يې د (المنقذ من الضلال) په نوم کتاب وليکه. په هغه کې يې سمه د نجات لار ترسيم کړې، چې دلته يې صرف د خبرو نمونه په لاندې ډول رانقل کوو :

امام غزالي ارسطو او الهي فلاسفه مخاطب کړي ويلي يې دي : تاسې د خدای په وجود اعتراف کړی او ټول د کمال صفات ده ته منسوبوئ اما د دې په څنگ کې د جهان په قدم هم معتقد یئ. وايئ : جهان له ازله خدای تعالی سره يوځای و، د هغه تابع او معلول دی او د زمان له لحاظه هم هغه

۲۸. امام غزالي.

ډول چې معلول تابع د علت دی موافق دی او له هغه متاخر نه دی، بلکې خدای تعالی له جهان داسې قدیم دی لکه چې مقدمه یې پر نتیجې قدامت لري. په بل تعبیر وایي خدای له جهان له حیث د ذات او رتبې قدیم دی نه له حیث د زمان.

او تاسې وایئ ممکن نه دي، چې حادث له قدیم صادر شي او په هغه صورت کې چې د جهان صدور د زمانې له لحاظه پس له خدای صورت موندلی، هغه وخت باید دغه صدور یو مرجح ولري، د دې ترجیح ایجادگر څوک دي؟ او ولې یې مخکې له دې هغه ایجاد او احداث کړي نه دي؟ او عدم ایجاد د قدیم په عجز او توانمندی او د حدوث استحالی ته نه راجع کیږي او نه ویل کیږي، چې پخوا غرض او هدف موجود نه وو، وروسته موجود شو. همدارنگه نه پیدا کیدنبت د ارادې فقدان ته راجع کیدلای نه شي ځکه چې د قدیم ذات د ارادې حدوث محال دي.

غزالي وایي: له قدیم نه د حادث صدور د الهي فلاسفه وو په نظر لري بریښي، ولې بې له دې چې په حادث امر اعتراف وکړي. بله چاره نه لري ځکه چې د جهان موجودات ټول حادث دي. ځانته سببونه لري او د حوادثو اتکا او اعتماد په غیر متناهي صورت په نورو حوادثو محال کار دی. هیڅ عاقل شخص هغه نه شي منلی ځکه چې تسلسل ته رسیږي، بناءً حوادث او نوي پیدا شوي څیزونه حتماً په یو طرف منتهی کیږي، چې تسلسل پرې پایان مومي او له حوادثو هاغه طرف ته خامخا قدیم دي، بناءً د حادث صدور له قدیم ځینې د فلاسفه وو د خپل قانون او قاعدې له مخې جایز دي.

فلاسفه وایي: له خدای تعالی د جهان صدور ضروري دي او غزالي د دوی د دې مفکورې په مورد کې وایي: ضروري صدور ته (فعل) نه ویل کیږي، څوک چې وایي: څراغ نور خوروي. دا خبره یې قانوني نه ده ځکه چې فاعل صرف په دې خاطر چې د ایجاد سبب شوی فاعل نه گڼل کیږي.

بلکې فاعل هغه وخت فاعل دی، چې فعل او عمل له هغه د ارادې او اختیار له مخې له هغه صادر شي او له علت نه د معلول صدور هغه وخت ضروري دي، چې معلول علت سره مساوي وي. حال دا چې د خدای او د متغیر جهان ترمنځ هېڅ قسم مساوات نشته، چې جهان په ضروري صدور له هغه منځ ته راشي، قدرت او اراده د خدای تعالیٰ له کمالیه صفاتو خورا عمده صفات دي ځکه چې اراده یو داسې صفت دی، چې د هغه په توګه یو له ضدینو بل څه شی نه تمیز کېږي، اما د قدرت نسبت ضدینو ته (ایجاد او عدم) مساوي دي، بناءً باید داسې صفت موجود وي، چې یو له ضدینو ته تخصیص ورکړي او دا صفت اراده ده، نو اراده د کمالی صفاتو له جملې ده، چې عقلاً یې اثبات خدای تعالیٰ ته واجب دي او له عدم نه ایجاد یوازې د قدرت په واسطه منځ ته نه دی راغلی، بلکې د قدرت لپاره اراده هم ضروري ده. خو چې ایجاد ته تر عدم ترجیح او امتیاز ورکړي، نو هېڅ مستحیل نه شته، چې وویل شي: جهان د قدیمي ارادې په وسیله په موقع او فرصت کې موجود شوی دی، چې د هغه وجود یې غوښتی دی او د عدم استمرار یې تر هغه وخته دوام درلود، چې د قدیم ارادې د هغې اقتضاء درلوده.

خدای پېژندنه

د غرب د معاصرو فلاسفه وو له نظره

۳۰_ لاینبتز :

لاینبتز د وجود په برخه کې ایجاد له عدم او ایجاد کوونکې داسې نظر لري او دا عیناً د فارابي، ابن سینا، دیکارت او جان لاک نظر دی، خو د لاینبتز ایمان د پر قوي او بیان یې زیات ښکلی دی.

هر عقلي حقیقت، چې د هغه اثبات یا نفي د عقل له لارې کېږي، د هغه اثبات او نفي کې عقل هرو مرو په دوه مبداء وو، عقلي، اساسي ضروري اعتماد لري، یوه د تناقض مبداء او بله د کافي علت مبداء، ځکه د هغه څه چې تصور یې کوو یا ممکن یا مستحیل یا واجب وي او هر هغه څیز چې د وقوع تصور یې عقلي تناقض منځ ته راوړي هغه څیز (مستحیل) دی او څه شی چې د وقوع تصور یې عقلي تناقض منځ ته نه راوړي هغه څیز (ممکن) دی او څه شی چې د عدم وجود تصور یې د عقلي تناقض باعث کېږي هغه څیز (واجب) دی.

همدارنگه هر واقعیت، چې مشاهده کوو د علت او معلول ضروري قانون په اساس حتماً ځانته علت لري، چې د هغه د وقوع او ایجاد سبب دي او دا علت باید د معلول د وقوع لپاره (کافي) وي، ځکه چې د وجود عدم د عقلي تناقض (کافي علت) منځ ته راولي او د دې دوه مبداء (د عقلي تناقض مبداء) او د کافي علت مبداء په اساس د (ممکن) معرفت او پېژندل او د (واقعیت) تحلیل مونږ ته میسر کېږي.

لاينبتز د خدای د وجود او له عدم د جهان د ايجاد د فکر په برخه کې وایي:

د خدای وجود او له عدم د جهان د ايجاد د تصور مفکوره عقلي تناقض نه لازمي. که څه هم عقل له عدم نه د جهان د پيدا کېدلو تصور نه عاجز او ناتوان نه دي. پس له هغه واقعیت انتقال کوي وایي: واقعي جهان چې محسوس او موجود دی په خپله يې خپل ځان نه دی پيدا کړی ځکه چې اعتراف کول په دې چې جهان خپل ځان پخپله پيدا کړی وي تناقض لازمي، له دې کبله جهان په خپل وجود کې (کافي علت) ته اړتيا لري او بې له هغه موجوديدلای نه شي، د واقعي جهان وجود له دې کامل او متناسب نظم او نسق سره ايجابوي، چې د هغه وجود (کافي علت) کامل قدرت او حکمت ولري او په کمالیه صفاتو موصوف وي. دا کافي علت واجب الوجود خدای دی چې له هغه انکار عقلي تناقض لازمي.^(۲۹)

لاينبتز چې په خوشبيني شهرت لري جهان په نهايي کمال کې تصور کوي، او د کافي علت د مبداء په اساس د دې جهان محکم نظم او تام جمال د پروردگار په کمال استدلال کوي او د پروردگار کمال د دې جهان د کمال او فضليت دليل گڼي او وایي: دا جهان ډېر غوره جهان دی، چې عقلاً يې تصور ممکن دی. ليکن جهان ته بايد په محدود وخت او زمان کې د يوې معينې حادثې په نظر ونه گورو، چې يوازې شرارت چې په يوه حادثه کې موجود وي سترگو لاندې ونيسو او له نورو ټولو نېنگڼو او نېکلاوو يې سترگې پټې کړو، بلکې د تمام حکمت ادراک او پېژندنه يا پېژندلو لپاره لازم دي چې افقي عام او تام نظر ولرو څو درک کړو هغه څه چې مونږ هغه ابدی شر تصور کوو د هغه وجود د خیر رسيدلو لپاره ضروري او لازمي دي.

^{۲۹} - سرگذشت ايمان... ص ۱۸۹-۱۹۰.

۳۱_ جاحظ:

جاحظ د لاینټز له پیدا کیدلو نه پېړۍ مخکې وفات شوې وو هغه په دې مورد کې ويلي:

د دنیا له پیداينست نه تر وروستي عمر پورې يې له خير سره د شر، مضر سره د مفيد، نفرت راوړونکي سره د خوشحالی راوړونکي او ټيټ سره د جیگ، زیاتوالي سره د کموالي په خلطیت کې مصلحت مستور دي، که جهان کې یوازې شر وای دخلکو له اوږو تکلیف سقوط کاوه د اسبابو او علتونو فکر کول له منځه تلل او د هغو په انعدام حکمت هم منعدم کیده، کله چې اختیار او انتخاب نه وي تمیز له منځه ځي، عالم او پوه د تصدیق، توقف او تعلیم قدرت له لاسه ورکوي علم او پوهه له منځه ځي. د ضرر د دفع او د منفعت د جلب د تدبیر دروازه بندېږي په مصیبت صبر او په نعمت شکر به نه وي. د بیان برتري او د درجې او مقام رقابت له منځه ځي، خوښي، کامیابي او د بريالیتوب افتخار نابوده کیږي، حق پرست د حق کرامت او عزت او د باطل پیرو به ذلت او باطل نشي درک کولای. هغه وخت هیلې په زړه کې مري او هغو ته د رسیدلو امید وجود نه لري... پاک او منزله دی هغه ذات، چې د هغو منافع یې نعمت گرځولی او د هغو اضرار یې ډېرو لویو منافعو ته راگرځولی دی...

ټولو کې کامل مصلحت دی او د هغه له یوځای کېدلو یې تمام نعمتونه پیدا کړي دي.

۳۲_ کانت:

کانت وايي: زموږ عقلونه د خدای جل جلاله وجود او د هغه موجودات مني ځکه چې د الوهیت د نفي فکر عقلي تناقض منځ ته راوړي.

کانت د بحث او مناقشې په پای کې دې نتیجې ته رسیدلی دی، چې: د عقل وظیفه د حسي پدیدو په دائره کې منحصره ده. او د (حدوث) او (وجود) دلایل د (علت) په قانون او عقلي حکم (چې غیر نهایی تسلسل د

صورتو په عالم کې واقعات او حوادث او ممکنات مستحيل گڼي، ولاړ دي. دغه دلايل ايمان په شک او تردد کې اچوي... له دې امله د ده په فکر د دې دلايلو او د نظري عقل له لارې استدلال په وجود سخت دی بل عقل يې چې (عملي عقل) يې بللی اختراع کړی دی چې له هغه يې مقصد (ضمير) دی. نو ده د عملي عقل په وسيله د خدای تعالیٰ په وجود استدلال وکړ او ويې ويل :

مونږ د خپلو نفسو په اعماقو کې قوي او غير قابل انکار شعور لرو، چې مونږ ته په خير او نيکي کولو امر کوي او له شر او بديو مو منع کوي او د گناه کولو په موقع کې مو توييځ او تهديدوي. دا شعور د کانت په نظر له تجربې او احساس څخه نه دی پيدا شوی ځکه چې حواس غير له ظاهري موجودو اشياؤ نور څه مونږ ته نه رانقلوي او په خارجي موجوداتو او اشياوو کې څه شی چې د ضمير ملامتي او تهديد وگڼل شي وجود نه لري. دا شعور د نظري عقل محصول هم نه دی ځکه چې د نظري عقل دنده حسي ادراک او د هغه نقلول عقلي ادراک نه دی نو دا قوي واضح او غير قابل انکار شعور له کومه ځايه راځي؟

کانت دغه شعور چې خلک ورته ضمير وايي (عملي عقل) بولي او وايي : دا شعور زمونږ د نفس او روح اخلاقي نظري قانون دی؛ ذکر شوي عقلي ادراکات مونږ ته د خلکو د خير او منفعت په لاره کې په اقدام او د مخاطرو تسخير او قربانۍ گاللو امر کوي.

کانت په خپل استدلال کې پرمخ تللی له دې اخلاقي قانون د ارادې په ازادۍ استدلال کوي، او د ارادې آزادۍ اخروي ژوند کې د نفس د بقا دليل نيسي او د جزاء د ورځې دليل يې گڼي او د جزاء له ورځې د عادل جزا ورکوونکي په وجود استدلال کوي. کانت په دې ترتيب لکه چې د دې ايت په مفهوم تمسک کړی وي چې فرمايلي يې دي :

"افحسبتم انما خلقناكم عبثاً و انکم الینا لا ترجعون" ژباړه: ایا نو د تاسې پیدا کول مو چې کړي عبث یې گڼئ او تاسې به ما ته رجوع نه کوئ؟
۳۳_ دیکارت:

دیکارت د فلسفې مسیر ته تغیر ورکړی او د هغه قواعد یې تجدید کړي دي. د خالق د وجود د استدلال لاره یې داسې تعقیب کړې ده، چې د مخه تر دې په هغې لارې څوک نه وو تللي، ده وغوښتل، چې خپل نفس له جسمانیت مجرد کړي او پس له هغه د خپل نفس او روح په داخل کې د هغه له خارج حقیقت ولټوي، په همدې ترتیب دیکارت د کایناتو وجود د هغه له صانع ځنې نه غواړي یعنې د تعلیل لاره نه وهي او دنیا سره د هغې د عللو او اسبابو له لارې کوم ارتباط نه نیسي تنها خپل نفس ته متوجه کیږي غواړي چې د هغې مخفي او غامض کونجونه ورته رڼا شي.
دیکارت د خدای تعالی په وجود درې دلیلونه راوړي، چې ټول نفسي او روحي دلایل دي، چې په لاندې ډول یې وړاندې کوو:

۱_ زه چې د خپل شعور په توگه په خپل ځان کې ځینې کمبوتی-وینم تل دا احساسوم، چې باید یو کامل واجب الوجود ذات موجود وي، دغه شعور هم په ما کې هغه کامل ذات غرس کړی دی، چې د کمال په ټولو صفاتو متصف دی او هغه مقدس ذات خدای تعالی دی.

۲_ ما خپل ځان په خپله نه دی پیدا کړی، که ما دا کار کولای شوای نو ټول کمالی صفات مې خپل ځان ته ورکول، نوزه د بل ذات مخلوق یم، چې هغه ذات باید د ټولو کمالی صفاتو لرونکی وي.

۳_ ما سره د کامل ذات په وجود شعور دی او زما دا شعور په قوت یقیني والی خپل کې له دې کم نه دی، چې: د مثلث د زاویو مجموعه له دوه قایمو سره مساوي ده، نو بنا پر دې هیڅ شک نشته چې خدای شته دی.

لنډه دا چې دیکارت د خدای تعالی د وجود د اثبات او دا چې هغه تعالی د ټولو کمالیه صفاتو څېشتن دی له ځان نه پېل کړي وایي: زه څه شی پیدا کړی يم؟ ما خپل ځان په خپله نه دی پیدا کړی؟ که نه ټول کمالی صفات چې زه یې نه لرم ما ځان ته ورکول نو زما خدای د کاملو صفاتو والا دي، او زما وجود، د خدای تعالی په وجود او صفاتو یې روښانه دلیل دی.

۳۴- برگسن:

برگسن د مادي مکتب د پیروانو نظر (چې د موجوداتو پیدا کیدل یې د تصادف تابع گڼلی او طبعی انتخاب یې گڼي) باطل شمېرلی. ویلي یې دي: زمونږ عقل څرنگه تصدیق کولای شي، چې د باصرې حس ټولو ژویو کې د تصادف له لارې او د طبعی انتخاب له مخې ایجاد او د کمال حد ته رسیدلی وي، که طبعی انتخاب په تصادف ولاړ وي، د طبعی انتخاب پیروان تصور کوي، چې ژوي له مختلفو تاثیراتو لاندې راځي لکن عین هغه څه چې یوه ژوی ته رسیږي نورو ژویو ته نه رسیږي نو مؤثره عواملو کې اختلاف حتماً وجود لري او په نتیجه کې تکوین او د باصره حس اختلاف حتمي او لازمی دي، بناء پر دې معقوله نه ده، چې د ټولو ژویو د باصرې حس تکوین او تحول د تصادف له امله په یوه شکل او صورت پای ته ورسیږي.

برگسن د زوجیت د نظام په برخه کې وایي: د ثبات لاره، چې کاملاً د ژویو له روش فرق او اختلاف لري طی کوي، دا دواړه د ژوند له لارو او روشو صرف په یوه لاره کې یو له بل سره اتفاق لري، چې هغه لاره او روش تناسل دی، څه ډول ژویو اتفاق او تصادفاً نروالی او ښځه والی اختراع کړي؟ ثبات هم په څه ډول د هغې د تصادف او اتفاق له لارې د ژویو سیرد تناسل په عملیه کې وموندلی شو؟

نه هیڅ کله نه دغه واهي او وهمي دلیل، چې طبعی انتخاب نومېږي مستحیل دی، د دې اساسي او زېر بنا اتفاق به د تناسل په عملیه کې وي،

تحول د خارجي مؤثراتو د قوي تابع نه دی، بلکې د ژوند د قوي تابع دی، چې پیدا کوونکی یې خدای تعالی دی.

په عقل څرگندېږي، چې ټول جهان او اجزاء حادث او نوی پیدا شوی دی. همدارنگه ټول جهان له ټولو موجوداتو سره یې له یوه صورت بل صورت ته په متداوم تغیر کې دی او هر شی چې له یوه صورت بل صورت ته په تغیر کې وي هیڅکله د اصلي ازلي او قدیم صورت لرونکی نه شي کیدلای ځکه چې که د ازلي او قدیم صورت لرونکی وای د تغیر واردېدل به په کې مجاز نه و.

په غیر نهایی تسلسل د صورتو او اشکالو اعتراف عقلاً محال دی. بنا پر دې حتمي ده، چې په یوه حد او نقطه توقف وشي ووايو، چې دغه خیز متغیر په پېل کې که شکل او صورت نه درلود او هغه وخت موجود هم نه و ځکه چې صورت: شکل، حجم، وزن، رنگ بوی او طعم لري او کله چې یو خیز دغه ټول خیزونه له لاسه ورکړي په حقیقت کې خپل وجود له لاسه ورکوي.

په دې اساس دې متغیروي نړۍ وجود نه درلود وروسته پیدا شوې ده له دې کبله حادث او نوې پیدا ده او عقل د بدیهي قانون په استناد څرگند حکم کوي، چې هر حادث او نوپیدا حتماً د خپل حدوث د پیدایښت لپاره یو سبب لري او سبب جائز نه دی، چې خپله هم حادث او نوی پیدا وي، ځکه چې په هغه صورت کې بل سبب ته محتاجیږي او د غیر نهایی اسبابو تسلسل عقلاً مستحیل او ممتنع دی نو بنا پر دې د دې نړۍ صنعتگر خلاق د دې نړۍ حتماً قدیم او ازلي دی، دغه صنعتگر خدای پاک دی، چې جهان یې له مطلق عدم نه پیدا کړی دی.

د وجود د دلیل په برخه کې فارابي، ابن سینا، دیکارت، لاک، لاینبتز او نورو صحبت کړی دی باید متذکر شو چې عقل بدهتاً حکم کوي، چې وجود له درې حالتو خالي نه دی (امکان، استحاله او وجود) یعنې هر

څيز به يا ممکن الوجود وي يا مستحيل الوجود او يا واجب الوجود، عقل وایي: دا نړۍ د (ممکن) له نوع ده او ممکن رجحان ورکونکي ته اړتیا لري، چې وجود ته یې په عدم ترجیح ورکړی او هغه له امکان د فعلی وجود لوري ته راکاږي، او مجاز نه ده، چې ایجاد کوونکی هم ممکن الوجود وي، ځکه چې بیا په هغه صورت کې بل ایجاد کوونکي ته اړ کيږي او موضوع تسلسل ته (چې مستحيل العقلي ده) پرمخ ځي نو بنا پر دې د نړۍ پیدا کوونکی باید حتماً واجب الوجود وي، او جائز نه ده، چې د نړۍ پیدا کوونکی دې د (ممکن) له جنس وي ځکه چې په هغه صورت کې ممکن واجب الوجود کيږي او دا تناقض چې عقلاً مستحيل دی، داسې تصور له یوې خوا نقیضین (امکان) او (جوب) یو ځای کوي له بلې خوا (دور) پېښوی داسې، چې سبب لپاره د مسبب او مسبب لپاره سبب علت گرځي او دور عقلاً مستحيل دی، بنا پر دې دا ممکنه نړۍ په خپل ځان قایم او واجب الوجود بنفسه پیدا کوونکي ته اړتیا لري او هغه خدای تعالی دی.

دیکارت په ساده ډول ویلي: زه موجود یم، چا زه پیدا کړی یم، ځکه چې ما خپل ځان په خپله نه دی پیدا کړی بنا پر دې زه حتماً خالق او پیدا کوونکی لرم دغه خالق چې خدای پاک دی حتماً واجب الوجود دی.

۳۵_ پاسکال:

پاسکال وایي: مخکې له هغه چې زه پیدا شوم که زما مور مړه شوی وای نن ورځ زما موجودیت ناممکن و، له دې کبله زه واجب الوجود موجود نه یم، زما وجود ته د واجب الوجود وجود ضروري دی، چې زما وجود ورباندې اعتماد وکړي او دغه واجب الوجود د الله تعالی دی.

د (کافي علت) په برخه کې چې د تناقض د مبداء په اساس (لاینبتیز) ورته ملتفت شوی دی ویلای شو، چې عقل د ټولو هغو څیزونو (چې تصور کې ځایيږي) په برخه کې حکم کوي، چې هغه څیز به یا ممکن یا مستحيل یا واجب وي او دا واقعي مادي نړۍ د (ممکن) له نوع ده او هر واقعیت چې د

ممکن له نوع وي د خپل وجود او وقوع لپاره حتماً کافي علت ته اړتيا لري ځکه چې موجوده نړۍ په خپله خپل ځان نه دی پیدا کړی او دا تصور چې جهان (نړۍ) به خپل ځان په خپله پیدا کړی وي. عقلي تناقض منځ ته راوړي او دغه کافي علت باید نهايي علم، قدرت، حکمت او ټول کمالیه صفات ولري ځکه چې غیر له هغه (کافي) نه شمېرل کېږي او دغه کافي علت چې جهان (نړۍ) یې موجوده کړې خدای تعالی دی.

د ابن رشد په نظر کې (د نظام دلیل) چې د (عنایت او اختراع دلیل) نوم یې ورباندې ایښی دی په نسبت د حدوث او وجود د دلایلو غوره والی لري ځکه چې دغه روشونه مرکب دي. متعدد او ډېر مقدمات لري خود نظام دلیل عنایت او اختراع چې قرآن کریم هغه منلې دوه صفتونه لري. یو دا چې یقیني دی دوم دا چې بسیط او غیر مرکب دی مقدمات یې ډېر کم دي او نتایج یې ډېر ساده او واضحه دي.

د ابن رشد له نظره د اشاعره وو د پوهانو او د پخوانیو حکماوو اختلاف (جهان د قدم او حدوث په مسئله کې تقریباً د تسمیه اختلاف ته راجع دی ځکه چې هغوی ټول اتفاق لري، چې موجودات درې ډوله دي: طرفین او د طرفینو ترمنځ واسطه، د طرفینو په تسمیه کې سره اتفاق لري او د واسطه د تسمیې په برخه کې یې ترمنځ اختلاف لیدل کېږي، یو له طرفینو داسې څیز دی، چې د بل پیدا کوونکي په وسیله له بل شي موجود شوی دی. په بل عبارت له فاعلي سبب او له مادې موجود شوي زمانه ده د وجود په نسبت مقدمه ده او هغه عبارت له دې ټولو اجسامو دی، چې حواس یې درک کوي. لکه، اوبه، هوا، ځمکه، سماوي اجرام حیوانات نباتات او نور. مقابل لوري ته یې بل موجود قرار لري، چې د یوه شي په وسیله له بل شي ایجاد شوی نه دی او زمانه ورباندې سبقت نه لري. دغه نوع موجود ته ټول په اتفاق قدیم وايي، او حواس ده له ادراک عاجز دی. صرف د برهان

او دلیل په وسیله پیژندل کیږي. دغه موجود خدای تعالی دی، چې فاعل او ساتونکي د ټولو موجوداتو دی. (سبحانه و تعالی قدره)

دریم ډول موجود چې د دې دوه طرفو ترمنځ واقع دی هغه موجود دی چې له کوم څیز نه دی پیدا شوی او زمانه پرې تقدم نه لري، خو د یوه بل شي له طرفه چې د ده فاعل دی موجود شوی دی دغه موجود د جهان (نړۍ) اصلي ماده ده، د دغه موجود په برخه کې د نظر اظهار ډېر واضحه دی، دغه موجود له قدیم موجود (الله ج) سره یو ډول او د شهود عالم له کایناتو سره بل ډول ورته والی لري او هغه څوک یې چې قدیم سره ورته والی ډېر قوي گڼي هغه قدیم بولي او هغه څوک یې چې شباهت (ورته والی) یې مخلوقاتو سره غالب ویني هغه یې مخلوق او نوی پیدا شوی بولي.

ابن رشد او نور فلاسفه او د مسلمانانو پوهان د جهان په حدوث اعتراف لري او هغه له اصلي او ظاهري مادې او محسوس صورت سره د خدای تعالی مخلوق بولي.

ابن رشد په (فصل القول) کتاب کې په دې دوه آیاتو تمسک کوي :

۱- "و هو الذی خلق السموات والارض فی ستة ایام کان عرشه علی الماء" او دی هغه څوک دی، چې اسمانونه او ځمکه یې په شپږو ورځو کې پیدا کړي عرش یې پر او بو وو.

۲- "ثم الستوی الی السماء وهی دخان" بیا یې د اسمانونو قصد وکړ، چې لوگی و.

دغه مبارک آیاتونه رانښيي، چې د ځمکې او اسمانو او زمونږ د دې نړۍ له پیدا ایست مخکې خدای تعالی د موجوداتو موارد پیدا کړي و. (۳۰)

۳۲- نیوتن :

۳۰- پوهاند اسد الله شینواری تالیف خدا چوپان ص ۵۹.

انگلیسي نیوتن د جازبې قوې د قانون کاشف او د طبیعت او کیهان ستر عالم په خلاف د فرانسوي دیکارت چې له علت یې معلول ته استدلال کاو، دیکارت خپل وجود او د خدای تعالی وجود د خپلې فلسفې اساس گرځولی. غوښتل یې، چې د مادې خواص او قوانین له دې اساس استنباط کړي. ویل یې: غواړم معلول د هغه په علت تفسیر او تعبیر کړم نه دا چې علت د هغه په معلول نیوتن دغه خپل علم قاعده د موادو په خواصو او په طبعي قوانینو بنا کړې ده او له هغو یې د خالق په وجود او د هغه د صفاتو په پېژندلو توان موندلی دی.

له نیوتن به چې د خدای تعالی په برخه کې پوښتنه وشوه داسې یې ویل: د خدای په وجود کې هیڅ شک مه کوئ ځکه چې یوازې ضرورت په خپل یوازې والي نه شي کولای، چې د وجود قاعده او اساس شي، ځکه چې ضرورت پوند او بې شعوره دی هر ځای کې په یوه رنگ او یوه شکل څرگندېږي نو معقول نه دی، چې ضرورت د دومره متنوعو کائناتو مصدر شي او یا د دغه وجود چې اجزایي د زمان او مکان له تغییر سره دومره مرتب او منظم او متناسب دي اساس او مصدر شي. حقیقت دا دی، چې د عقل په مقتضی دا ټول خیزونه له یوه اولین با حکمته او ارادې لرونکی قدیم موجود له طرفه صادرېږي. د مثال په ډول: د موجوده ستورو حرکت یوازې د عمومي جازبې له فعل نه امکان نه لري ځکه چې دغه د جازبې قوه چې کوم کار کوي هغه دا دی، چې ستوري د لمر خوا ته توغوي نو د دې لپاره چې دا ستوري د لمر په چاپېریال وچورلوي لازم دي چې یو الهي قدرت په کار اچول شوی وي، چې هغه خپلو مدارو ته هم متوجه کوي. هیڅ طبعي سبب نه ښکاري، چې د دې ټولو ستورو او د هغو د تابعو دوران په یوه سمت او په یوه مساوات بې له کوم تغییر چې محسوسوي متوجه کولو توان ولري او هیڅ طبعي سبب نه ښکاري، چې وتوانېږي دغو ستورو او تابعو ته یې د دغه ډېر دقیق مناسب سرعت درجې ورکړي چې

په خپل تناسب کې له هغو مسافو سره چې د هغوی ترمنځ موجودې دي د لمر او د هغو د حرکت له منځه دې ذکر شوې درجې ورکړي او دغو سماوي اجرامو ته په مدارونو چې یو ذات الیښي مرکز لري حرکت ورکړي، نو د دې نظام د پیدا کېدلو لپاره چې دا ټول حرکات اداره کوي باید یو پیدا کوونکی موجود وي، چې د دې سماوي اجرامو دا ټول مواد وپېژني او د موجوده مادې د کمیاتو ترمنځ د رنګا رنګ اجرامو مقایسه او موازنه وکړي او هم پوه شي چې څومره جازبه قوه باید له هغو صادر شي او هم پوه شي، چې د ستورو او د هغو د توابعو او لمر ترمنځ په څومره فاصله په کوم سرعت باید دغه ستوري او توابع یې د خپل مرکز په چاپېریال وڅرخېږي ... دا ټول دلایل او شواهد دي په واجب الوجود چې د دې ټولو پیدا کوونکی دی او دی بېنا، علیم، حکیم او قادر دی، چې ټول څیزونه په میخانیک او هندسې علم سره برابروي.

نیوتن وايي :

څرنګه د ژویو اجسام په دې دقیق بدیع صنعت جوړ شوی دی؟ د کومو مقصدو لپاره یې مختلف اجزاء ترکیب او ترتیب شوي دي؟ آیا د بینا سترګو د جوړولو امکان (بې د قوانینو او اصولو له پوهې یې) شته؟ او ایا د اوریدونکو غوږو د جوړولو امکان (بې د اواز د خواصو له معلومات) شته؟ آیا څرنګه د ژویو حرکات د هغو په اراده عملي او تجدیديږي او دا فطري الهامات له کوم ځای د ژویو په نفسو کې اچول کېږي؟ آیا دغه کائنات یې عموماً په غوره اشکالو ښکلي شوي دي د خدای تعالی په وجود (چې له جسمانیت منزّه، ژوندی او حکیم او هر ځای کې موجود دی) دلالت نه کوي؟

طبعي علوم که څه هم حق نه لري چې الهي مباحثو او د ابدیت منلو کې نظر څرګند کړي ځکه چې دا علوم له یوې خوا په تجربه او مشاهده کې منحصر دي او له بل طرف نه په یوه خاص ډول موجوداتو پورې ارتباط لري

او د موجوداتو په ظواهرو پورې تماس لري حال دا چې د ایمان مسئله له دې علومو د هیڅ یوه قضیه هم نه ده، د مثال په توګه یو بیولوژیست چې د ژوندي جسم اعضا مطالعه کوي په خپل علم نه توانيږي د ژونديو سلولو او د مړو جامدو سلولو ترمنځ د اختلاف اسباب توضیح کړي او نه توانيږي، چې د ژوند د حقیقت ماهیت تثبیت کړي ځکه چې د غړو فعالیت یو څیز هغه قوه چې غړی د هغه په توګه فعالیت کوي بل څیز دی چې د بیالوژي له چوکاټ وتلی دی.

که یو بیولوژیست ووايي چې په ماده کې د ژوند د تولید توان او قدرت شته دی دغه وینا یې د علم له حدودو خارج بلکې صرف ګمان او تخمین دی.

جیولوجست حق لري چې ووايي او اثبات کړي، چې ماده د حیات خاصیت نه لري ځکه چې ده د مادې د هغې په معدني شکل تحقیق او مطالعه کړې ده.

یو شمېر معاصرو پوهانو چې اکثره یې بیولوجستان دي، چې د الوهیت د عقیدې د وجود او تفسیر له مسئلې یې انکار کړی دی. وایي: په ماده کې د ژوند خاصیت موجود دی، د بلې قوي فرض کولو ته (غیر له مادې قوي) په ځمکه کې د ژوند پیدا کولو لپاره اړتیا نشته لیکن د هغوی دغه وینا او عقیده د بیالوژي علم له نظره ډېر کم ارزښت نه لري، که دوی بنسودلای شي چې کوم ځای کې له مړې مادې ژوند موجود شوی وي یا مړه ماده ژوندي شوې وي یا د یوې داسې حجرې په څېر (چې ژوندي انسان ترې پیدا کیږي) بله حجره جوړه کړي وي چې انسان ترې جوړ شي، چې د خپلو پلرو او نیکو د زرونو کالو خصوصیات، ممیزات او اخلاق په میراث یوسي هغه وخت به د دوی حق په جانب والي روښانه شي.

کیمیا پوهان چې دا شعبي موجودیت د مادې د تفسیر او د هغې د غیر عضوي ترکیبونو لپاره کافي ګڼي باید د بیولوجستانو غونډې عمل وکړي

ځکه چې فضا ټوله اشعونه ډکه ده په کوم ډول چې هغه تحليلوي ترکیب
دې هم کړی او ودې بنیې چې څه ډول شعاع په ذره او ذره په حجره یا سلول
تبدیلېږي... هغه وخت کېدلای شي چې د ایماندارانو له نظریاتو کوم نظر
رد کړي.

بنا پر دې ویلای شو، چې له الهي حقیقت انکار اصلاً د علم مسئله نه
ده، بلکې د عالم او پوهانو مسئله ده، یو زیات شمېر پوهان په عقل ایمان
لري او د جهان د پیدایښت تفسیر د الهي ارادې په وسیله غوره او عقل او
انسانی ضمیر ته ډېر نژدې تفسیر گڼي او د کیهان او د طبعي علومو
عالمان او وتلي ریاضي پوهان په تېره بیا هغه چې دا دواړه ډوله علوم یې
یوځای کړي دي د دې میدان قهرمانان دي.

د خدای پېژندنې عقیدې اثبات

د عقیدوي قضایاوو د اثبات لپاره دوه روشونو نه استفاده شوي ده یو د فلسفي روش او بل پېغمبرانو کرامو روش!

پخوانیو فلاسفه وو د ادیانو له روشونو سره ډېره کمه اشنایي لرله او د هغه وخت ادیانو سره چې افلاطون او نورو فلاسفه وو اشنایي پیدا کړې وه هغه ثابت اسماني ادیان نه وو، بلکې د بشر د لاس جوړ شوي ادیان وو. لکه مصري، بابلي، زردشتي، برهمني او بودايي ادیان. له دې کبله که د هغه وخت فلاسفه له ادیانو سره متاثر هم و اعتماد یې په عقل و، او عقیدوي قضایاوو کې چې د خدای تعالی وجود او د هغه د صفاتو په اثبات پورې یې اړه درلوده صرف عقل به یې په کې حاکم او قاضي گرځاوه. په منځنیو معاصرو نویو پېړیو کې چې اسماني ستر (د یهودیت، مسیحیت، او اسلام) ادیان خواره شول. بیا هم د دغو وختو فلاسفه وو د اسماني شرایعو حاکمیت ونه مانه صرف عقل ته یې پناه یووړه او له دې غافل و، چې عقل په تنهایی د دې کار له عهدې نه شي وتلای، دغه لاره یې د اسماني شرایعو له لارښوونې لاندې طی کولای شوی ځکه چې عقیدوي قضایا اکثرأ غیبی دي د بشري عقل له ساحې وتلي دي.

د اسلام یو شمېر ستر خلک له فلاسفه وو متاثر شوي دي. د هغوی عقلي موازین او مقیاسونه یې مخکې کړي له شریعت سره معارض شوي دي حتی ځینو دغه موازین او مقیاسونه په شریعت باندې هم حاکم کړي دي. په دې دلیل چې عقلي دلایل یقیني دي ځکه یې هغو ته د (کلامي او فلسفي روش) نوم ورکړی دی خو فلاسفه او متکلمینو په خپلو منځو کې

زیات اختلاف او تناقض لري او د دوی د لارې او روش تعقیب ساده او اسان کار نه دی. دوم روش د انبیاوو او رسولانو کرامو دی.

د عقل دنده په دې روش کې د خدای تعالی منل او تصدیق دی او له پربستو، کتابو، رسولانو، د قیامت ورځ او تقدیر سره بلدتیا ده. په دې روش کې عقل، وحي بحث لاندې نیسي او هاند کوي، چې د وحي مقاصد وپېژني او ورباندې پوه شي او د وحي له دائرې څنې نه وځي، په دې روش کې مسلمانان په پېغمبرانو متیقن کیږي له دې کبله خپل فکر څنې نه منصرف کیږي د خدای تعالی د فرمان متابعت کوي. دې روش ته (د نبوي ایمان روش) ویلای شو ځکه چې په کتاب الله او صحیح احادیثو د رسول الله باندې د عقیدې په برخه کې استناد لري.

وحي یا اسماني علم د عقل ځلانده رڼا ده، دا علم مونږ له خدای تعالی او مونږ له خپل ځان او زمونږ د چاپېریال له نړۍ سره اشنا کوي، دا روش ټول عقلي دلایل لري او له انسان غواړي، چې په ځمکه او آسمانو کې فکر وکړي، ځکه چې عقل د داسې فکر کولو توان او امکان لري، چې له هغې لارې ایمان قوي کیږي لکه چې خدای تعالی فرمایلي دي:

"ان فی خلق السموات والارض واختلاف الليل والنهار لآیات لا ولی الباب، الذین یذکرون الله قیاماً و قعوداً و علی جنوبهم، و یتفکرون فی خلق السموات والارض، ربنا ما خلقت هذا باطلا، سبحانه فقنا عذاب النار" (۳۱)

ژباړه: د ځمکې او اسمانو په پیدایښت کې او د شپې او ورځې په اختلاف کې هر ورو د عقونو خاوندانو ته دلایل دي. د عقل څېښتنان هغه شوک دي، چې په ناستې او ولاړې او په څنگو خپلو خدای تعالی یادوي او د ځمکې او اسمانو په پیدایښت کې فکر کوي، ای زمونږ ربه! دا

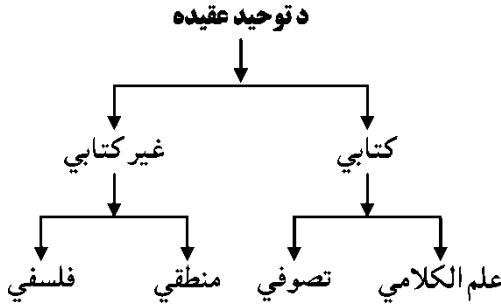
(مخلوقات يا ځمکې اسمانونه دې باطل نه دي پيدا کړي، ته پاک يې نو
مونږ د دوزخ له عذاب نه وساته.

نو د خدای تعالیٰ واجب وجود ثابت دی هر چا ته لازم دي چې په هغه
ايمان ولري د اوامرو اطاعت يې وکړي او له نواهيو يې ځان وژغوري.

www.melitahrik.com
0777 400 116

د توحيد عقیده

ځينې وگړي خدای جل جلاله فوق العقلي او فوق العالمي بولي يعنې دومره يې منزّه او مجرد گڼي، چې د دې عالم له محيط او عقل يې د باندې بولي، دې ته غير کتابي توحيد وايي.

ځينې نور خلق خدای جل جلاله په دنيا کې منجلی او د انسان په عقل او مشاعرو کې جلوه گر گڼي، دې ته کتابي توحيد وايي.

په کتابي خدای پېژندنه کې خصوصاً قرآن مجيد کې خدای تعالی هم فوق عالم او هم په عالم کې منجلی بڼولی شوی دی، يعنې په خپل ذات کې هم فوق له عقل او هم فوق له عالم دی او په خپلو صفاتو کې د عقل او عالم له محيط لرې نه دی.

او په غير کتابي خدای پېژندنه کې خدای تعالی زبنت زيات فوق له عقل او فوق له عالم گڼل شوی دی.

کتابي خدای پېژندنه کې دغه دوه نظريې دوه څانگې او دوه شکله لري: يو علم الکلامي شکل دی، چې دواړو نظريو (فوق العقلي او فوق العالمي) کې يې زيات تبارز کړی دی. دا وروستی د خدای پېژندنې منزّه او مجرد شکل دی، بل تصوفي شکل دی، چې دهغه له مخې په عقل او

کائناتو کې د خدای پېژندنې د تجلی نظریې زیات قوت موندلی او د محبت یوه جذابه قیافه یې غوره کړې ده.

مونږ مسلمانان عقیده لرو، چې ټول اسماني کتابونه حق دي او اسلام داسې دین دی، چې ټول انبیاء هغه د تطبیق او ترویج لپاره مبعوث شوی دی، په دې کتابو کې یوازې قرآن کریم دی، چې له تحریف بچ پاتې شوی دی. په ټولو اسماني کتابو او صحیفو کې په تېره قرآن کریم کې داسې ایاتونه موجود دي، چې د خدای تعالیٰ تنزیه د تجرد په وروستی درجه چې له عقل او عالم ماوری او د بنده له توسل او توصل ماوری بلکې د هغه له تعقل او تصور ماوری دی بیانوي. د مثال په توګه وایي:

"هیڅوک د ده غوندې نشته" خو منزّه او مقدس خدای چې په هر څه قادر دی په خپلو بندګانو لطیف او رحیم هم دی لکه چې په قرآن کریم کې راغلي دي:

"زه خپل بنده ته د ده د غاړې له شاه رګ هم ډېر ورنژدې یم" چې لومړنی آیت د تجرید او تنزیه په لحاظ الوده بنده له خپل مقدس کبریایي حریم نه لرې مسافې ته توغوي او دویم آیت کې خدای تعالیٰ د عاطفې له مخې ځان انسان ته د غاړې له رګو نږدې برېښوي.

په دې اساس د اسلامي کلام علم چې د خدای تعالیٰ ذات فوق له عقل ګني د بنده او خدای جل جلاله ترمنځ ډېر پراخه مراتب ښيي خو د دې په څنګ کې عقیده لري، چې خدای تعالیٰ په خپلو صفاتو کائناتو او عقل سره مستقیمې اړیکې لري او سلیمه عقیده هم همدا ده، چې په هغه کې علم او ایمان، فکر او حس، دین او فلسفه یو بل سره جمع شوي وي او د اسلامي کلام علم د الهي امورو په برخه کې ډېر غوره جامع علم دی.

صوفیان د زړه او محبت له لارې خپل محبوب معبود ته ډېره لنډه لاره لري او خدای تعالیٰ هم چې په دوی لطف لري د دې کائناتو له مادي او معنوي هر جزء نه آینه جوړوي او په هغو کې دوی ته خپله بې ساری ښکلا

نښي.

د کلام علم کې خدای تعالی له هر جسم او جوهر، مشابهت او څرنگوالي منزله دی او د تصوف په علم کې ټول اجسام او جواهر د ده د جمال آینه دی، صوفیان هم خدای تعالی له عالم لور گڼي خو دا عالم د دوی په نظر کې د خدای تعالی له تعیناتو پرته بل څیز نه دی.^{۳۲}

غیر کتابي خدای پېژندنه هم دوه ډوله ده: یوه منطقي ده، چې منطقي سپړي بې طرفه استدلال او بې د مثبت یا منفي فکر کولو یو لړ علت^(۳۳) او معلول^(۳۴) کې تعمق کوي. بالاخره هغه علت ته رسیږي، چې فوق علل او علة العلل وي او له هغه علت او سبب پورته نهایی څیز نه پېژني. له دې کبله هغه د عالم کون لومړنی موجود سبب او علت بولي، او هغه واجب سرمدی مجرد او منزله گڼي، دغه فکر د عقلاني دورې او ایلو کې حتی د انسان مدني حال کې منځته راغلی او دا عقلي دین دی، چې له حس، عاطفې، جذبې او عقل نسبتاً خالي دی.

بل ډول خدای پېژندنه غیر کتابي، فلسفي ده یعنې د خدایتعالی په وجود عقیده بې له دې چې په وحی او کتاب ایمان ولري، فلاسفه د خدای تعالی په قدسیت ایمان لري او د تقدیس او احترام عواطف هغه تعالی ته کوي او د منطقیانو غوندې دې برخه کې وچ، مړه او جامد نه دي مونږ به راتلونکي کې د ځینو فلاسفه وو نظریات د خدای پېژندنې په برخه کې را نقل کړو.

۳۲. تجلی خدا / ۳۰-۳۲.

۳۳. علت هغه څیز دی، چې بل څیز په هغه متوقف وي او د هغه له وجود بل امر وجود او د هغه له عدم د هغه امر عدم لازمیږي.

۳۴. معلول د علت د عدم له اثره ممتنع کیږي د علت له رفع او عدم نه یې د معلول عدم لازمیږي. په هر حال کله چې د دوه امر ترمنځ تړون وجود ولري هغه ته چې محتاج الیه وي علت وایي او هغه بل یې چې محتاج وي معلول نومیږي.

د دې ذکر شوي عنوان لاندې سربېره د خدای پېژاندنې له مفهوم د هغه وحدانيت هم ذکر شوی دی نو هر چا ته لازم دي چې د خدای تعالی په واجب الوجود او هم د هغه په وحدانيت ایمان ولري خو سپېڅلی مؤمن او مسلمان واوسي. ځکه چې څوک د دې جهان ثابت نظام، منظم حرکت او حوادثو ته فکر وکړي پوهېږي چې دا ټول موجودات شاهدي ورکوي چې دا ټول څیزونه د واحدې ارادې او د یوه واحد حاکم په تصرف کې دي. همدارنگه د دې جهان د اجزاو ترمنځ دایم او محکم ارتباط شاهد دی چې دا ټول د یوه ذات، یوه مالک په تصرف کې دي، که د بل الهه په تصرف کې هم وای نو هر یوه به خپل مخلوق ته ترجیح ورکوله او مونږ به په جهان کې د تجزیې غوښتنې عملیات لیدل. هغه وخت به ژوند مشکل وای، مثلاً که د لمر خدای رڼا له مونږ منع کولای او د ونو خدای مېوې نه راکولای یا د باران خدای باران په مونږ بندولای ژوند له منځه بیول کېده. الله تعالی فرمایلي دي: (مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذًا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ) ۳۵ بیا هم که (نعوذ بالله) نور خدایان هم وای د جاه طلبی غوره والی او مستعمره کولو لپاره به یې د نړۍ پاچایانو غوندې جگړې منځ کې راتلې. کیهان به د جگړو میدان و لکه چې الله تعالی فرمایلي دي: (قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَابْتِغَوْا إِلَيَّ ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا - سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا) ۳۲ کائناتو کې له عمیق نظره هم څرگندېږي چې پیدا کوونکی یو صانع دی د مثالپه ډول د معدې خوله معدې پورې او معده په هضمي جهاز پورې او هضمي جهاز د وینې په دوران پورې او هغه تنفسي جهاز پورې او هغه په عصبي جهاز پورې او هغه په عضلاتي جهاز پورې او هغه د هډوکو او نور جسم پورې ارتباط لري نو د بدن هر جز یې له ارتباط په بل

۳۵_ المؤمنون / ۹۱.

۳۲_ النساء / ۴۲-۴۳.

جز پورې هيڅ ارزښت نه لري نو څرگندېږي چې د دې مخلوق هر جز يوه اراده ده چې منحيث المجموع يې انسان پيدا كړي دى خو دغه انسان ته ځمكې، خاورې، هوا، باران، سيندو، نباتاتو، لمر، وريځې، جازبې او بو پورې اړه لري نو د انسان وجود بې له دغو مخلوقاتو هيڅ ارزښت نه لري او د ځمكې او د هغې د مخلوقاتو ترمنځ د ارتباط له موجودوالي پوهېږو چې ټول د يوې ارادې جوړښت دى خو دغه ځمكه بې له ارتباط د لمر، سپوږمۍ او زمونږ د شمسي نظام د نورو ستورو سره كوم ارزښت نه لري، ځكه چې د حركت نظام يې په مدار كې توازن د شمسي نظام په نورو اجزاوو پورې محكم او دقيق ارتباط لري كه نه نو په كوم ستوري به يې د تصادم احتمال درلود او زمونږ شمسي نظام كهكشانو، نورو ستورو سره ارتباط لري نو دغه ارتباطونه په يوه اراده پيدا شوي دي ځكه ځل نه پكې راځي، نو د ځمكې خالق د نورو شمسي نظامو او كهكشانو هم خالق دى، كه دا ارتباطونه مختل شي فساد منځته راځي. (لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا)^{۳۷} نو دا ټول نظام رابښي چې له يوه ذات صادر شوى دى او د همدغه يوه ذات د حكم تابع دي، بشري ناتوان عقل د جهان د خالق عظمت نه شي درك كولاى، د هغه علم ډېر لوړ دى او د كمال په ټولو اوصافو منصف دى او له هر نقص منزه دى. (رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا) (وَمَا خَلَقْتَ

الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ).

ماخذونه

- ۱- قرآن مجید.
- ۲- سرگذشت ایمان
- ۳- تجلی خدا در افاق و انفس
- ۴- محمد علی سادات، اصول و مبانی خدا شناسی استدلالی چاپ سال ۱۳۲۱ انتشارات هدی ایران.
- ۵- پوهاند اسد الله شینواری، خداجویان لکچر نوټ د افغان پوهنتون.
- ۶- کتاب الانصاف طبع استنبول ترکیه.
- ۷- هفتاد و سه ملت به ۷۸۰ هـ کال د دکتور محمد جواد مشکور په اهتمام او تصحیح چې د پوهنتون استاد دی، لیکوال یې معلوم نه دی خو د اهل سنت او جماعت پېرو معلومیري.
- ۸- فروغي، شرح حکمت د اروپا چاپ.
- ۹- فخر الدین رازی، اعتقادات فرق المسلمین.
- ۱۰- شیخ عطار، تذکرة الاولیاء طبع طهران.
- ۱۱- تبصرة العلوم.
- ۱۲- احیاء العلوم غزالی.
- ۱۳- جامع الصغیر.
- ۱۴- شرح مواقف.
- ۱۵- فقه اکبر.
- ۱۶- شرح عقاید نسفی.
- ۱۷- الاربعین.
- ۱۸- د امام اعظم ابو حنیفه رحمة الله علیه وصیت.
- ۱۹- قرآن کریم

- ٢٠_ فقه اكبر
٢١_ د امام ابو حنيفه رحمه الله عليه وصيت.
٢٢_ الاربعين
٢٣_ شرح عقايد نسفى
٢٤_ او ...

www.melitahrik.com
0777 400 116

مننه او کور وداني

د افغانستان ملي تحریک د هېواد پال او فرهنگپال شخصیت
بناغلي (عبدالصمد) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته
يې اوږه ورکړه. ملي تحریک وياړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ
يې پيل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. مور له ټولو درنو هېوادوالو
څخه په خورا درنښت هيله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د
کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

يو ځل بيا ددې اثر له ليکوال او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه
کوو چې ددې اثر د ليکلو او چاپولو جوگه شول.

په فرهنگي مينه

د افغانستان ملي تحریک

